

3 1761 05211031 9

S NEMZETI MUZEUM.

37

ERDÉLY
TÖRTÉNETE.

AZ ŐS-IDŐKTŐL KORUNKIG.

KÖVÁRI LÁSZLÓ, SZILÁGYI SÁNDOR, HORVÁTH MIHÁLY s. a. t.

UTÁN EGYBEÁLLITÁ

KULIFFAY EDE.

DR
280
K85
1876
c.1
ROBARTS

Kiadja a „Franklin-Társulat.”

Budapest.

Presented to the
LIBRARY *of the*
UNIVERSITY OF TORONTO
by
GEORGE BISZTRAY

ERDÉLY TÖRTÉNETE.

AZ ŐS-IDŐKTŐL KORUNKIG.

KÖVÁRI LÁSZLÓ, SZILÁGYI SÁNDOR, HORVÁTH MIHÁLY s. a. t.

UTÁN EGYBEÁLLITÁ

K U L I F F A Y E D E.

BUDAPEST, 1876.

FRANKLIN-TÁRSULAT

magyar irodalmi intézet és könyvnyomda.

Franklin-Társulat nyomdája.

I.

Az ős-időktől a magyarok honfoglalásaig.

Ismeretlen idők.

Minden ősrégi birodalom kezdetét mély homály takarja, melybe — biztos alapu irott emlékek hiányában — legfőlebb a népmondák és regék vetnek egy-egy költői ugyan, de csak révedező sugárt, mely legkevésbé sem alkalmas a történetnyomozót igazi ösvényre vezetni. Így vagyunk a mai Erdély ős-történetével is, melyből nem csak emlék, de még szóhagyomány sem maradt fön, — mindezt nyomtalanul elsöpörték az óriási forrongások, az erőszakos átalakulások azon korban, midőn egy fegyver-erővel letiport és kipusztított nép temetője fölött a győztes emelt uj birodalmat, hogy nemsokára ezt egy harmadik, még hatalmasabb nép rombolja szét.

Minő nép lakta először Erdélyt? — oly kérdés, melyre a történetíró aligha adhat valaha feleletet. A legrégebb, bár nagyon bizonytalan nyom csak

Kr. e. 513. évig vezet vissza, mely időben a roppant kiterjedésű szcytha birodalom ellen Dárius Histaspes perzsa király hadat indított. Herodot ugyanis e táborozás elbeszélésében leírja Szcylhiát és nemzeteit, s egyhelyütt azt mondja, hogy „a Maris partján az agatirzek laknak, egy aranyban gyönyörködő nép.” E szavakból azt lehetne következtetni, és sokan úgy is vélekednek, hogy a Maris az Erdélyben folyó Maros lenne, az agatirzek a mai Erdélyben laktak volna, s hogy az agatirz nép nem volna más, mint a szcytha-családhoz tartozó kazar nemzet.

Vajjon Dárius megfordult-e Erdélyben, azt Herodot nem említi; de erre mutat egy ismeretes szóhagyomány, mely szerint Dárius kincse Erdélyben lenne elásva. (E hagyomány annyira el van terjedve, hogy 1716-ban a főhadi kormány is kerestette e kincseket.)

D á c z i a.

(330 Kr. e. — 105 Kr. u.)

A hanyatlásnak indult Szcylthia néptörzsei új birodalmat alapítottak, melynek neve Dácia volt s mely magába foglalá a két Oláhországot, Bukovinát, Erdélyt s Magyarország némi részét. Harczias lakosait a görög írók géták-nak, a rómaiak dákok-nak nevezik. E birodalom fővárosa, Sarmizaegethusa, Erdély délnyugati szélén, Hátszeg vidékén feküdt, hol ma egy szegényes falu, Várhely áll.

A dákok a történet színpadán legelőször Nagy Sándor idejében léptek föl, ki ellenök háborút viselt, de nem nagy sikerrel. A dákok királya ekkor Sarmiz volt.

Néhány év múlva Lysimakos (Nagy Sándor ama vezéreinek egyike, kik halála után birodalmát maguk közt felosztották), Trácia királya próbált szerencsét a dákok ellen. Hanem Dromichät dák király (282. Kr. e.) a hódító támadását vitézül visszaverte, sőt Lysimakost magát is foglyul ejtë, kit aztán meghordoztatott birodalmában, hogy meggyőződjék, miszerint semmit se nyerhetne abból, ha ily szegény, de fegyverhez szokott néppel továbbra is harczolni akarna. Dromichät eme lovagias eljárása egészen lefegyverzé Lysimakost, s a két király benső barátságban vált el egymástól.

A dák birodalom Cotyso király alatt érte el tetőpontját, ki Julius Caesar halála után egészen Róma falai alá hatolt és megremegtette a világvárost.

Ettől kezdve nem volt pihenése a kardnak. Róma caesarjai a félelmes ellenségre fordíták figyelmöket, hogy azt megtörjék; de Dácia tiz caesar ellenében meg tudta védeni függetlenségét, sőt a tizenegyediket, Domitiánt, adófizetésre kényszerítette. A dákok királya ekkor a vitéz Decebal volt.

Hanem nemsokára Róma trónjára is egy lángeszü férfiú ült, az alacsony sorsban született Traján, ki Dáciiának az adót megtagadta s ellene 101 évben hadat indított. A döntő ütközet Torda környékén

vivatott, s a győzelem a római fegyvereké lett. De e győzelmet Traján annyi véren vásárolta meg, hogy — római írók följegyzései szerint — a sebesültek hosszú sorát sebkötőkkel alig bírta ellátni, s kénytelen vala saját biborát sem kimélni.

A győztes imperator kemény föltételeket szabott a legyőzött Decebal elé, melyeknek főbb pontjai voltak, hogy a népet fegyverezze le, erődítvényeit rontsa le, s Róma ellenségeinek ellensége, barátjainak pedig barátja legyen. A dák király kénytelen volt e föltételeket elfogadni, — de alig vonultak ki a római hadak Dácziaából, újra fegyverkezni kezdett, hogy a kölcsönt visszaadja.

E fegyverkezés hírére Rómában újra kimondták a hadjáratot, s Traján 104 tavaszán megint elindult, az esküszegőt megbüntető. Már a ropant előkészületekből is látni lehetett, hogy e hadjárat Dáczia élet-halála felett fog dönteni. A hadcsapatok számára hajórajok szállíták az élelmet, s Traján a Dunára most nem hajó-, hanem erős köhidat emeltetett, mely állandó közlekedési út gyanánt szolgáljon.

A római hadak három ponton: a vaskapui, vulkáni és verestoronyi szorosokon törtek be Dácziaába. A véres csatákat, melyeket a két hadsereg vívott, nem jegyzé föl a történet, de igen is az eredményt, mely Dáczia megsemmisítése lett. Decebal, országa bukását nem élhetvén túl, a vesztett döntő ütközet után kardjába ereszkedett; fejét, mint az utolsó dák fejedelem fejét, Rómába vitték.

E győzelmet Rómában pompás, 145 lábnyi magas emlékoszloppal örökíték meg, mely még ma is főnáll. Ez az ugynevezett Traján-oszlop, melynek domborművei e hadjárat egyes jeleneteit tüntetik elé.

A római Dácia.

(105–274.)

A királyát vesztett s leigázott Dácia római tartománynyá alakíttatott át, s a római gyarmatok rövid időn egészen elárasztották; fővárosa Ulpia Trajana nevet nyert, s oly nagy volt, hogy határán belül ma tiz falu emelkedik, — innen áradt szét a római polgárisodás, illetőleg a dák elem romani-sálása.

Traján nagy gondot fordított az ujonan szerzett tartományra; igazgatását egy főkormányzóra bízta, kinek czime *propraetor* volt; hogy a munkás kezeiktől megfosztott föld mivelés alá kerüljön, az egész római birodalomból telepítvényeseket küldött oda, kiket különféle kiváltságokkal ruházott fel; városokat, utakat építtetett, melyeknek nyomait maiglan sem pusztíthatá el a romboló idő.

Hanem a mit Traján alkotott, utódai nem sokáig birták föntartani; a rend és virágzás után csakhamar beköszönt a hanyatlás. De az nem is lehetett máskép. Az erkölcsileg is sülyedésnek indult fővárosban, Rómában, egymást érték a lázadások, — egyik *imperator* a másik után gyilkolgatá le elődjét, — s a főváros példája a meghódított tartományok-

ban is követésre talált, melyek elérkezettnek látták az időt, hogy megszabaduljanak a lánczoktól. Mindehhez járult még az ekkortájt megkezdődött népvándorlás, mely a régi Európát fenekestül felforgatá.

A góthok, a hunoktól nyomatva, 200. év körül Dácia határaitra jönnek, a dákokat Róma ellen fegyverre szólítják, — s bár Claudius a már-már elveszett Dáciát még egyszer visszafoglalja: utóda, Aurelián, belátván az erőfeszítések sikertelen voltát, elhatározá, hogy Dáciával végkép felhagy, — s csakugyan seregét és a római telepeket onnan 274-ben kivonta, s a kivitt népet a Duna jobb partján, Moesiában telepíté le.

De bizonyára az italiotáknak egy nevezetes része ott maradt. Ez már összevegyült, egy néppé lett a leigázottakkal; Dáciát tekintette hazájának, s mert e perczet felszabadulás órájának hitte, nem vonult el rokonaival. Azért még megtartotta római emlékeit s szerette magát rómainak nevezni. De e keverék nép a visszanyert szabadságot nem tudá megtartani, s úgy látszik, még védni sem próbálta. Az elvonult legiók, a megürült telepek helyét minden küzdelem nélkül góthok foglalták el. A római miveltségnek s fényüzésnek még élő fennálló emlékeibe bőrbe öltözött vad barbarok telepedtek le.

Most már megfordított viszony volt az uralkodó és szolgáló törzs között: ugyanannak, mi később a római birodalom minden tartományában ismétlődött, itt volt az előjátéka. A miveltebb volt a rabszolga. Attól fogva a népvándorlás minden korszakán át

sokféle érintkezésnek volt kitéve az új rumun, de mindenik csak kevésbé tudta érinteni. A mivé a dák a római keveredéssel változott, az maradt mindig.

A góthok.

(274–376.)

Róma után Erdély fölött a góthok lettek urrá. Ők voltak itt a keresztény vallás tavaszának fecskéi, még pedig az akkor lábra kapott ariánusok felekezetéhez tartoztak. Ulphilas püspökük a latin betűkből az ismeretes góth betűket alkotja, a bibliát saját nemzeti nyelvére lefordítja, s a római nyelvnek, melyen a vallás eddig terjesztetett, hadat izent. — Innen nevezték sokan az erdélyi unitáriusokat ariánusoknak.

Meg kell itt jegyeznünk, hogy a góth építészeti styl csak a XII. században keletkezett, az ugynevezett román stylból fejlődve, s hozzánk csak a XIV. században jutott el.

Egy század alatt a góthok birodalma tekintélyessé emelkedett, s Ermanarik királyuk alatt a Don és a Tisza határolá. Azonban derék királyuk (361.) meghal, a nagy birodalom két részre, keletre és nyugatra oszlik, s Erdély Athanarik alatt a nyugatihoz szakad.

Ekkor jött hire, hogy a hun nemzet ismét főkerekedett, s feljök közeleg fenyegető árjával.

A hunok.

(376—454.)

A Don vidékéről hét vezér alatt elindult hunok 376 táján jelentek meg a góthok birodalmának határán, s Balamér csakhamar elfoglalta Moldvát, el hihetőleg Erdélyt is, mert a hagyományok arra mutatnak, hogy mielőtt Attila nagyszerű csatáihoz kezdett, Erdély már a hunoké volt.

A hunokról szóló hagyományokat Kövári László a következőkben állítja össze: hogy Balamér nevű erdélyi falu, a Maros partján, Balamér hun vezértől vette volna nevezetét; hogy Attila udvarát egy időre a Székelyföldön, Udvarhelyt üttötte volna fel; hogy Udvarhely mellett, a hegyfokon, a maig is ösmert Budvára Attila testvéreé, Budáé lett volna; hogy Udvarhely közelében Kadicsfalva Kadicsa hun vezértől, — s a Csele-tornya a homorod-almási barlangnál Cseléről, a Kadicsa testvéréről neveztetnék; hogy az onnan néhány órára fekvő Rika-erdeje Rékáról, Attila nejéről hivatnék így, mint a ki itt, ez erdőség közepett, egy várban, melynek romjait a nép most is Attila várának nevezi, halt volna meg s ott is temettetett volna el a pár négyszegölnyi kő alá, melyet e vár alatt, patak partján, a nép mint Réka sirkövét mutatja; ilyen az, hogy a homárka, mely Háromszéken a Bodza-szoros felé maig is láthatóan fut, a hunok sánczolata lett volna; végre hogy azon Theodosius-aranyak, melyeket az Udvarhelytől néhány órányira fekvő Firtosvár mellett (1831.) nagy

számmal találtak, azokból volnának, melyeket Theodosius byzanci császár Attilának adóban fizetett.

A hun vezérek sora Balamér után körülbelül így következett: Karáton, Uldin, Bendeguz, Uptár és Ruás, Attila és Buda, mignem Buda halálával (445.) a birodalom egyedül Attilára marad.

A világverő Attila hadjáratai s viselt dolgai sokkal ismeretesebbek, semhogy itt azokról bővebben szólni szükséges lenne, annál kevésbbé, miután azoknak szintere nem Erdély volt; a dicsőség fényes korszakát tehát átugorva, a gyász sötét napjaira térünk, melyek a világhódító uralkodó halála után a hun nemzetre virradtak.

Mint Kéza, ős-történészünk beszéli, Attila halálával roppant birodalma fiai közt pártokra szakadt s kitört a belvillongás, mit a gepidák, a góthok s a többi vazall népek felhasználván, szintén fegyvert ragadtak a hunok ellen. Az egyenetlenségnek az lett következése, hogy az óriási birodalom romba dőlt, Attila fiai s a hun harczosok a csatamezőkön maradtak, — csak Csaba menekült meg a végpusztulásból pár ezer hadfival, Honorius görög császárnál keresve menedéket.

Hogy Csaba visszatért-e Görögországból, nem bizonyos; de az bizonyos, hogy a csatákból három-ezer fegyveres férfi kimenekedvén, ezek Erdély bércei közé vonultak, hol egyesülvén otthagytott övéikkel, a Maros, Olt és két Küküllő erdőktől fedett völgyeiben egy kis államot alkottak, mely aztán

minden viszontagságok közt hiven megőrizte nemzetiségét, nyelvét, szokásait és függetlenségét. És ez a székely nemzet eredete.

· A z a v a r o k .

(568—796.)

A rombadőlt hun birodalom egy része a gepidák uralma alá került (454—527), de ezek mi nyomot sem hagyva maguk után eltűntek, — szét-szórták őket a longobardok (527—568), de ezek is nemsokára kénytelenek voltak egy Ázsia felől fölkerekedett hun-szcytha nép az avarok fegyvere előtt meghátrálni. Itáliába vonván magukat, hol Lombardiát alakíták.

Az avarok, a hunok rokonai, elfoglalván Attila hajdani birodalmát (568), tekintélyes uralmat alkottak, csak hogy a szerzeményt nem birták sokáig megtartani, kalandos hadjárataik által maguk ellen ingerlék keleti és nyugati Európát, míg végre Nagy Károly, a frankok fejedelme, irtó háborút indít ellenök, s elkeseredett harcok után az avar birodalomnak véget vet (796-ban).

II.

A magyarok honfoglalásától az Árpádház kihaltáig.

A magyarok kijövedele s a honfoglalás.

(680—895.)

A magyarok Ázsiából új hazát keresni indulván, először a Kaukaszus hegy körül tanyáztak, hanem 680. év táján ismét fölkerelkedvén, a mai krimiai félsziget felett, a Dneper folyam balpartján, hazát alkottak, melyet a byzanczi írók Lebedias névvel neveznek. De itt sem vala állandó maradásuk, — elindultak Attila örökségét visszaszerezni, s Álmos fővezér alatt Kievnél átkelvén a Dneperen, az oroszokat megverik.

Egy napon egész váratlanul lovagcsapat közeleg táboruk felé, mely itt, az idegen népelem tengerében, a hontalanokat tiszta magyar nyelven köszönti. Székelyek valának. Ugyanis a magyarok jövedelének híre Székelyföldre is eljutván, Zandirhám székely fő-rabonbán eléjük küldött, hogy meghívják

Attila egykori birodalmának visszafoglalására, mire mint testvéreiknek karukat és kardjukat felajánlák.

Ajánlatuk a legmelegebb viszhangra talált, -- a két nemzet egyezkedésre lépett s következő szerződést kötött :

„Egyedül Álmos férfi-ágát illesse a főhatalom Magyarországon.

„Amely földet valaki saját kezével szerzend, sajátja legyen; amit pedig köz-erővel szereznek, osztassék fel igazságosan a szerző felek közt.

„Az ügyek a nép egyetértésével végeztessenek.

„Ki a fejedelemnek tett hitét megszegi, fejét és vagyonát veszítse a fő-rabonbán áldozata előtt; ki a rabonbán méltósága ellen vét, tűz- és víztől tiltassék el, azaz száműzessék.

„Ha valaki a nagy vagy kis rabonbánok vagy kis harkászok közül a nemzet ellen törne, az örökösen Apold nemzetségből választandó fő-rabonbán ítélete alá vettessék.

„Ki a főrabonbán áldozatára (harczra) meg nem jelenik, ketté vágassék.”

E nevezetes pontokat, a székely szabadság ez alapköveit, hat kötáblára metszve küldték meg a székelyeknek. Melyeket miután a székelyek nemzeti áldozatok közt felolvastak: az esküt reájuk letették, a kötáblákat Budvárába, a fő-rabonbán öslakába helyezték, aztán fegyvert ragadva, a magyar testvérek mellé siettek.

Árpád honfoglaló csatái eléggé ismeretesek a magyar történetből, ezeket tehát itt, mint tárgyunk

körén különben is kívül esőket, nem érintjük, hanem áttérünk azon időpontra, midőn a Tisza balpartján Szabolcs, Tas és Tuhutum vezérek Marótot is legyőzik, s a Bihar várába vonulót a székelyekkel együtt kiostromolják. Marót megadván magát, a hódítás egész Erdély határaig ért. Kimondták, hogy itt legyen a magyar birodalom határa, s ennek jeleül Zilah felett a Meszesen kőkaput emeltek.

Azonban Tuhutum vezér, meghallván a székelyektől Erdély többi részeinek gazdagságát, Árpádtól engedélyt kért, hogy azt elfoglalhassa, mit megnyervén, Erdélybe nyomult az oláhok ellen.

Az itteni oláh vagy szláv népek fejedelme, Gelu, a Meszes szorosától pár órányira, az Almás vize partján, utját állta a hódítónak, azonban heves harc után tábora léveretett. Gelu is futásban keresett menedéket, de az utána száguldó magyarok a Kapus vizénél beérték és lesújták.

Népe, a mint fejedelmének elestéről értesült, azonnal letette a fegyvert. Tuhutum a csatatértől nem messze, Esküllő faluhoz hitta meg a népet hódolata bemutatására. Felgyültek tehát, s mint a hagyomány tudni akarja, a győztes magyar vezér az ottani kis kerek hegyen vonatá fel sátorát s fogadá el az oláh nép hódolati esküjét; innen a falu neve Esk-ülő lett, s a kis hegyet Esküvő-kőnek nevezték.

Tuhutum e foglalásával nem Árpád birtokát szaporitá. Ő itt önálló uralmat alapított, s mint a névtelen jegyző mondja, magának Árpádnak engedelmével. A köztök lévő viszonyon azonban ez keve-

set változtatott, s az egész aligha volt egyéb annál, hogy Tuhutumnak több függetlensége és hatalma volt mint társainak, a többi nemzetségfőknek. Az Erdélyt Magyarországtól elválasztó bércek természetes határfalat képeztek, s az új államot az éppen ezért nehezen védhető birtokkal tulterhelni nem akarta. Azonban az ország kicsinysége — mert a székelyek földjére nem terjed ki — biztosítá, hogy az fennállásának egyetlen alapját a Magyarországgal való barátságban fogja megtalálhatni. Ez volt első alapja a későbbi Erdélyországnak.

Tuhutum családja számára biztosítá Erdélyt, valamint a Székelyföld is függetlenségét és szerkezetét megtartá. Csak szövetségesei s szükség esetére védelmezettjei voltak az anyaállamnak. De ezen önállóság nyomai történetében örökre megmaradtak, sem elfoglaltatása s összezsátoltatása Magyarországgal, sem félezredes együttlét nem törölhették el.

A székely földjét legteljesebb tulajdoni joggal bírta. A hűbériség soha semmi alakban sem férközött be hozzájuk, s az alap-elvek módosulására még közvetve sem birt befolyni. Sem magszakadás, sem hűtlenség nem adott egy talpalatnyihoz sem jogot a fiskusnak. Minden egyes tagja birt a személyes nemesség előjogával, de nem hadi szolgálatai fejében, nem mint határőr s nem is valamely magna charta értelmében. Neki ez nem is kellett; az, mire ő jogait alapítá, régibb volt minden arany bullánál. Ez maga volt a meg nem változtatott ős szerződés.

A nemzet feje volt a közakarattal választott

fő-rabonbán (ravóbán, Szabó K. értelmezése szerint), ki katonai és polgári hatalommal birt, vezette a nemzeti áldozatokat, s Budvárában székel. Ez áldozatoknak fontos szerep jutott: egy neme volt a népgyűléseknek, s maga az áldozás a végzéseket szentesítő cselekmény. A részvétel azokon jog és kötelesség volt egyiránt, s az azokkal daczolás halálos büntetést vont maga után.

Maga a nemzet hat nemre, azaz törzsre volt felosztva, s minden törzs viszont ágakra. Nem csak vérrokonsági, hanem hadi és közigazgatási felosztás volt ez egyszersmind. Nyomaira bőven akadhatni XVII-ik századi okmányokban, s fontossága a XVI-ik század derekán egészen megvolt. Az ágak tagjai, mint a spártai asztaltársak, bizonynyal együtt küzdöttek a háboruban, s a hivatalok viselése a külön nemek és ágak szerint váltakozott, magát a fő-rabonbánt kivéve, ki az Apold nemzetségéből választatott. A nagy és kis gyulák és harkászok a keresztény vallás elterjedésével letűntek a történet szinpadáról, de kik helyöket pótolták: bírók, hadnagyok, még sokáig a nem és ágazati rend megtartásával választattak el.

A vezérek kora.

(895 - 1000.)

A honalapítás után egy századig vezérek kormányozák Magyarországot: Zoltán, Taksony és

Géza. Mi történt Erdélyben e század alatt, arról csak hagyományokat és töredékeket birunk.

Mennyi magyar költözött Erdélybe, nem tudjuk megmondani, de hogy a beköltözött 108 magyar ős-nemzetség közül néhány Erdélybe ment át, s ott foglalás jogán földbirtokot kapott, azt több falu neve bizonyítja (milyenek: Barót, Berend, Hódos, Kadicsa, Kalán, Kalota, Mike, Tordos, Zágor, Zsombor), melyek mind megannyi ősnemzetség nevét tartják fön.

Miként találja fel az erdőfedett római romokat Kolozsvárt a kecskepásztör; mint fedezik föl Abrudbánya aranyfövenyes vizét egy ellőtt vadkan aranyporos szőre által; mint fedezi föl vadászat közben Apulumot Gyula vezér s építi a római romokra Gyulafehérvárt, — oly hagyományok, melyek szépen festik azon elhagyottságot, melyben a magyarok Erdélyt találták.

Hogy a külföldre intézett zsákmányoló hadjáratokban Erdély is résztvett, nem szenved kétséget, sőt a keresztény vallás terjesztése körül is szerep jutott Erdélynek.

Tuhutum vezér után fia, Horka volt Erdély vezére, kit I. Gyula követett. Gyula még fiatal volt, midőn a magyarok 943-ban Konstantinápolyt ostromolván, ezt öt-évi fegyverszünet kérésre kényszeríték. Mint írják, a főváros kezeseket kért, s ezek egyikeül Gyula maradt ott. Az ott maradt magyar főurakat a görög udvar öt év alatt oda vitte, hogy Gyulával együtt fölvevették a görög vallást, s midőn

949-ben hazatértek, Gyula egy Hierotheus nevű szerzetest is hozott magával, ki térítéshez kezdett s itt végre püspökké lön.

A görög vallás Erdélyben nagy sikert aratott: Gyula példáját az ország egy része követte; azonban a keleti vallás ott nemsokára hanyatlani kezdett, minthogy Gyulának fi-gyermeke nem volt, s utóda az ő fivérének, Zombornak fia (szintén Gyula), a pogány valláshoz ragaszkodott.

A keresztény Gyulának két leánya volt, Karolda és Sarolta. Saroltát Géza, Magyarország fejedelme vette nőül, s ő volt sz. István anyja.

Sz. István király.

(1000—1038.)

Géza fejedelem halálával 997-ben fia, a már három évvel azelőtt megkeresztelkedett István, vétén át Magyarország kormányzását, főgondját oda fordította, hogy nemzetét a kereszténységnek megnyerje, s az európai műveltség szellemében átalakítsa. Hanem a keresztény vallás terjesztése ingerültséget idézett elő: veszélyes forrongás terjedt el az országban, s a fejedelemtől kegyelt németek üldözése előjele volt a lázadásnak. Kolpán, somogyi vajda, maga köré gyűjtván az elégületleneket, a lázadás zászlaját kitűzte. István, a hozzá hű nemzetségeket s a bevándorlott német urak zászlóaljait összeszedvén, seregeit Kolpán ellen indította. Az ütközet heves, a diadal sokáig kétséges volt, mígnem a vezére-vesztett had

futásban keresett szabadulást. Kolpán teste megnégyeltetvén, rettentő például az ország négy részében függesztetett fel. Egy része Erdélybe jutott Fehérvár kapujára.

Pár év mulva látván a fejedelem, hogy a térítés kívánt sikerrel halad, az új egyház rendezéséhez fogott. Az országot tíz egyházi megyére osztá, s mindeniket fekvő birtokkal s tizedadóval gazdagon megajándékozván, püspökökkel is ellátta; az 1000-dik év elején pedig Asztrikot, a sz.-mártonhegyi apátot, Rómába küldötte, kérvén általa II. Silvester pápát, hogy a megtért magyarokat a keresztények sorába írná, s a megalapított püspökségeket s tett intézkedéseket erősitené meg. Ugyanezen alkalommal, a kor szokása szerint, a pápától koronát is kéretett. Silvester nem csak a tett intézkedéseket megerősítette, hanem jövőre is joggal ruházta fel őt, a magyar egyház ügyeit rendezni, s a kért koronán kívül, apostoli buzgalmának jeleül, kettős keresztet is küldött számára.

Természetes vala, hogy a dolgok új rendje Erdélyre is kiterjedt. Természetes vala, hogy szomszédságában István egy független és pogány „darab Magyarországot“ nem szenvedhete meg. Már helyzeténél fogva is mint királynak s mint az összes magyar nemzet urának, más viszonyba kelle azzal jönni. Nem csak az volt hivatása, hogy megtérítse Erdélyt, hanem hogy II. Gyulát hűbéresévé tegye, s országának ő legyen fő-hűbérurává, mely czimhez mint királynak és I. Gyula unokájának kettős joga volt.

S éppen ezen jog megszerzése volt a főkérdés. Erdélyt, az addig független országot, nem elfoglalni, nem beolvasztani akarta. Hogy a természettől is különválasztott tartomány mit és mennyit tartson meg önállóságából, az kevésbbé látszott előtte fontos kérdésnek, mint az, hogy a keresztény vallásnak s a magyar koronának meg legyen nyerve. Nem sokkal a koronázás megtörténte s az első intézkedéseknek keresztülvitele után felszólította Gyulát, hogy mondjon le a pogány szertartásokról és simuljon a dolgok új rendjéhez. Gyulának tagadó válasza, vagy beütései a tiszai vidékekre s csatlakozása némely bálványos nemzetséggel, Istvánt Erdély megtámadására birták. Az 1002-iki hadjárata véres, de rövid volt. Istvánnak kész szövetségesei voltak a székelyek s keresztény magyarok. Ifjabb Gyulát legyőzte s fiaival, Buja- és Buknával Magyarországra hozta. Gyula bukását követték az alvidékek többi főnökei és kik ennek szövetségesei voltak: a Keané, ki bulgárjaival s bessenyőivel a természettől megerősített helyen vonhatta meg magát, s az Ochtumé, ki a még Árpád által Gládnak meghagyott birtokokat Marosvárból kormányozta. Erdély ily módon elfoglalva s birtoklása biztosítva lőn, a mennyire a viszonyok közt lehetséges volt.

Erdély különállását István nem bántotta. Vajdává egy Zsolt nevű főurat nevezett ki, ki azonban csak a magyar területen vitte a helytartóságot. Behozta a várszerkezetet ugyane részekre vonatkozólag, s a nemességnek mindazon fokozatát, mely ezzel

kapcsolatban volt. A keresztény vallás megszilárdítása végett pedig egy római püspökséget állított fel, gondoskodott térítőkről, papokról, s ideiglenes, könnyű művű, fából készült egyházakról.

A székely intézvényeket még ennyi változáson sem vitte keresztül. E népben ő igen alkalmas határőröket látott, s erre a kun és bessenyő népek szomszédsága miatt szüksége is volt. A nemzet egy része már is állott ki küzdelmeket a keresztény vallásért, s ő éppen e híven maradt párttal egyezkedett. Védelmezzék a hazát északról, tartsanak a király udvarában száz lovast, adót nem fizetnek, de meghatározott nevezetesebb alkalmakkal ökröt bélyegezenek. Különben a magyar részekkel semmi kormányzati összeköttetésök sem volt: az erdélyi vajdaság s a székelyek ispánsága két egymástól elválasztott hivatal lévén. Mindkettőt a király nevezte ki, s a két hivatal csak hosszas idők multán lön egyesítve.

Valószínű, hogy a meghódított oláh nemzet sem háborgattatott nagyon. Azon helyeken, hol tömegebben lakott, megtartotta saját kenézeit vagy ispánjait. A mint a rabszolgasági állapotok Magyarországon tünedeztek, hihető, hogy az ő sorsuk is a szerint változott. De bármely kiváltság adatott is utóbb egyes kerületeknek, sem a kenézek, sem az oláhok azért nem birtak a vajdák és ispánok, a magyarok és székelyek politikai különállásával.

István első diadalmaival nem volt vége még az Erdély birhatásaért folytatott küzdelmeknek. Az Erdélyt északról és keletről környező bessenyők veszé-

lyes ellenségei voltak az alakuló államnak s gyakrabban intéztek rabló-hadjáratot ellene, — jelesen 1021-ben, midőn azonban István intézkedései a beütőket visszavonulásra kényszeríték.

István 1031-ben fiát, Imrét, Erdély herczegévé nevezte ki, azonban ez még azon évben elhunyt. E veszteséget István sem sokáig élte túl, s anélkül, hogy örököszt hagyhatott volna, 1038. aug. 15-én, épp az napon, melyen harmincznyolcz év előtt megkoronázzák, meghalt. Temetésénél ott állt az őt fájlaló nemzet, s arra Erdélyből is számosan megjelentek.

Péter és Aba Samu.

(1038—1046.)

Az István nejének, Gizelának cselszövényei folytán trónra jutott Péter, ki sz. István egyik nővérének külföldön született fia volt, inkább ellensége, mintsem atyja vala nemzetének: kincseit külföldre kezdé takarítani, s az ország várait és hivatalait németekkel és olaszokkal rakta meg. A magyarok végre megsokallván a szenvedett méltatlanságokat, fölkeltek, Pétert 1041-ben elűzték, s sz. István sógorát, Aba Samu nádort emelték a trónra.

Hanem a trónvesztett Péter, III. Henrik császár által segítve, betört az országba, s Aba Samu, ki kegyetlenségeivel a nemzet nagy részét elidegeníté magától, megveretvén, futás közben megöletett (1044-ben).

Péter most visszaült a trónba, de a nemzet szívét nem sikerült megnyernie, — mert azon elvet, hogy Magyarország a császár hűbéreül tekintessék, a mint azt Péter oda ígérte, a magyarok sehogy sem akarták elismerni. A békétlenség újra kitört. Viskó, s vele együtt Gyula egykori erdélyi vezér fiai, Bua és Bukna, hatalmas összeesküvést létesítenek, minek következtében Gyula vezér fiai vérpadon vesztek el, — de azért a forradalom nem lett elfojtva, s a vége az lett, hogy Pétert elfogták s akkori szokás szerint, mint trónkövetelőnek, szeméit kiszúrták.

Itt megjegyezzünk azon hagyományt, miszerint Aba Samu halálából Erdélynek két nevezetes családja fejtett ki: az Apafi- és Bethlen-család, kiket Sarolta, sz. István huga s Aba Samu özvegye második házasságából származtatnak.

I. Endre. — I. Béla.

(1046—1063.)

A nemzeti párt Péter bukása után Endre herceget, ki sz. István atyjának testvérétől származott, hívta meg a trónra. Endrének legelőször a Vata-féle lázadókkal gyűlt meg a baja, kik a kereszténység eltörlését s az ősvallás visszaállítását követelték. Ezek leveretése után arról gondoskodott, hogy az országot Henrik császár várható támadásai ellen biztosítsa, mi végett Lengyelországból behívta öcscsét, a hős Bélát, kinek egyszersmind ígéretet tön, hogy a trónon ő lesz utódja. Béla családotul bejövén, s ta-

nácsot ülven, 1049-ben az országot három részre oszták: két része a királynak maradt, a harmadik a herczegnek adatott át. E harmad főrésze Erdély volt.

Béla meg is felelt a hozzá kötött reményeknek, mert az országba tört Henriket többször megverte.

Hanem a külbéke helyreállta után nemsokára belvillongás támadt, mire maga Endre adott okot. Ő ugyanis, miután 1052-ben fia született, Bélának a trónörökösödés iránt tett ígéreteit visszahúzta, és Salamon fiát, hét-éves korában megkoronáztatta. Béla nem szegült ellene a király akaratának, de az udvari hízelgők elhintették a testvéri gyűlölet magvait, és Endre hinni kezdé, hogy míg Béla él, fiának jövődjé mindaddig nincs biztosítva. Végpróbára akarta tehát vetni a vezér indulatát, s őt Várkonyba magához hívatta. Nyugágyon fekvé, lábainál a koronával s egy karddal, a királyság és vezérség jelképeivel, fogadá Bélát; s előadván, mikép az ország java kívánja, hogy a meghasonlásnak vége szakassék s a trónörökösödés elhatározassék, szabadságot adott neki tetszése szerint a koronát vagy kardot választani. Azonban Vida és Ernyei udvari embereknek már elébb parancsul volt adva, hogy Bélát, ha választása a koronára esnék, tüstént vágják le. Béla, ki a veszélyre figyelmessé tétetett, a kardhoz nyúlt ugyan, de a megsértett szív keserűségével távozott az udvarból; s midőn életét az udvaronczeitől felbújtott király törei ellen még azután sem látná bátorságban, családjával együtt Lengyelországba futott.

Endre, a háborút elkerülhetlenné látván, Németországból kért segédelmet, s fiát és nejét is oda küldötte. Béla 1060-ban, Boleszláv lengyel király kíséretében az országba jött, s miután serege számos magyar vitézekkel szaporodott, a király hadát megverte. A szerencsétlen király az elveszett ütközet után lováról lebukván, agyongázoltatott.

Béla diadalmas hadától még a harcztéren királylyá kiáltatván, Boleszláv kíséretében Székesfehérvárra ment s magát megkoronáztatta. Béla nagy buzgalommal fogott a nagy munkához, mely által országának a rendet, nyugodalmat s jóllétet, magának a királyi széket biztosítsa. Endre pártfeleinek közbocsánatot hirdetett, a Salamonnal még күн tartózkodók javait s rokonait pedig védelme alá vette; a Péter korából fenmaradt törvénytelen adózást eltörölte stb. Miután pedig a háborgást ekként lecsillapította, az ország állapotának gyökeres javítása végett Fehérvárra országgyűlést hirdetett.

Az üdvös szándék azonban majdnem veszélyt hozott a hazára. Az országgyűlésre a meghívottakon kívül roppant sokaság jelent meg, mely Vatha fiától felbujtatván, iszonyú zajjal kívánta, hogy engedelem adassék neki a pogány vallásra visszatérnie, a papokat s tizedszedőket agyonvernie, a templomokat, keresztek s harangokat szétrombolnia. A király színleg meggondolásra három napot kért s híveivel a várba zárkózott. A határidő eltelt, s a lázadók még iszonyúbb fenyegetések közt újíták meg kívánságukat. A püspökök s rendek már remegni kezének,

midőn a hadi csapatok, melyeket a király a szomszéd várak- és megyékből összegyűjtött, a dühöngő népre rohanván, azt széjjelverték.

Helyreállván a béke, Béla az országnak anyagi állapotát kezdé javítani, s üdvös rendeletei által annyira gyarapította országát, hogy az gazdagodni s mindennel bővelkedni kezd vala. Miként I. Endre neki, úgy ő is átadá fiainak a harmadrészt, s így Erdély kormányá Géza és László herczegek kezébe került.

Ezen belintézkedések közt folyton figyelemmel tartá Németországot is, mert mivel Salamon néhány főrendüekkel még ott tartózkodék, onnét a hazát új háború, királyi székét pedig veszély fenyegette. Béla, miután békeajánlatai el nem fogadtattak, a megtámadást megelőzte, s hogy Erneszt osztrák herczeget a nála tartózkodó Salamon kiadására szorítsa, tartományára hadat küldött. A háborúnak azonban nem sokára véget vetett Bélának 1063 elején történt hirtelen halála, melyet Dömösön, némelyek szerint a királyi széknek, melyen ült, vagy a háznak, melyben vala, összeroskadása okozott.

Salamon. — I. Géza. — Sz. László.

(1063—1095.)

I. Béla halálával a nemzet a derék király valamelyik fiát akarta a trónra ültetni, hanem a három nemes herczeg: Géza, László és Lambert, a koronát visszaajánlá Salamonnak.

A fiatal, ingatag lelkű Salamon, gonosz tanácsosainak sugallatára hallgatva, a hercegektől az ország harmadrészét megtagadta, de ezek Boleszláv lengyel király segélyével fegyveresen követelték jogukat, s oly hatalmasan nyomultak előre, hogy Salamon jobbnak látta békét kérni, — Géza herceg pedig most (harmadszor) saját kezével tette a koronát az érdemetlen király fejére.

Tíz évig éldelte ezután az ország a béke áldásait. És míg Salamon derék nagybátyjainak tanácsára hallgat vala, a hazának jólléte gyarapúlt, tekintélye növekedett; mert nem volt ellenség, ki azt büntetlenül megsérthette vagy háboríthatta volna. Nagy baj érte azonban az országot 1070 táján.

Ez évben roppant kun csapatok törtek a magyar király birtokába. Besztercze felől nyomultak Erdélybe, a Szamos völgye mentében Dézs felé folytatták utjokat, s a Meszes hegy felső végénél, az alparét-örmező-zsibói vonalon át Magyarországba mentek át, áttörvén az ellenök emelt fagátaikat, rablással és égetéssel jelezvén mindenfelé utjokat. A Nyírséget, a Biharvárától Mármarosig eső gazdag és szép földet felégették, kirabolták s azután a Szamos és Lápos közti vidéken visszafordultak, nőket, férfiakat s roppant barom-csordákat hajtva maguk előtt.

A kipusztított országrész éppen Géza hercege volt, ki, miként atyja Béla, Endre korában, ennek fiával, Salamonnal végrehajtott osztozásban az ország tiszai harmadrészét nyerte. De az ilyen hercegségek

sem voltak kivéve a királyi főgondoskodás alól, s most is maga a király egyesül a hercegekkel, Gézával és Lászlóval, s lovas seregeket gyűjtven össze, a Meszes-kapun át Erdélybe ment s Doboka váránál megállapodott.

Itt a hadseregnek ideje maradt pihenni. Mindenfelé kémek küldettek ki, hogy a kunok jöveteléről biztos hirt hozzanak. Egyikök csaknem egy hét múlva tért vissza azon jelentéssel, hogy a hordák a Sajó völgyének vették utjokat. A magyar had rögtön nyomukba indult s még azon éjjel a kun tábor közelébe érkezett, mely csakugyan a Sajó völgyében Cserhalomnál települt le. Nem messze egymástól töltötte el az éjt a két tábor. Hajnalban a papok feladták az urvacsorát a magyar tábornak, hogy megszenteljék küzdelmököt. De Ozul, a kun csapat vezére, komoly csatára gondolni sem akart, s táborának ifjaival intézett rohamot a magyar sereg ellen. Ezen ifjak pezsgő vörök mellett is megrettentek a jól felszerelt magyar seregtől s visszavonultak. Most Ozul védelmi helyzetbe tette magát s Cserhalom lapályos tetejét foglalta el.

Erre megkezdődött a magyarok támadása. Salamon király dandára egyenesen a hegyre akart nyomulni: de az ott tanyázó kunok nyilaikkal fogadták. Daczára ennek oda ért a magyar hadosztály s az alatt tanyázó kunokat visszanyomta. A hegy itt meredek volt, s több kun véressé vágta íjjával lovának oldalát, csak hogy társaihoz juthasson. Ezalatt Géza a kun tábor háta mögé került s a lejtősebb

uton nyomult fel, míg testvére, László, csatabárdjával a legsűrűbb soraikat támadta meg. Az ormon még elkeseredettebben folyt a harc: de a horda megveretett s megtizedelten indult futásnak. A magyar had nyomban üldözte a futókat. Ekkor történt, hogy László herczeg egy kunt megpillantott, ki egy magyar lányt vitt lován. A herczeg hiában biztatta kedves lovát, Szöget, a kun paripát nem érhetette utól. De miután intésére a lány övénel fogva földre rántá a kunt, László utólérte s párbajban vitéz védelem után a földre teríté. Ez volt a kerlési csata, melyről oly szépen mondja a költő:

Cserhalom, a te tetőd diadalnak büszke tetője!

E győzelem után azonban a béke nem tartott soká. Salamon tanácsosa, a sváb eredetű Vid, ki Erdély hercege akart volna lenni, nem szünt meg rágalmazásaival; elhitette a királylyal, hogy Géza és László az ő élete ellen leselkednek, s addig ismételteté a két kard és egy hüvely képletét, míg végre Salamon nagy titokban Géza vesztét elhatározá.

Hanem e tervről idejekorán értesültek a hercegek, s ismét kénytelenek voltak fegyverre bizonysorsukat. Egyesülten megtámadják s a mogyoródi csatában, hol Vid is elesett, megverik Salamont, ki nagy bajjal Németországba menekült.

A győzelmes sereg, melyben Erdély is képviselve volt, Gézát királynak kiáltá ki. Salamon német hadakkal megkísérlé ugyan a trónt visszafoglalni, de újra megveretett.

A szelid lelkű Géza uralkodásának korai halála

véget vetvén, a nemzet egy akarattal Lászlót hívta meg a trónra 1077-ben. Lászlónak, ki emlékeink szerint korának legszebb férfia, s népénél egy fejjel magasabb vala, országlása békés volt, csupán Salamon törekvései nyugtalaníták, mert többi hadjáratai inkább diadalmenetek. Salamon a német segíellyel nem boldogulván, a kunoknál keresett frigyese-
ket, s nekik ígérte Erdélyt, ha trónjába visszasegítik. Hanem László a kunokat leverte, Salamon pedig a Duna partján eltűnt s a hagyomány szerint mint re-
mete fejezte be izgalmas életét.

A kunok 1092-ben megint berontottak Erdélybe, azt kirabolták s Magyarországba is átcsaptak. László azonban ellenök megy, őket a Temes vizénél megveri s nagy részöket elfogván, ezeket — miután megkeresztelkedtek — a Tisza és Zagyva közt letelepíti. A másik évben a kunok ismét betörtek, elfogott társaikat visszakövetelvén, de László velök is elbánt s Ákos vezéröket párviadalban megölte.

László nem csak a hadban, a békében is nagy volt; az ország viszonyait rendezte, törvényeket alkotott, s nem csak népét tette hatalmassá és boldoggá, hanem magának is egész Európában hirt és tekintélyt szerzett, úgy hogy 1095-ben a szent föld visszafoglalására elhatározott keresztes háboru fővezérévé őt választák meg. De e megtiszteltetés után pár hó mulva elhunyt. Nagyváradon temettetett el, hol sirja századokon át eskühelyül szolgált.

Kálmán — II. István — II. Béla.

(1095—1141.)

László után I. Géza fia, Kálmán lépett a trónra, egy felvilágosult, lángeszű férfiu, kit a tudományok szeretete miatt Könyves Kálmánnak neveztek el. Uralkodása alatt kezdődött a keresztes hadak átvonulása hazánkon, de ezek itt a népet rabolni kezdték, miért Kálmán fegyvert huzott ellenök, s néhány csapatot leverve, a végsőt csak a legnagyobb fegyelem megtartása mellett engedé áthuzódni.

Bölcs törvényei, melyeket alkotott, bámulatra és hálára ragadják az utókort; ő volt az, aki századát messze tulszárnyalva, kimondá, hogy boszorkányok nincsenek. Ő vetette meg a megyegyűlések alapját.

E nagy király halála után (1114.) fiára, II. Istvánra szállt a korona, ki mint fiatal könyvelmű, mint férfi ledér és kegyetlen volt. Nagyrészt eredménytelen harczok és kicsapongások közt töltött életét azzal fejezte be, hogy a Kálmán ellen összeesküvést szőtt Álmos herczeg fiát, Bélát, — kit Kálmán Álmossal együtt megvakittatott, — utódává nevezte, azután szörruhába öltözött, s mint vezeklő halt meg 1131-ben.

II. vagy Vak Béla alatt erélyes neje, Ilona ragadta meg a kormányt, s az aradi gyűlésben férje vakságának okozóit véresen megboszulja. E kegyetlenség sokakat elidegenített Bélától, akik Lengyel-

országba mentek Boricshoz, Kálmán hűtlen feleségének, Bredszlavának fiához, s őt a trón elfoglalására fölhítták. Borics be is jött az országba, de visszaűzetett.

Béla, nehogy fiai közt viszálykodás támadjon, az örökösödést eleve meghatározá, Gézának Magyar-, Horvát- és Dalmátországot, Lászlónak Bosnyárország egy részét, Istvánnak pedig a Szerémséget rendelvén osztályrészül.

II. Géza. — III. István. — II. László. — IV. István.

(1141—1173.)

II. Géza, midőn megkoronázták, csak 10 éves gyermek volt, s kiskorusága idejére a rendek Belus nádort és az esztergomi érseket tették kormányzókká.

Ezek első intézkedéseinek egyike nagyfonságú volt az ország míveltségi és ipari állapotjára. Ez időben történt ugyanis, hogy a Rajna torkolata s Gravelin közt lakott flamand eredetű nép hazáját, melyet eddig nem csak a tenger kiöntései ellen megvédett, hanem a míveltség magas fokára is emelt, a meggátolhatlan áradások ellen tovább nem védhetvén, hálásabb lakhelyet lőn kénytelen keresni. A Szepesség és Erdély déli része a kunok s más kalandor népek gyakori betörései miatt már majdnem egészen pusztává lett. A kormányzók tehát, értesülvén, hogy a derék, szorgalmas nép a Német-

országot sanyargató éhség miatt Szászországból is, hova pár évvel előbb huzódott volt, kivándorolni szándékozik, azt meghívták s különféle jogok és szabadalmakkal megajándékozván, az említett tartományokban telepítették meg. Ezen telepek azután számos, mind máig virágzó városokat alkottak, a föld és bányamívelést, kézműveket s kereskedést szorgalmuk s példájok által szebb gyarapodásnak indították. Így kerültek a szászok a Szepességbe és Erdélybe.

Géza 1161-ben, férfi-kora virágjában hirtelen meghalván, az országra zavaros idő következett. Mánuel görög császár ugyanis Magyarországot főuri hatalma alá akarván vetni, Géza fiát, a még gyermek III. Istvánt megtámadta, s a főurak közül pénz, ígéretek és ajándokok által sokakat eltántorítván, kivitte, hogy először László herczeg, az elhunyt Géza király testvére, ennek félév múlva bekövetkezett halála után pedig István herczeg, Géza másik testvére kiáltassék ki királynak. De ez ellenkirály, IV. István, kitől a nemzet elfordult, csakhamar kiűzetett, s III. István visszanyerte koronáját.

IV. István nem szünt meg a trónt követelni, de Zimonyban ostrom alá vétetvén, az övétől megmérgeztetett. Ő ugyan meghalt, azonban Mánuel császár nem hagyott fel foglalási vágyaival: beütött Erdélybe s azt pusztíttatá.

III. István utód nélkül halván meg, trónja fivérére, a szépmíveltségű Béla herczegre maradt.

III. B é l a.

(1173—1196)

III. Béla király, ki hosszabb ideig tartózkodott Konstantinápolyban, Mánuel császárral a barátságot fentartotta, sőt midőn a görög udvart az előnyomulni készülő törökség fenyegetné, s a császár ellenök 1176-ban fegyvert ragad: Béla segéd-sereget indit melléje, mely őt Kis-Ázsiába kísérte. Mindazáltal a csata oly rosszul ütött ki, hogy Mánuel császárt is csak nagynehezen leheté kiszabadítani a harc viharából. A megmentők közt két erdélyi vitéz, Jób és Tamás testvérek annyira kitüntették magukat, hogy hazajövéen, Béla király őket Doboka megyében kilencz faluval ajándékozta meg. Jóbtól származik a most is virágzó czegei gr. Wass-család.

Béla később maga is fogadást tett, hogy keresztet vezet a sz. földre; hanem e szándékában őt eleinte a velencei háború, utóbb a havasalföldi lázadás, végre pedig, midőn a hadjáratra már minden készületeket megtett, az 1196-ik év tavaszán történt halála mindenkorra meggátolta. Halálát közeledni érezvén, Imre fiát országainak, Endrét pedig nagy kincseknek s azokkal együtt keresztfogadalmának örökösévé rendelte. Alatta az ország nem kevésbé gyarapodott jóllétben és műveltségben. Margit királyné, Fülöp francia király testvére, kit Béla második házasságában vett feleségül, nem csak simább francia szokásokat hozott magával az udvarba,

honnan azok utóbb némileg a nemesi rendbe is átszívárogtak, hanem az országot is szorosabb kapcsolatba hozta Franciaországgal. Ezóta ifjaink közül többen látogatták a párisi főiskolát, honnan hazatérvén s az ország főbb hivatalaiba jutván, a tudományokat maguk is terjesztették. Így tudjuk, hogy egy Bethlen-fiu is tanult Párisban, aki ott is halt el.

Imre. — III. László.

(1196—1205.)

Endre herczeg a kincseken, melyeket atyjától kapott, sereget szedett, de nem hogy a sz. földre menjen, hanem hogy testvérét, Imre királyt a trónról letaszítsa. Azonban a fegyverkezés nagyobb vérontás nélkül végződött: Imre király, pálczával kezében átment öcsese táborába, és őt serege közepén elfogta.

A nemes király ezután nemsokára súlyos betegségbe esett, s miután Endre herceget kis fiának, Lászlónak, gyámjává rendelé, 1204-ben meghalt.

Hanem Endre király akart lenni. Az özvegy királyné kis fiával Ausztriába fut, s csakhamar se reggel lépi át az ország határát, — midőn a kis László 1205-ben hirtelen meghal s a trón üresen marad.

II. E n d r e.

(1205—1235.)

A korona tehát Endre herczegre szállt, ki a történelemben II., vagy jeruzsálemi Endre név alatt fordul elő, s kormányra léptével a bajok és belzavarok egész özöne áradt hazánkra. A király örökös pénzsükségben szenvedett, a kincstár örökké üres volt, s míg az elhatalmasodott főurak csak nevelték a királyi tekintélyt, az izmaelita adószedők és vámosok mód nélkül zsarolták a népet. Növelte az elégtelenséget az uralomvágyó Gertrud királyné fényüzése, mignem Bánk bán nején a királyné fivére által ejtett gyalázat boszura hevíté a bán rokonait s Gertrudot megölték.

Végre Endre, miután a kedélyek némileg lecsillapodtak, a pápa sürgetéseire elhatározá teljesíteni az atyjától reá szállott keresztfogadalmat, s tekintélyes sereggel a szent földre indult. Ott ugyan nem vivott ki fényes eredményeket, hanem midőn három hónap múlva hazatért, annál nagyobb felfordulást talált az országban; hasztalan emelt szót fia, az erélyes lelkű Béla, a bajok sürgős orvoslása végett, s végre is kardhoz kellett nyulnia, hogy a főuraktól elnyomott köznemességnek, a nemzet zömének jogait visszaszerezze. 1222-ben már szemközt állottak az atya és fiu ellenséges hadai: a papságnak azonban még idején sikerült békét eszközölni. E békekötés eredménye lett aztán ama híres szabadságlevél, az úgynevezett „a r a n y b u l l a“,

mely az első királyok, kivált a sz. István által megállapított, de azóta sokban megsértett alkotmányt helyreállította.

II. Endre uralkodása alatt népesedett meg Erdély egy, addig lakatlan vidéke, a Bárczaság (a mai Brassó vidéke), melyet a király a német lovagrendnek adományozott, hogy e rend tagjai a Moldva- és Oláhországban lakó kunok ellen működjenek.

Midőn a király megbízottja a rend tagjaival megjelent a hely színén, hogy megtartsa az ünnepélyes határjárást s a rendet beigtassa, — a vadon szépségei bizonynyal mindenkit bámulatra ragadtak. Egy folyókkal gazdagon átszelt tartomány, melynek közepe a Feketehegy mentében egy a természet őserejét bőven mutató medeneczét képezett, s míg egész kerületében kisebb termékeny és fákkal borított hegyvonalok nyulnak el, széleit meredek ormok, óriási sziklafalak s a távol kékjében felcsillámló havasok szegik be.

Örök és szabad birtokul adá e földet Endre a lovagoknak. Ő annak főhübérura, ő azon a legfőbb ítélőbiró. A mi arany és ezüst abban felfedeztetik, annak fele a királyé, fele övék, de a lovagoknak joguk pénzt verni nincs. Ezek csak favárakat és fakastélyokat építhetnek, mert a kunok ellen ezek is biztos védezközök, kővárakat csak a király birhat s mások is csak különös esetekben és különös adomány útján építhetnek. Ellenben azok védelmezik a határszél a kunok ellen, maguk választják biráikat, mentek a vajda vendégelésének költségeitől

s minden adófizetéstől, és földjökön szabad kereskedést folytatnak.

A rend hatalmas kezei között csakhamar felvirágozott a Bárczaság. Az új telep részese volt a harcoknak, melyeket a lovagok folytattak, s a szorgalma által felvirágozottat segített vérével megvédeni. Hatalmával azonban nevedett a rend gőgje is: folytatta területi nagyobbitásait, fakastélyok helyett kővárakat emelt, nem elégedett meg a pénzcserélés kiváltságával, hanem maga veretett pénzt. Végül egyházi függetlenítés felé is törekedett.

Főként a pénzverés kérdése bosszantotta Endrét, s midőn a sérelmek halmozódtak, s midőn fiai, az erdélyi vajda s az erdélyi püspök nem szüntek meg előtte emlegetni az adatokat, melyek a rend végezcéljait mutatták, a végsőre határozta el magát. Már ki is adta az okmányt, melylyel adományát visszavette, s a végrehajtással meg is bízta a vajdát. De talán a rend korán értesült a fenyegető veszélyről, s eszközlésére bizonyynyal a pápa, Salza a nagymester, Thüringen tartomány grófja, kinek Endre ipa volt, mindent mozgásba tettek, hogy a veszélyt elhárítsák.

A rend azonban továbbra is folytatta üzelveit; már Havaselvén is várat emelt, s minden mutatá, hogy a rend teljes függetlenségre törekszik: pénzt veretett, új foglalatásokat tett s már nem csak a kunok felé, hanem Erdély határos földjein is, és a szász telepeket erővel a Bárczaságba viszi át. Ekkor Salza Hermann, a rend nagymestere, egy mindezeknél vakmerőbb lépésre határozta el magát: a Bárczaságot

és Havasalföldet a szent széeknek adományozá, s évenként két márka arany fizetésére kötelezte magát.

Válaszul ez adományozásra, Endre visszavonta saját adományozását.

A lovagok azonban nem könnyen mondtak le birtokukról, s még egy ideig daczoltak a királyi parancscsal. Azonban 1225. év nyarán maga Endre ment hatalmas lovas-sereggel ellenök s a Bárczaságon megállapodott. Most a rend felhagyott a fegyveres ellenállással, a király pedig egymásután foglalta el váraikat, s mialatt a harczosok a gyarmatot zsarolták, maga hadi sarczot csikart tőlök. Végre kiadá parancsát, hogy a lovagok távozzanak a Bárczaságból, — de ezek azon reményben, hogy a pápa újra kiegyezést hozand létre, kijelenték, hogy ezt csak a pápának vagy nagymesterüknek rendeletére fogják tenni. S valóban Honorius pápa mindent elkövetett érdekükben, vigasztalta őket, három cistercita apátot megbizott, hogy vizsgálatot tartsanak, kérte, intette Endrét, s végre magát Bélát is. De már minden késő volt. Endre nem várta be a vizsgálat eredményét, hanem a lovagokat kihajtotta a Bárczaságból.

II. Endrétől a szászok is nyertek egy adománylevelet (1224-ben), melynek alapján Erdély harmadik jogos nemzetévé fejlenek s a magyar alkotmányos szabadság védsánczai közé jutának. Az okmány szerint e földön csak szász lakhatott, bírójok csak a király lehetett s a szebeni ispán, kit a király nevezett ki, s a ki idegen hivatalnokokat nem állithat

be, hanem ezeket maguk választják. A kamarai nyereséget évenként 500 márka ezüsttel szaporítják, de ennek fejében a pénzbevéltők nem jelenhettek meg köztök. Ezen összeget saját hatáságaik vetették ki a lakosokra, fizetése alól különös kiváltság nélkül senki sem volt kivéve.

A birodalom határain belül 500 katonával, azon kívül 100-zal segítik a királyt, ha személyesen vezérkedik, de ha csak jobbját küldi, 50-nel. Papjaikat szabadon választják. Legyen saját pecsétjük, ismeretes a királyi környezet előtt. A blaccusok és bessenyők erdőségeit és folyóit a blaccusokkal és bessenyőkkel együtt közösen használják, mint melyek egyedül a királyi adománytól függenek, ur és szegény egyenlő joggal. E föld volt a mai Fogarasvidék s talán Oláhország egy része, a blaccusok és bessenyők pedig oláhok és bessenyők (s bizonyynyal kunok is — mert a bessenyő uralom már ekkor nem állott fenn), kik e földön laktak s az alvidékek betelepítése óta a magyar koronához tartoztak s megyévé soha sem alakítottak. Évenként három ízben nyolcz-nyolcz napig szabadon vihetnek be morzsasót. Kereskedőik szertejárhatnak az országban vámfizetés nélkül, s vásáraik otthonn adómentesek. Senki a jobbjúk (azaz nemesek) közül jószágot földjükön ne merjen kérni, s ha kérne, ők ellentmondhassanak. Ha mi megyünk közéjük, csak három szállásköltséget, ha pedig a vajda, annak csak két szállásköltséget tartoznak fizetni.

S ez volt a híres arany bulla, mely a szász

nemzetnek egy nevezetes részét Erdély harmadik politikai testévé tette. Ez azonban világosan csak a Géza-féle telepre szólt, arra t. i., mely előbb a hét első szász széket foglalta magában (Szeben, Ujgyház, Szászváros, Köhalom, Szerdahely, Segesvár, Szász-Sebes). Éppen ezért azonban az összes nemzet nehézkedési súlypontjává lett, okozójává nem egy küzdelemnek s forrásává sokféle vágyaknak.

IV. Béla.

(1235 – 1270.)

II. Endre meghalván, fia, IV. Béla lépett a trónra, kinek első törekvése volt a királyi tekintélyt helyreállítani s az urak féktelen hatalmát megtörni. Erdélyt az anyaállamhoz csatolta s vajdákra bízta. A német császár követét, kit hozzá mint hűbéreséhez akart küldeni, kereken visszautasítá. Az ország nagyjai közül azokat, kik atyja életében a rend helyreállítása ellen küzdtek, a felségsértő Dénes nádorral együtt szigorúan megbüntette. A székeket, melyekre a zászlós urak a király előtt le szoktak vala ülni, elégettette. Kunország vagyis Moldva királya címét többi czimei közé írta. A várjóságokat, melyeket atyja elosztogatott, visszavétette.

Ily reformok közepett lepte meg a tatárok beütése, e borzasztó népáradat, melyet Európa a hunok beözönlése óta nem látott.

Az ár, mely Peking elfoglalásával Ázsia urává lett, északkeleti Európa gyöngé és tehetetlen álla-

mait könnyű szerrel elnyelé. Sem Nagy-Bolgárország s Nagy-Kunország, sem Kiev s a többi orosz és szláv herczegségek nem tudák csak egy napig is feltartóztatni. Már mind Batu khánt uralták e tartományok.

A menekülők borzasztó dolgokat beszéltek hazájok szenvedéseiről s a mongolok vadságáról. Még ez sem rázta fel a nemzetet. A királyi parancsok teljesítetlen maradtak, vagy félig teljesültek. S midőn a mongol hordák fejszései az orosz kapu előtt megjelentek, akkor már világossá lett a veszély nagysága; de már akkor késő volt. Ugrin csatái, Babenbergi Fridrik ingerlő küzdelme, Kuthen megöletése s a sajóparti vérnapi rövid közökben válták fel egymást. Mohinál a nemzet és királya közt létrejött a megengesztelődés, — de minő áron vásárolva! Batu Felső-Magyarországot, Bocheter az alföldet, Kadan a tiszai megyéket s Erdélyt, s egy csomó alvezér az ország többi részeit változtatták sivataggá, s tették semmivé két századnak minden vívmányát.

A négy hadoszlop közül, melyek Magyarország elfoglalására indultak, egy Kajdán vezérlete alatt 1241. kora tavaszán a mai Bukovinából, a radnai (vagy tán a borgói) szoroson nyomult Erdélybe. Besztercze vidékén gazdag szász telep lakott, s egyik főhelye Radna, gazdag bányaváros volt. Radna bírája, Aristáld, nem várta be a támadást, hanem jól felszerelt népével Kajdán ellen ment, ki három nap alatt nyomult e városig.

Aristáld szászaival vitézül védte magát, s Kaj-

dán annyira nem várt ellenállásra talált, hogy jó-
nak látta szokott eselükhöz folyamodni. Színlett
futással visszavonult. A szászok öröme nem ismert
határt a könnyü diadalon, s fényes lakomát rendez-
tek, mely azonban nemsokára szomorú tórrá vált.
A mongolok nyomukban voltak, s könnyen bevették
a sáncz és kőfalak által nem védett várost. Radna
feladta magát kegyelemre. Kajdánt háromnapí ba-
rangolása megtanítá, hogy e rengetegben utmutatók
nélkül nehéz előhaladni, s Aristaldot hatszázad ma-
gával seregéhez csatolta, hogy vezesse őt Magyar-
országba, hol aztán Batuval csatlakozhatik, ha ennek
szerencséje a magyarok fegyverén megtörnék. Aris-
tald és társai utmutatása mellett a horda a Szilágy-
ságon át alig remélt gyorsasággal Várad alatt ter-
mett, s a szerencsétlen helységet feldulta.

Ezalatt a mohii vérnap — hol Rajnáld erdélyi
püspök is a csatatéren maradt — eldönté Magyar-
ország sorsát. Béla király viszontagságteljes utazás
után a Dráva mellé, s innen Dalmátiába menekült.
De midőn Kajdán hordája ide is üldözé, Spalatóból
Bua szigetére vonult. Kajdán itt sem engedett nyug-
tot a szerencsétlennek, de a segélyére különböző
helyekről nyomult különajku népek megvédték. Üge-
táj khán halála több mint másféléves birtoklás után
a vad hordákat visszavonulásra inté. Kajdán Bolgár-
országnak vette útját s itt egyesült Batuval.

Egy hátrahagyott horda Magyarország feldult
vidékein át Erdélybe nyomult, mely eddigelé na-
gyobb pusztitástól meg volt kímélve. A Radnánál

beütött horda átvonulása, s az anyaország szomorú sorsa Erdélyt önvédelemről készíté gondoskodni. Mindenfelé oly gyorsan, a mint csak lehetett, erődítvényeket emeltek fából és földből, mert másneműek építésére nem volt idő. De ez erődök nagy része elesett. „És tovább?“ — kérdé e borzasztó napok történetírója Rogerius, kinek egyszerű előadása mindig oly megható, s rögtön felel rá: „elfoglalták néhány vár kivételével az egész országot, s előhaladtukban feldulák.“

A szétfutott csapatok az ország kiprédálását, felégetését aránylag rövid idő alatt hajták végre, mert hazafelé kelle sietniök.

A tatár-fogságból csodálatosan menekült Rogerius szomorú képét adja azon helyeknek, melyeken keresztülment. Ez egy feldult lakatlan rónaság volt, melyen át nyolcz napon keresztül az egyházak tornyai szolgáltak utmutatóul, s hagyma és zöldség, mik a falusiak kertjében fennmaradtak, fű és gyökerek eleségül. Végre Gyulafehérvár alá érkezett, mely ez időben Erdély legnagyobb városai közé tartozott. Mint püspöki székhely gazdag s díszes volt, melyen átfolyt a Maros. De itt a meggyilkoltak tetemeinél s vérrel fecskendett romoknál egyebet nem talált. Tovább ment, míg végre 10 mfnyire Frátafalvára, s attól 4 mfnyire egy nagy sziklára akadt, melynek tetején egy tömeg menekvő fogadta könyeivel, s enyhíté éhségét liszt- és fahéjból sültött kenyérrel. Csak egy hó mulva, miután a király hazatértéről meggyőződtek, hagyák el menhelyöket.

Béla országába érve, hozzáfogott birodalma helyreállításának nagyszerű művéhez. Az ország a véginség szélén állott. Egész helységek néptelenekké lettek, mások elveszték tulajdonosaikat, némelyek bitorlók kezébe estek, sok helyt a köznyomort felhasználó kalandorok garázdálkodtak. Mindez gyors segílyt kívánt. Béla betölté a hivatalokat, összehívta a lappangókat, beutazta országát, bizottságokat nevezett ki a birtok-czimek kitisztázására, egyes vidékeken gyűléseket tartott, telepeket hívott az országba s előmozdítá a főurak telepítéseit, várakat építtetett s felállítá a macsóí bánságot.

Erdélybe Lőrincz vajdát küldé, „hogy népeit összegyűjtse, s a mit csak rá és országára nézve e birtokán hasznosnak lát, helyette és tekintélyével intézze el.“

Lőrincz kitűnő hű embere volt a királynak, ki őt idegen földön a nyomor napjaiban tanulta ismerni, s ki bizodalmát csakugyan megérdemelte. Gondoskodása alatt Erdély is épülni kezdett. Résztint külföldről, résztint az ország kevesebbet szenvedett vidékeiről, telepeket szállítottak a néptelenebb helyekre, „harczosokat és földmiveseket“, mint az okmányok mondják, s állásukhoz mért adományokkal látták el. Ily telepek voltak: Dézsvár a Szamos mellett, Kolozsvár, s az erdélyi püspöknek legtöbb birtokai, Enyed, Alvincz, Borberek.

A tatárok néhány év múlva Nogaj khánjuk alatt megint be akartak törni az országba, de most még a határszélekről véres fejjel üzettek vissza.

Béla uralkodásának utolsó éveit nagyon elkeserítette fiának, Istvánnak lázongása, mignem a pápa és püspökök közbenjárásának sikerült apa és fiu közt a békét helyreállítani.

IV. Béla, ki az addig használatban volt ezüst pénz mellé a rezet is behozá, 1270-ben meghalt, s vele sirba szállt az utolsó király, a ki herceget küldött Erdélybe; ezután ott vajdák szerepelnek.

V. István. — IV. László.

(1270—1290).

Erdély utolsó hercege, IV. Béla fia, István, 31 éves korában lépett a trónra. Gyermekai még kicsinyek lévén, nem ada Erdélynek herceget; vajdája volt Máté. — István emelte várossá Kolozsvárt, s azt kegyének jeleül — külföldi szokás szerint — Péter püspöknek adományozá. A székelyekről sem feledkezett meg; nekik ajándékozá Aranyosszéket, még pedig a kézdi-székelyeknek.

A hirtelen halállal elhunyt V. István után fia, IV. vagy Kún László következett a trónon (1272-ben). László uralkodása elején egy nagyfentosságú esemény merült fel, az t. i., hogy a német fejedelmek 1273-ban Rudolf habsburgi grófot választották császárrá. De Ottokár cseh király, ki maga is vágyott e koronára, őt urának elismerni s a hűbéri esküt letenni nem akarta. Így állván az ügyek, mind Rudolf, mind Ottokár kereste a magyarok barátságát.

gát. László Rudolf császár részére hajolt, s vele a cseh király ellen szövetséget kötött. A magyarok segedelmével aztán Rudolf teljes diadalt nyert ellenségén, ki maga is elesett a csatában. E diadal alapította meg a habsburgi ház hatalmát.

A könnyelmű, hevesvérű László, engedve néhány kún főúr csábjainak, csakhamar oly ledér életet kezdett folytatni, hogy e miatt a magyarok jobbjai megbotránkozással fordultak el tőle s mozgalmat indítottak ellene, melynek élén a lovagias jellemű Loránd erdélyi vajda állt; más részről a király példája mint szomorú, de ragadós példa hatott a hazában: a polgári fegyelem felbomlott s az egyházi is felbomlásnak indult. Többek közt a veszprémi kanonokok püspöküket letették és helyébe Miklós erdélyi prépostot helyezték. Még szomorúbb véget ért a szebeni káptalan s az erdélyi püspök közt támadt viszály; ugyanis az egyetemes szász hadak 1277-ben egy vasárnap megrohanták Gyulafehérvárt. A véletlenül meglepett város és egyház alig tudá magát védelmezni. Az archidiaconus, a kanonokok nagy része, mintegy kétezer ember s számos harczos felkonczoltattak, az egyház az odamenekültekkel együtt felégettetett, kincsei elraboltattak. Sőt a környékbeli egyházak is hasonló sorsra jutottak. A tettesek a Budán zsinatra gyűlt egyházi férfiak által egyházi átok alá vettettek ugyan, de Fehérvár nehezen épülte ki a szenvedett csapást.

Az elkeseredett és a kegyelt kúnok miatt mellőzött magyarok végre fegyvert fognak, László ki-

rályt elfogják s őrizet végett Lóránd vajdára bízzák, mig nem jobbulást fogadva, ismét visszanyeri szabadságát.

Ez időtájban érkezett a hír, hogy a moldvai kunok Erdélyen át Magyarország felé tartanak. De László, az erdélyi vajdával egyesülten, a pusztító kun sereget Kolozsvártól nem messze a Hodos tó mellett keményen megveri s nagy részöket elfogja, kiket aztán letelepített.

Egy vesztesség azonban nem törte meg még a kunokat, s minthogy belátták, hogy magukban gyengék, a tatárokkal szöveteztek. Pusztításaiknak leginkább Erdély volt kitéve. De 1285-ben egészen Pestig hatoltak, s roppant zsákmányt gyűjtöttek össze. Visszatértükben Erdélyt prédálták fel, — Kolosmonostor, Besztercze, Toroczko környéke szenvedett ezuttal legtöbbet. Az ország felvidékét pusztító horda kivitte zsákmányát, de az, mely a Székelyföldön át akart hazamenni, sokat szenvedett. Az aranyosszéki székelyek mindjárt Toroczkonál szétverték egy hordát, míg egy másik csapat Gyergyóban lőn feltartóztatva.

A remények azonban, melyeket a megtért király a hazafiakban gerjesztett, nemsokára ismét meghiusultak; László visszaesett előbbi feslett életmódjába: nejét kolostorba zárata, — Eduát, egy kún főnemes leányát, nyilvános kedvesévé választá, a kunokkal és tatárokkal sátorozott s az ország ügyeivel mit sem gondolt. Végre kicsapongó életének lőn áldozata; ugyanis a király által megunt és

mellőzött Edua összeesküdvén három rokonával, Árbocz-, Turtul- és Kemencsével, ezek éjjel a Bihar megyében, Körösszegnél tanyázó László sátorába rontottak és meggyilkolták.

III. Endre.

(1290—1301.)

Mikor IV. László megöletett, az Árpád-házból még csak egy férfiú vala életben: Endre herceg, — a IV. Bélától számüzött Istvánnak fia, kit a magyarok most a megürült trónra emeltek.

Alig koronáztatott meg III. Endre, mindjárt trónkövetelőkkel gyűlt meg a baja: egy ál-Endrével, a szicíliai Martell Károlylyal és Ausztriával. Hanem az első kiüzetett, a második nemsokára meghalt, a harmadik pedig keményen megveretett.

Mindamellett III. Endre trónja igen ingadozó lábon állt: a pápa nem szűnt meg ellene tovább is működni, s midőn Martell Károly meghalt, ennek fiát, a kétéves Róbert Károlyt koronáztatá meg kun magyar királynak. Növelé a bajt a magyar főnemes-ség féktelenkedése, melyen a rákosi országgyűlés üdvös határozatai sem igen tudtak többé segíteni.

A király, ki egy idő óta, mintha e zavargások miatt apathiába süllyedt volna, gyöngén viselte magát, most ismét erélyesebben kezdett föllépni, s a Németújváriak ellen, kik leginkább háborógtak, hadat küldvén, Sümeg és Kőszeg váraikat megvétette. De a pártos urak ezt azzal viszonozák, hogy Róbert

Károlyt Horvátországba hozatván, Zágrábban megkoronázták. Eendre fegyverkezni kezdett a trónkövetelő ellen, de 1301. jan. 14-dikén egy mérgezett hegyű kés, melylyel feltálalt étkét fölszelték, véget vetett életének.

Benne kihalt az Árpád-ház férfi-ága, mely alatt a magyar nemzet négy századon át azon kor hatalmaságai közt folyvást fényben ragyogott.

III.

Az Árpád-ház kihaltától a mohácsi vészig.

Venczel. — Ottó. — Róbert Károly.

(1301—1342.)

Az utolsó Árpád kimulta után a királyválasztás joga visszaszállt a nemzetre. De a nemzet, a helyett, hogy e nagy horderejű ténykedés időszakában egyetértett volna, pártokra szakadt: egy része az Anjou (Anzsú)-nemzetségből származott Róbert Károlyt, másik része Venczel cseh királyt, IV. Béla leányának unokáját akarta királynak. A cseh király azonban fiát, a 12 éves Venczelt ajánlá maga helyett, kit aztán a kalocsai érsek meg is koronázott, — de Róbert Károly pártfeleinek háborgása miatt az ifjú királyt atyja hazavitte, magával vivén a koronát is. (1304.)

A nemzeti párt most, élén Csák Mátéval, Ottó bajor fejedelmet, IV. Béla egyik leányának fiát hívta meg a trónra, ki a koronát Csehországból visszaszerzén, 1305-ben a veszprémi püspök által megko-

ronáztatott. De Róbert Károly sem pihent, ki különösen V. Kelemen pápában talált hatalmas támogatóra. Ottó most, hogy királyi székét megerősítse, Apor Lászlót, a hatalmas erdélyi vajdát igyekezett megnyerni, s e végett nőül kérte leányát. A leánykérés azonban rosszul ütött ki: Apor vajda az Erdélybe ment Ottót elfogta, s a koronától, melyet az minden utain magával hordozott, megfosztotta. Ottónak egy év múlva sikerült a kelepczéből kiszabadulnia, s aztán itt hagyván a trónt és országot, hazabujdosott Bajorországba.

Ottó távozása után Gentilis bibornok a pápától Magyarországra küldetvén, Róbert Károly az 1308. pesti országgyűlésen királylyá kiáltatott ki, s miután Apor László vajda, kit az esztergomi érsek és a nádor személyesen fölkerestek, a koronát visszaadá, — Károly most harmadszor a szent koronával is megkoronáztatott.

Mig László vajda élt, a Csák Mátéval nagyon elfoglalt Róbert Károly nem háborgatá; de halála után fiai hűtlenségi perben marasztaltattak el. De Erdély még nem volt teljesen lecsendesedve. Nagy volt az izgatottság mindenfelé, s Károly az ottani állapotok reformálására Dósa vajdát nagyobb hatalommal ruházta fel. Talán éppen ez még nevelte az ingerültséget. Károly maga a szerbekkel volt elfoglalva, mialatt egy messzéágazott forradalom szövett. Csák már meg volt halva, de pártja még állott. Péter, Zemplén megye főispánja, néhány elégületlennel felszólítá a halicsi fejedelmet, hogy jöjjön be

és foglalja el a magyar trónt. A halicsit más ügyei elfoglalva tarták, de azért kitört a zendülés. Csatlakozott velök Mózes, egy erdélyi főúr, és Vass Miklós, a csicsói várnagy. 1320-ban Péter és Mózes Dózsa által leverettek, Vasst csak 1321-ben birta Tamás vajda fegyverletételre, s 1322-ben Talmácsura, Konrád hatalmas szász is meghódol.

Még ekkor sem volt egész Erdély lecsendesítve. 1322-ben László vajda fiai még zendülőknek említetnek. A szászok közt is még voltak várak és főurak, kik mindig gondoltak a dolgok új rendjének felforgatására. S ezek által bujtogatva és ezekben bizva, a szászok 1324-ben felkeltek. Ispánjuk ekkor Farkas Tamás, az erdélyi vajda volt, s ez talán még fokozta az elégtelenséget. Az egész nemzet fegyvert ragadott, egyik főuroknak Szentpéteri Henningnek — kit az okmányok gerébknek (comes) irnak — vezérlete alatt. Az erdélyi haderő nem volt ellenök elegendő. A király ekkor a kunokat küldte az országba, kik a vajdával csakugyan leverték a szászokat, s maga Henning is a csatatéren maradt.

Az erdélyi nemesség vitézül harczolt. Sokan elestek, sokan megsebesültek. A pillanatot kedvezőnek tarták, hogy jogsérelmeiket a királyi trón elé vigyék, s Bethlen Gergelyt, Bolyai Gáspárt, Erdődy Jánost a királyhoz küldék, hogy régi javadalmaikban erősítse meg őket. Többet nyertek mint remélték: jobbagyaik csak engedelmséggel költözhetek szabadon, a vajda el lön tiltva a rövid útu perfolytatástól, a törvényes gyűlések s néhány büneset kivételével,

felmentettek minden királyi adó alól, nem tartoztak a vajdának élelmet és szállást adni, csak ha a király személyesen jelent meg, akkor adtak száz jobbágy után egy hordó bort, egy ökröt s némi fűszerszámot.

Róbert Károly szerencsés házassága és ügyes politikája által tekintélyét és országlását mindinkább emelte, s Visegrádon páratlan fényű udvart tartott, melyre azonban sötét foltot vet a szerencsétlen Zách Klára esete s a Zách-nemzetség kegyetlen kiirtása.

E szomorú eseményt egy szintén szomorú eredményű hadjárat, a havasalföldi hadjárat követte. Ugyanis Bazarád Mihály, az oláhországi vajda, ki a magyar király főurasága alá tartozott, megtagadta az adót, sőt az Olt partján némi foglalást tett, minek következtében Tamás erdélyi vajda néhány társával rábeszélte Károlyt, hogy a jobbadán erdélyi kívándorlókból alakult országot csatolja vissza a magyar koronához. Károly szépszámu sereggel Temesvárról Szörény alá megy, azt beveszi, s beljebb nyomul az országba. De a vajda által megcsalva, a hegyek közt serge semmivé tétetik, s annak csak romjait hozhatta haza. Nem csata volt ez, hanem orgyilkolás a hegyek között, s még évek múlva is keserűn panaszkodék a király az oláh cselvetéséről. Az ott elvérzettek közt volt Miklós gyulafehérvári prépost és alkorlátnok is számos főúrral. A kolozsváriak s a várak népei tüntették főként ki magukat azok közül, kiket a vajda vezetett, s jutalmaztattak a király által. Sokan nemesekké lettek a várkatonák közül, a kolozsváriak pedig roppant veszteségeik kárpótlásaul

szabadságlevelöket új kiváltságokkal szaporiták, mely szerint sem a nádori, sem a vajdai törvényszékek alá nem tartoztak, s pereiket saját bírójok, vagy a király küldötte intézte el. Három évvel utóbb a királyné Beszterczét mint saját uradalmát hasonló kiváltsággal ruházta fel, azon hozzáadással, hogy az egész vidéket saját bírája alá rendelé.

Mindez egy-egy lépés volt a szász nemzet egyesülése felé, melyen munkáltak untalan a szebeni ispán alá nem tartozó székek.

Róbert Károly lépéseket tett, hogy másodszülött fia, Endre, elnyerje a nápolyi koronát, s e végből nőül szemelé ki neki nápolyi Johannát; Kázmér lengyel királylyal pedig egyességre lépett, hogy a lengyel korona, ha Kázmér örökös nélkül halna meg, Károly elsőszülöttjére szálljon. Végre megemlítendő, hogy Róbert Károly verette az első honi aranyat.

I. vagy Nagy Lajos.

(1342—1382.)

Az atyja halála után trónra lépett ifju Lajos király első tette az volt, hogy a kapu-adó miatt fellázadt szászok lecsendesítésére Erdélybe vezette hadát, s nem csak a lázadást vérontás nélkül elfojtotta, hanem egyszersmind Bazarád Mihály fiát, Sándor havasalföldi vajdát hűségesküre kötelezte a magyar korona iránt.

Midőn Lajos 1347-ben a nápolyi királyság meghódítására s gyalázatosan kivégzett testvére megbo-

szulására ment, István vajda, a Laczk székely ispán fia, nagy szolgálatokat tett neki. Nem csak nevezetes haderőt csatolt seregéhez, hanem az ütközetekben is kiűntette magát, három nagy diadalt nyert, s végre Nápoly kormányzójává lett. Lajos nem győzi magasztalni érdemeit, vitézségét, tehetségeit. De ily tulajdonok mellett sem tarthatá fenn magát István vajda sokáig Lajos hazatérte után. Johanna pártja tevékenyebb vala mint valaha — s egy összeesküvést hozott létre, melynek egyenes célja a helytartó elfogása volt. István visszatért Magyarországra, s 1350-ben a Muraközt nyeré, fiai közül pedig az egyik, Dénes, már ekkor főlovászmester volt, s majd a másik, Miklós is székely ispánná s három megye főispánjává leve.

Lajos király 1350-ben új hadjáratot indított Nápoly ellen, melyet ostrommal el is foglalt. E háboruszkodásnak a pápa ítélete vetett véget, ki Johannát elegendő bizonyítékok hiányában a bűnvád alól fölmenté. Lajos, ámbár ez ítélet ellenkezett meggyőződésével, hadait haza hívta, sőt még a hadi kárpótlásul megítélt 300,000 aranyat is megvetéssel visszautasította.

A tatárok ez időben többször betörték Erdélybe, így 1352-ben is Athlamos vezérök alatt, de Laczkfi Endre a székelyekkel ellenök megy, csapataikat megveri, s magát Athlamost is foglyul küldé Visegrádra a királyhoz.

Lajos egyike volt a legnagyobb királyoknak, s fegyvereit mindig diadal követte. Dicsőséggel har-

czolt Velencze ellen, hódolatra szorította a pártos Uroz szerb fejedelmet, Bolgárországot meghódoltatta, megverte a lithván fejedelmet, — s miután Lengyelország koronáját fejére tévé, a magyar birodalom határait annyira terjeszté, hogy az három tengerig terjedt. S a mily nagy volt a harczban, oly nagy vala a békében is. Az alatta alkotott törvények közül megemlítésre méltók, hogy a szülék és rokonok büneiért az ártatlan gyermekeket s rokonokat büntetni megtiltatott; hogy az egyháziak világi ügyekben világi törvényszék alá vettettek. Nagy gondot fordított a tudományok, a földmivelés és a kereskedelem felvirágoztatására. Különösen élénk volt az átmeneti kereskedelem, mely kelet felé vette útját; Brassó, Szeben és Besztercze, Erdélyben, rakhelyei lőnek a keleti árúknak, melyeket aztán kereskedőink a szomszéd tartományokba szállítottak. A belkereskedésnek kivált a pénz szabályozottsága, az utak bátorsága s a városok szaporodása adott élénkséget.

Csak az vala a sors csapása, hogy fi-örökös nélkül hunyt el, két leányt hagyván maga után, kik közül az egyiket, Máriát, Zsigmondnak IV. Károly császár fiának adta nőül, míg a másikat, Hedviget, Vilmos ausztriai herczegnek jegyzé el.

Mária. — II. vagy Kis Károly.

(1382—1386.)

Alig koronázták meg a rendek a 17 éves Máriát, — az özvegy királyné, Erzsébet uralomvágya s

ennek kegyencze, Gara Miklós nádor kevélysége csakhamar zavarokat idézett elő, s míg Hedvig Lengyelországban koronát s férjet nyer (Jagello lithván fejedelmet), — addig a lázongó párt Nápolyból a trónra hívja meg Kis-Károlyt, ki aztán alig néhány heti uralkodás után Forgách Balázs csákánya által halálosan lesújtatott.

Az erőszak erőszakot idézett elő: a Károly király hivei Forgáchot és Garát felkonczolták, a két királynét pedig fogságba vetették, s Erzsébet aztán a börtönben megfojtatott.

Erre az országban nagy zavar és fejetlenség tört ki: a fegyelem felbomlott. Erdélyben a szebeni kereskedőket az oláhok nyíltan megtámadják, leverik, kirabolják. Végre a nemzet nagy része legjobbnak látta Mária férjét, Zsigmondot királylyá koronázni.

Z s i g m o n d.

(1387—1437.)

Zsigmond 1387-ben a trónra jutván, rögtön erélyesen föllépett a pártfőnökök ellen, s Mária királynét kiszabadítá, ki azonban csak rövid ideig oszthatá meg férjével az uralmat, mert a kiállott borzalmak által testben, lélekben megtörve, időnek előtte elhunyt.

Nem volt elég a belzavar, hanem még kívülről is fenyegető zivatar közeledett: a mindinkább előre-

nyomuló török. Zsigmond 1392-ben Erdélybe ment, hogy a törökhöz pártolt Mircse oláhországi vajdára üssön, s egész Kis-Nikápolyig hatolt elő. Azonban megérkezett Bajazet szultán táborá; a koczka megfordul, s maga Zsigmond is csak Cserei Balázs ügyességének köszönhető megszabadulását.

A török 1394-ben beveszi Nikápolyt és meghódítja Szerbiát. Látva a vészt, Zsigmond megint Erdélybe rándul, készülleteket tesz, s a brassói szászok részére I. Lajos király több okmányát megújítja. Ekkor történt, hogy Mária királyné meghalt, mire a Zsigmonddal elégyületlenek egy része Hedviget, a dunántuli megyék s Horvátország pedig Lászlót, Kis-Károly fiát hívták meg a trónra. De Zsigmond hazasiétvén, a forrongást elfojtotta s Kontot és a 32 bujdosót az adott szó ellenére kihallgatás nélkül lefejeztette, — ez azonban csak növelé az elégyületlenséget.

Miután Erdélybe új vajdát nevezett ki, a kegyetlen Stibort, — a félbeszakasztott török háborúra tért vissza, melyre most a német birodalmi rendek is számos zászlóaljat, a francia király pedig 12 ezernyi hadat küldött. Ezekkel egyesülvén, Szerbországon keresztül Nikápoly alá vezette összesen mintegy 60 ezerből álló hadait. De ott termett nem-sokára Bajazid szultán is 200 ezernyi seregével, s a keresztény hadat egy véres ütközetben szétverte. Zsigmond maga is csak életveszélylyel menekülhetett meg a Dunán, melyen elébb a Feketetengerre s azon keresztül Konstantinápolyba hajózott. Bajazid

e diadal után Szerémet és Tótországot elpusztította, a többi melléktartományokat pedig elszakasztotta az országtól.

Zsigmond, kit itthonn már holtnak hittek, csak félév múlva érkezett Budára, s az országban nagy forrongást talált, melynek elnyomását törvénytelen eszközökkel akarta eszközölni, mignem a rendek az alkotmányszegőt elfogták és Siklóson elzárták, honnan csak ötödfél hó múlva szabadult ki, miután esküvel fogadta, hogy ezentul törvényesen kormányoz s a multakat feledi.

Általános bünbocsánat hirdettetett tehát, s az általános kiadványok mellett egyes pontok kiválóan Erdélyről szóltak, mintegy bizonyossággal, hogy e fölkelésben ez országnak fontos szerep jutott. Erdély két vajdája, Marczali Miklós és Csáky Miklós, az erdélyi fölkelők megtéréseért kezeseket adtak s ennek fejében ezek visszakapták elveszett birtokaikat. Ezeknek neveit a vajdák írásban nyujtották be, s lefegyverzésökre harmincznap határidőt nyertek. A vajdák ígérete nem teljesült s a boszus Zsigmond Laczkfi Jakabbal helyettesíté őket, — végre pedig fegyveres erőt küldött az erdélyi háborgók megfékezésére.

Az 1420. év öröknevezetes esztendő Erdély gyászos történetében: kezdete a törökök Erdélybe ütéseinek. Hátszegvidék látta a legelső török turbánt határain. Ugyanis az említett év nyárderekán, midőn Zsigmond a havasalföldi vajdával háboruba elegyedett, ennek ösztönzésére, a magyar sergek megveretése után, egy török sereg Erdély délnyugoti

részét előzőnli s szokása szerint dul, rabol, éget. Csáky Miklós vajda serget gyűjt s Hátszegnél útját akarja állani az ellenségnek: de megveretett és serge nagy része odaveszett. A versengés Dán vajdával 1421-ben is tartott, habár a király által pártolt II. Mircse már elesett. S most megint nagy török sereg üt Erdélybe, a Barcaságba. Az örvidékek — székelyek és szászok — nem voltak ugyan készületlenül, de az egyesült török-oláh sergeknek megfelelni nem tudtak. Megverettek s a székelyek elszaladtak, a szászokat pedig felkonczolták. Brassó ápr. 3-án bevételre, feldulatott, tanácsa fogságba hurczoltatott, a Barcaság kiraboltatott, úgy hogy Zsigmondnak adóját több évre el kelle engednie. Ily körülmények közt, mivel a huszita háborúval elfoglalt Zsigmondtól segílyt nem várhattak, Erdély rendi tordai gyűlésökön maguk gondoskodtak magukról: szálljon táborba minden harmadik nemes és minden tizedik paraszt. De e fölkelésre már nem volt szükség: Zsigmond a törökkel fegyverszünetet kötött, Dán vajdával pedig, elismervén ez hűbéruraságát, kiegyezett.

A fegyverszünetét Zsigmond 1424-ben megújította, s most a szultán egész haragját Dán vajda ellen fordítá, hogy Zsigmondhoz pártolásaért megbüntesse. Sereggel támadta meg, elkergette s helyébe Radult, a bukott vajda testvérét ültette. Zsigmond azonban Radult elűzte és Dánt a vajdaságba visszahelyezte.

A több egyszerre folytatott háboru, a törökök naponkint fenyegetőbbé váló állása végre Zsigmon-

dot a banderiális szervezet rendezésére birta. A banderiumokat már Kárely kezdte divatba hozni, Lajos kifejleszté, s Zsigmond 1433-iki tervezete megállapította. Egy banderium 400, de már ez időben 500 emberből állott. Minden száz jobbágy után 3, minden 33 után egy harcos állittatik ki. A jobbágyos és jobbágytalan nemes személyesen jelenik meg s Lajos rendeleténél fogva 1366 óta adómentes. Az erdélyi püspöknek van egy banderiuma (500 ember), a vajdának is egy, a székely ispánnak is egy. A kolosmonostori apátságnak 50 embere állott ki, hasonlólag a káptalanoknak, a városoknak részben legalább 500 külön-külön, egyébiránt birtokaik szerint, Brassónak például 150. Az erdélyi megyék 3000, a székelyek 2000, a szászok 2000 harczossal vettek részt a király háborúiban.

Zsigmond uralkodása végén válságos mozgalom tört ki Erdélyben: 1437 tavaszán a jobbágyak a dél-nyugati részeken fölkeltek, hogy sokféle zaklatásukat megboszulják. A mozgalom égetéssel és rablással kezdődött, de csakhamar vezérok akadt: egy Kardos János nevű pór, ki a szászok földjét támadta meg legelőbb. Mialatt e kitört mozgalom elnyomására a nemesség és székelység készülteket tett, a felkelt pórok Szolnok megyében Alparét mellé, Bábolna hegyére gyülekeztek, s elsáncolták magukat. Midőn végre a nemesek s megyék hadai megérkeztek, a lázadók megpróbálták a kiegyenlítés útjára lépni, s követeket küldtek a táborba a vezérekhez, Csáki László vajda, — Lépes Lóránt alvajda

— Tamásy Henrik s Jaks Mihály székely grófokhoz. Ezek azonban ilyen alku által tekintélyöket látták volna bemocskolva, s Csáki vajda a követeket felkonczoltatta. Erre az országos sereg a pórok ellen ment, de azokat egy véres ütközet után sem verhette le.

Sőt a pórok a kétségbeejtő küzdelemben oly nagy erőt fejtettek ki, hogy a nemesség megdöbbsent. Erejével, mely együtt volt, nem tartotta tanácsosnak a küzdelem folytatását, s hihetőleg egy török beütés által szorongattatván, a parasztokkal egyezkedésbe bocsátkozott. Bármily megalázó volt is, az első lépést kétségkívül a nemesség tette, s elgondolhatjuk, hogy nem kis kényszerűség folytán.

A béke létre is jött, még pedig a nemességnek nem kedvező feltételek alatt. Mindenekfölött az eddig szenvedett sérelmeknek mindkét részről teljes elengedése biztosittatik; a földesurak kilenczedet nem vesznek, nem gátolják a szabad költözködést, a magtalanul elhalt jobbágyok javait nem foglalják le özvegyétől vagy rokonaitól, megérik egy három-éves marhával, s azok szabad végrendelkezését nem gátolják.

Legfontosabb pontja ez okmánynak, hogy jövőre szabadságában áll a föld népének évenként egyszer a bábolnai hegyen összegyűlni a mostani vezérek, vagy azok egyike alatt, hol ezek vizsgálatot tartanak, ha vajjon megtartják-e a nemesek az itt kötelezett pontokat? azok, kik nem tartják meg, tekintessenek hitszegőknek s ne számolhassanak a többi nemesek védelmére.

A veszélyes merény s annak ki nem elégítő megoldása intő példa volt a nemességnek, székelységnek és szászságnak egyaránt, hogy alkotmányukban van valami, melyen változtatniok kell: az egység hiánya a három nemzet között. A pórok még mindig fegyverben állottak, az apró csatározások újra megindultak, s a béke mitsem eredményezett.

A veszély nagyságához képest szept. közepére Kápolnára a három nemzet közgyűlése lőn kihirdetve, mely most egy véd- és daczszövetség kötésére használtatott fel, mely alapjává lett azok uniójának. E szerint hűségesküt tesznek le az uralkodónak, megesküsznek, hogy egymást minden szorongattatásaik közt segíteni fogják nem csak az ország védelmében, hanem a támadók ellen is, kivéve ha ez a király volna. Mert ha ez fordulna bármelyik ellen is, térdhajtva fog a más két nemzet annak kegyelmet kérni.

Ez volt kezdete a szigorubb fellépésnek a parasztság ellen, s egy hosszas és véres háborúnak, mely Erdélyt félévnél még tovább zaklatta. A pórhad ezalatt Magyarországra a Nyírségre és Szamosközre is elterjedt, hol egy bizonyos Márton volt annak vezére, s ott és itt sok véres tusára adott alkalmat. A régiekhez új vezérek csatlakoztak, s már néhány nappal az unio megkötése után a két fél véres csatát vívott. És most megint megpróbálták a kiegyezést. De az újabb kötés sem sokat használt. Nagy Antalt is diadalai annyira elkábiták, hogy ő a nemesség kiirtásáról s Erdély elfoglalásáról gon-

dolkodott. Már Kolozsvár hatalmában volt, s zendülése ezzel újabb támaszt nyert. A szász föld még egyszer feldulatott, a nemesek birtokai zsákmány tárgyává lettek, cselédségek pedig legyilkoltatott.

De a nyíri paraszt mozgalmat maga az azon vidéki nemesség leverte, s ez most Erdélybe sietett szorongatott társai védelmére. Az egyesült magyarországi, erdélyi megyei és székely hadak legelőbb Kolozsvárt támadták meg. A pórhad főereje e városban és város mellett Kolosmonostornál volt, ezuttal azonban megveretett. Maga Nagy Antal a csatatéren felkonczoltatott, s szétszaladt hadának egy része Kolozsvárba vette magát, más része pedig a nemesi hadak kezébe esett, kik közül kilencz előbbkelő Tordánál nyársba vonatott.

Zsigmond, e munkavágyó, de ingerlékeny és állhatatlan lelkű fejedelem (egyszersmind német császár), 70 éves korában 1437-ben szűnt meg élni.

Albert. — I. Ulászló. — Hunyadi János kormányzó.

(1437—1453.)

Zsigmond halála után a magyarok Albert ausztriai herceget, az elhunyt király vejét választották a trónra, ki aztán a német császárságot is elnyerte.

II. Amurát szultán ismét terjeszkedni akarván, midőn a vizek áradásai miatt Magyarhonba nem nyomulhat, serege egy részét Mezid bég alatt Erdélybe indítá, s csakhamar falvak lángjai hirdetéek

megérkeztét. A törökök több várost és kisebb erősséget elpusztítván, kitakarodtukban 70,000 foglyot hurczoltak el magukkal.

Albert hirtelen halála után (1439) belviszály támadt az országban; a pártok végre abban egyeztek meg, hogy az özvegy királyné, Erzsébet, menjen férjhez Ulászló lengyel királyhoz s ez jöjjön a magyar trónra. Azonban Erzsébetnek fia születvén, férjhezmeneteli ígérését visszavonja, az árván született Lászlót megkoronáztatja, s midőn Ulászló mégis bejött, — kis fiával s a koronával Bécsbe futott.

Ulászló pártja élén Hunyadi János szörényi bán és Ujlaki Miklós állt, s midőn végre fegyverre került a dolog, Hunyadi és Ujlaki megverte Erzsébet seregét, mire Ulászló a két győztes vezért erdélyi vajdákká nevezte ki. E kinevezés a lehető legszerencsésebb volt, miután Erdélynek csakugyan egy nagy emberre vala szüksége, hogy megvédje a török eltiprása ellen.

E veszélyes ellenség nem is várata magát soká. 1442-ben Mezid bég Erdély elfoglalása céljából a Vaskapun ismét beütött. Hunyadi, Lépes György püspökkel egyesülten, sereget gyűjtvén, a zsákmányrakott török tábornak Szent-Imrénél eléje áll, de a cselt vető ellenség a különben is gyengébb erejű erdélyi hadat leveri, s maga a püspök is ott vesz.

Mezid diadalát a valónál is jelentékenyebbnek tartotta, s miután csapata egy része zsákmánylásra elszéledt, maga derékhadával Szeben ostromára sietett. Hunyadi az elbizakodottnak háta mögött uj

serget szervezett, melylyel a szorongatott Szeben fölmentésére sietett. Egy kis falunál volt a döntő ütközet, mely Mezidnek és fiának életébe, a szultánnak pedig egész sergébe került. Kemény Simonnak önfeláldozása mutatja, hogy mily helyes tapintattal látta be már ekkor a nemzet, hogy a török ellen folytatott védelmi harcok egész sikere Hunyadi életével van összeforrvva. A diadal nagyfontosságú volt, Hunyadi neve európai fontosságúvá lett, s a nyert és Budára küldött zsákmány Ulászló egész udvarát ámulatba ejtő. A Verestornyon át Oláhországba menekült törököket Hunyadi innen is kiűldözé, s csapataival egész Thraciáig barangolt. Azalatt pedig Vláddal s a moldvai vajdával a magyar király hűbéruraságát elismerteté.

A szultán, hogy e kudarczot megboszulja, 80,000 főnyi sereget indított Oláh- és Erdélyországba. A roppant tábor akadálytalanul kelt át a Dunán s pusztitá Oláhországot, mignem a Vaskapunak vette útját, hogy azon át nyomuljon Erdély elfoglalására. Hunyadi itt 15,000 emberével — nagyrészen válogatott, nehéz fegyverzetű harczosokkal — és segítve Ujlakitól, útját állotta. Ő támadott a helyen, melyet mint arra alkalmast maga szemelt ki. A csata Hunyadi fényes pályájának egyik legfontosabb percze volt. Hosszasan, vitézül, elkeseredett erőfeszítéssel küzdöttek. mignem az ozman sereg megszaladt a Duna felé. De csak kevesen menekültek meg, s a tábor roppant zsákmánnyal a magyarok kezébe esett.

Ujabb ámulat volt Európának, Hunyadi magyar Achillesnek nevezteték, az ozmanok elleni vállalatok mindenfelé lelkesült részvétellel találkoztak, s nem csak meg vala Erdély mentve, hanem Ulászlónak lehetővé lett támadólag föllépni. A vállalat lelke Hunyadi volt, ki ezzel a töröknek a Balkánon tul üzését tűzte ki czélul. Fényes hadjáratát a szegedi béke, s azt a várnai kudarcz követték. Ulászló a csatatéren maradt (1444), s a csodásan menekült Hunyadi megtartván Erdély s a tiszai részek kapitányságát, országkormányzóvá lett.

Egy Erdélyből intézett támadással Drakulát letette s a vajdaságot Dánnak adta. De midőn Drakula a török segélylyel próbát tett országa visszafoglalására, Hunyadi a töröcsvári szorosnál a Bucses hegyén átszállott, véletlen támadással leverte őt, s a török elleni vállalatokra nézve oly fontos országot biztosítá a magyar koronának. Szüksége vala erre a török ellen intézett harmadik támadó hadjárata végett, mely azonban a rigómezei csatavesztéssel végződött. De ha Hunyadinak nem is sikerült a törököt a Balkánon tulra üzni, legalább távol tartá Magyarországtól, s ha Konstantinápoly bukását fel nem tartóztathatá, Belgrád megvédésével legalább a dunai vonalt épen fentartá.

Hunyadi kormányzósága alatt több ízben fordult meg Erdélyben, hol rokonai voltak, hová való volt maga is, s hol kisebbik fia, Mátyás született.

V. L á s z l ó.

(1453—1457.)

V. László már Ulászló eleste után királynak ismertetett, s Hunyadi csak addig választatott meg kormányzónak, míg a gyermek-király felnő. Fridrik császár azonban nem akarta könnyű szerrel kiadni Lászlót az őt hazakivánó magyaroknak, s végre is csak Hunyadi diadalmas fegyvere vivta ki, hogy a fiatal királyt a nemzet visszanyerhette. Hunyadi kormányzósága jutalmaul Beszterczevidéket nyeré, mint örökös grófságot.

Hunyadinak legnagyobb ellensége volt a romlott lelkű Czillei, László nevelője és tanácsosa, ki minden módot megkísérlett a nagy hazafi elvesztésére, de sikertelenül, — s csak azt érte el ármánykodásával, hogy a fiatal király bizalmatlan volt a hős férfitársára. Hunyadi a nándorfehérvári fényes diadal után hunyt el 1456-ban, s Erdélyben, a fehérvári nagy templomban temettetett el, hol sirja maig is látható.

Az országmentő hős fia, László, a következő évben, minden törvényes forma mellőzésével, verpadon halt meg, másik fiát pedig az országból kiszökő V. László fogolyként magával vitte Prágába.

I. M á t y á s.

(1458—1490.)

V. László Prágában megmérgeztetvén, a nemzet Hunyadi fiát, a lángeszű Mátyást választá királlyul.

Az ifju uralkodónak sok előitélettel és sok rossz akarattal kelle küzdeni. Erdélyben még más nehézség is volt: a szászok, kik a német vérű uralkodóhoz szítottak, de kiket csakhamar — 1458. aug. 20-án — megnyugtattott Mátyás, hogy ősi szabadalmaikban nem fognak háborgattatni. Csak Kolozsvár, ezen már ekkor is félig magyar város, melyben a magyarság már is külön utczában lakott s külön egyházzal birt, volt előbb Szilágyinak s testvérének, most Mátyásnak hive, melyért ezuttal még csak (1458. jun. 8.) régi kiváltságai megerősítését nyerte. De a király születése helyéről, hol gyermekkorát tölté s először vitték iskolába, később sem feledkezett meg; nem csak a szőlőmives gazda-ember irányában, kinek óvári házánál született, volt bőkezű, hanem „örök emlékezetre — mond Heltai — megajándékozá a várost is igen nagy és jeles privilegiummal, és szabadsággal.“ De Kolozsvár fényes multja s gazdag kiváltságai daczára egy idő óta — attólfogva t. i., hogy a magyarság is elszaporodott — válságos helyzetben volt. A szászok a körülmények e változásáról tudomást sem akartak szerezni: s a város kormányzásában nem voltak hajlandók részt adni a magyarságnak. Ezek viszont követelék, s a dolgot a kormányzó, Szilágyi elé vivék, ki elhatározá, hogy a szászságból álló választott polgárságnak, s a tizenkét tagból álló tanácsnak egyik fele a magyarok, másik a szászok közül választassék, valamint bíró is egyik évben magyar, a másikon pedig szász legyen.

Nem lett ily jó vége a besztercei zavaroknak.

E város nem feledheté függetlenségének elvesztését. A beszterczeiek már egyszer visszaverték falaik alól Szilágyit, s midőn Mátyás király 1458-ban az egész grófságot éppen ezen főurnak ajándékozta, az első siker által bátorítva, fellázadtak s megrohanták fellegvárát. Szilágyit ez felbőszíté. Az alföldről hirtelen Erdélyben termett s legelőbb Szebent támadta meg, mely Beszterczének segélyt adott. Szebent azonban reménye felett erősnek találta: éppen ez időben vonult be ide egy hadcsapat, mely egy 3000 főből álló török serget csak nemrég vert szét s fosztott meg zsákmányától. Ezért időt sem vesztve alatta, Besztercze alá ment, azt megvivta, s a lakosoknak egy részét felkonczoltatta.

Az erőszakoskodás Szilágyinak szabadságába került, de azért ez a háborgó erdélyi közvéleményt nem csendesithette le. 1459-ben Medgyesen egy igen népes közgyűlést tartottak, melyben a három nemzet képviselői, a legfőbb papi hivatalnokok, Kolozsvár és Brassó küldöttei megjelentek, s mindenekfölött a három nemzet régi unióját megerősítették, és némely pontjaiban szabatosabban körülírták. Eszerint minden régi kiváltságaikat s szabadalmaikat közösen fogják védelmezni. Minthogy pedig a törökök rablásai megint elszaporodtak, s ezuttal mindig sokan jutnak fogságba, álljanak jövőre nyitva a szászok városai a menekvő székelyek és magyarok előtt, s ezek viszont a szászokkal közösen menjenek a benyomult ellenség ellen.

A véd- és dacz-szövetség, mely a három nemzet

közt most harmadízben köttetett meg, most sem biztosítá az ország nyugodalmát. A Drákula által elűzött Vlád Fogaras földjén vontá meg magát; Drákula sokáig nem lépett fel az uradalom ellen, melyhez a magyar koronának világos jogczime volt, de midőn úgy hitte, hogy azt büntetlenül teheti, 1460-ban feldulta és kirabolta Omlást és Fogarast, elfogta Vládót, a Dán fiát, s nemsokára lefejeztette. Bárha e dulás csak közvetve érinté is Magyarországot s Drákula Mátyás ellenében mindenkép barátságos állást igyekezett elfoglalni, a királyt mégis boszantá. Nem lépett ugyan fel tettelegesen ellene, sőt 1461-ben külön frigyét is kötött vele, melynek értelmében egyedül a magyar király fensőségét ismeré el, s a maga számára a török ellen segílyt is biztosított, de oly védelemben sem részesíté őt, melyre az méltatlan volt. Az eszeveszett zsarnok már hat év óta volt ostora saját tartományának s réme szomszédainak. Oláhjai hóhérnak, a törökök karóvajdának nevezték e nem-embert, kinek hidegvérü gyilkolásai, karóbavonatásai, égetései minden képzelhetőt felülmulnak. Midőn végre Mohamed szultán 1462-ben megtámadta, Mátyástól sürgetőleg kérte a segílyt, mielőtt azonban azt nyerhetett volna, már megveretett s birodalmától megfosztatott. Vlád most árulásra gondolt: levelet irt a szultánnak és nagyvezérnek, melyben „kegyelmet kért s ajánlá, hogy Erdélyt kezeibe szolgáltatja. Nem csak ez országot ismeri, hanem a magyar királyságot is, s ha azt elnyerte, ezt könnyebben elfoglalhatja. Követei erről többet

fognak szólani.“ A levél nem a szultán, hanem a Mátyás kezébe esett, ki nemsokára maga is Tordán volt, s itt értesült, hogy a törökök Oláhországból már visszavonultak, és új vajdát is — Radult, a Drákula testvérét — neveztek ki. Mátyás az áruló visszahelyezésére annyival kevésbbé gondolt, mert Radul bojárjaival megjelent előtte és hódolatát bemutatta. A rémvajda pedig fogva vitetett Nándorfehérvárra és onnan Budára. Mátyás az év többi részét Erdélyben tölté, csak Havasalföldre tett egy rövid kirándulást, megismerkedendő az új vajdával s ennek viszonyaival.

A török ezuttal elvonult, anélkül, hogy Erdélyt háborgatta volna. Nem annyira Mátyás készülétei rettenték vissza, mint másfelé elfoglaltatása birták visszatérésre, s ezt a király és Erdély jól tudák. Ez országra nézve fenyegetőbbé lett a veszély, mióta a havasalföldi vajda bevallott hűbérese a szultánnak, bármily erős hittel kötelezte is magát Mátyás iránt. De maga a király is, mióta Fridrikkel békét kötött, gondolkodni kezdett egy török ellen intézendő hadjáratról. Nem csak érdemet akart ezzel szerezni megkoronáztatásához, hanem gátot is akart vetni Mohamed terjeszkedésének, ki Hunyadi halála óta nagy hódításokat tett, s ha nem fenyegette is közvetlenül Magyarországot, rá nézve mégis veszélyessé vált.

Mátyás az ország pénzügyeit rendezni akarván, az 1467-diki országgyűlés erre vonatkozó határozatai nagy zavargást idéztek elő Erdélyben, melyet

azonban a király hirteleni és szigorú föllépése csakhamar elfojtott. Mátyás ezután egész seregével Moldvába készült István odavaló vajda megfékezésére, ki nem csak a zendülő erdélyiekkel czimborált, hanem Erdély határszélein foglalásokat is tett. A nádoron kívül a két új vajda, Csupor és Pongrácz is a haddal voltak, mely diadalmasan nyomult Moldva-Bánya városáig. István véletlen támadásával zavarba hozta ugyan itt a Mátyás seregét, de tulnyomó ereje daczára meg nem verhette. A véres ütközetben maga a király is sebet kapott, de István vajda annyira megdöbbsent, hogy jónak látta a következő évben meghódolni. Mátyás sebe miatt gyaloghintón hozatá magát Erdélybe. A karácsonyi ünnepeket s új év kezdetét Brassóban tölté, s e várost és a Barcaságot az erdélyi mozgalmak alatt s a moldvai hadjáratban tanusított hűségeért az áruik után járó koronavám fizetésétől fölmenté.

Az oláh mozgalmak s Mátyás ellenségének, a lengyel királynak biztatásai rábirták a csak nem rég meghódolt István moldvai vajdát, hogy 1469-ben Erdélybe beütést kísértsen meg. Ezen István tehetséges, de nyugtalan, nagyravágyó és kegyetlen uralkodó volt. Erején fölül törekedett birtokai szaporításán, s legközelebből Oláhország meghódítását tűzte ki czélul. Kezdetben reménye felett sikerrel harczolt, s az általa elűzött oláh vajda a szultánhoz folyamodott segélyért. Havasalfölde visszavételére szerdárul Ali neveztetett ki, s miután ez megbiztatását végrehajtotta, Erdélyen át (1474) Nagy-Vá-

radig nyomult, rombolva és pusztítva útjában mindenfelé s földig égetve e várost is. István nem remélve, hogy a szultánt kiengesztelheti, Mátyáshoz folyamodott segélyért, kinek ezalatt meghódolt, és tőle menedéklevelet kért, melylyel szabadon meheszen Magyarországba.

Éppen ezen időben egy újabb erdélyi zavar is foglalkodtatta a királyt. 1473-ban Mátyás és Kázmér lengyel király közt háboru folyt. Ez utóbbi nem csak István moldvai vajdát akarta Erdélyre küldeni, hanem magában Erdélyben is, jelesen a székelyek közt, próbált zendülést támasztani, kik régi kiváltságaiknak csonkítása miatt zugolódtak. A dolog már régebben forrt. Egy nagy földrengés, mely 1473-ban Erdélyben országszerte nagy károkat okozott, a nép babonás kedélyét rendkívüli dolgokra még fogékonyabbá tette. Fáncsi Mihály — gazdag és hatalmas főrangú székely — egyike a bujtogatóknak, felhasználta a nép izgatottságát, s lázítá a népet, a nemesség pedig megint kész volt felkelni. Hanem e mozgalom magától lecsendesült, miután Kázmér és Mátyás közt a béke 1474-ben megkötött, s a király a hozzá folyamodó István vajdát kegyeibe fogadta.

A másik évben Mátyás a törökökön aratott fényes diadalt, s visszafoglalta Sabáczt. Hanem a törökök hódítási vágyát veszteségök csak éleszté, s a szultán nagyobb erővel és az eredményre biztosabb kilátással szándékozott Erdélyt megtámadni. S valóban 1479-ben egy török sereg a Dunántúlt pusztította,

egy más pedig Erdélynek tartott. Már késő őszt volt s annyi váratlanabbul jött a támadás, melynek ezuttal aligha csak pusztára rablás volt a célja. A 43,000-nyi török had csupa lovasságból állt, s nagynevű, tapasztalt és rettegett basák parancsa alá rendelteték. Erdélyt és a szomszéd végeket egészen készületlenül találta, úgy hogy néhány alsó megyét háborítatlanul felprédálhatott, mialatt Báthori István összegyűjthetné népét s régi bajtársát, Kinizsit, a temesi ispánt, segélyadásra szólíthatta fel.

Ezalatt az erdélyi sereg Fehérvár körül összegyűltek, honnan Szászváros alá vették útjukat, hogy a Vaskaput elzárják s Kinizsivel csatlakozhasanak, kinek jöveteléről már tudomásuk volt. Ali bég azonban jól tudván, hogy minél tovább vár, annál nagyobbra nő a magyar sereg, támadásra határozta magát, s már okt. 12-ére Felkenyér és Gyalmár közé érkezett, a foglyokat és zsákmányt ez utóbbi helyen hagyván hátra.

Másnap, okt. 13-án reggel Kenyérmezején mindkét sereg harczkészen állott. Báthori misét tartatott, s sergét megeskete, hogy győzni vagy halni fog. A balszárnyon a szászok és oláhok, a jobbon a székelek, középen a megyei dandárok s a vajda és püspök banderiumai állottak. A tartalékserget két csapat lovasság képezte. De e tábor, mely a romozi hegyektől a zsibóti patakig terült el, nem állott arányban a török erővel s már mindkét szárnya megveretett, és maga a vajda is leesvén lováról — melyet egy lövés a földre terített — sebet kapott. Három óráig

küzdött már a félig megvert sereg, midőn végre Kinizsi Pál dandárai megérkeztek, s egyesülve Báthori sergeivel, kiragadták a diadalt a törökök kezéből. Maga Ali is csak álruhában menekült, s egész táborá roppant zsákmánnyal a győzők kezébe esett. A keresztények elkeseredését s a diadal mámorát semmi sem jellemzi jobban, mint az esti lakoma az ozman tetemek felett s Kinizsi táncza, szájában török hullával. Legnagyobb eredménye e győzelemnek az volt, hogy egy időre a törökök felhagytak foglalási terveikkel, s csak apróbb beütésekre szorítkoztak. De már 1481 telén Mohamed szultán újra készüléket tett nagymérvű hódításokra. Maga is táborba szállott, mialatt Ali bég Havasalföldre igyekezett, hol Vlád vajda népével együtt felkészülve várta, oly czéllal, hogy együtt nyomuljanak Erdélybe s támadják meg a szász városokat. Báthori István megtette ugyan a szükséges védelmi készüléket, de a beütés elmaradása nem ezen mult el. Mohamed szultán táborában máj. 3-án meghalt s fiai, Dsem és Bajazid között villongás támadt a trónkövetkezés felett.

Mátyás király, kinek házasságából gyermeke nem volt, 1490-ben, 47 éves korában²⁷ hunyt el. Ő korának és nemzetének kétségkívül legnagyobb királya. A castellai bíbornok, kit a pápa követül küldve hozzá, hogy Fridrik császárral megbékéltesse, ily módon irt róla a pápának: „Tekintvén az ő lelkét, beszédét, szokásait, bátorságra s eszélyességre nézve mindazon fejedelmeket, kiket ismerek, kivétel

nélkül messze túlhaladja. Ez egy fáradhatlan lelkű király, egészen harcziás, s többet eszelepszik mint beszél. Ha visszatérek, annyit leszek felőle beszélendő, hogy szentséged az egész keresztény világban nem talál senkit, kit hozzá csak hasonlítani is lehetne.“ De saját tettei még hangosabb magasztalói Mátyás dicsőségnek, mint egykorúinak közvéleménye.

II. Ulászló. — II. Lajos.

(1490–1526.)

Mátyás halálának hírére a nemzet nagyobb része össze bánatkönyeket hullatott, csak a főurak lélekzettek föl szabadabban, kiket Mátyás oly szigorral korlátozott, s nyíltan mondogatták, hogy eljött az idő, melyben a főnemesség visszaszerezze jogait. Ők oly királyt szándékoztak választani, „kinek üstökét markukban tarthassák“, — és ilyen volt Ulászló cseh király, kit tehetetlensége miatt csak „dobzse Lászlónak“ neveztek.

II. Ulászló egész uralkodási ideje csak a belvillongások, féktelenkedések lánczolata volt; Mátyás műve romba dőlt, a kincstár üresen tátongott, mindenütt csak a főurak hatalmaskodása, — mely aztán megtermé vészes gyümölcsét, a Dózsa-féle pór-lázadást.

Egy századnegyed óta elnyomatás volt a pór sorsa, és sérelem sérelemre gyűlt. Igazságot sehol sem talált s törvény számára nem létezett. A mit

felkorbácsolt szenvedély, lángra gyújtott boszuvágy, borzadalmas megtorlás útján visszafizethetett: a kegyetlenkedés és kínzás keresett neveivel vette foganatba. Nem kimélt semmit, nem ismert semmi határt. Mátyás reformjainak megbuktatása rettenetesen bosszulta meg magát az irtó háboruban, mely a nemeség ellen kezdetett, s mely a pórok felülkerekedését s azzal az ország alapjainak megváltoztatását tűzte ki célul.

A lázadásnak Erdély adott vezért a székely születésű Dózsa Györgyben, ki kétségtelen vitéz katoná és tehetséges demagóg volt, s még némely alsóbb foku hadvezéri tulajdonokkal is birt. De levere tése is Erdélyből jött ki, melynek vajdája, Zápolya, jobbadán erdélyi hadakkal semmisítette meg azt. A mozgalom már átcsapott ez országba is: de nem birt oly veszélyes alakkal, mint a magyarországi, s Zápolya biztosan számított akkor, midőn a kutforrás ellen ment, melyből indult ki az és vette táplálékát. A hadműködés vezetését itt Tornay Jánosra bizta, s maga hadait átvitte a Vaskapun.

Mig Tornay készülődött, azalatt az erdélyi keresztesek dultak, raboltak, kizsákmányolták s felégették a valkai, toroczkai várakat, a csanádi kastélyt s az uri lakokat, a hol csak szerét tehették. Néhány főur hozzájuk csatlakozott, vezérökké egy barát lett, s most még nagyobb vállalatra is képesnek érezték magukat. Éppen azon czéllal, melylyel Dózsa Temesvárt ostromlá, ezek a nyár folytán Kolozsvár alá mentek, roppant tömegben táborba szálltak. Felső-

liták a várost, hogy bocsássa be a hadat s csatlakozzék velök. A városiaknak erre nem volt semmi kedvök, de minthogy tartottak a megrohanástól, a tanács a keresztesek kapitányát csekély kísérettel bebocsátotta. Ezek azonban felkutatták a nemeseknek e városban elrejtett vagyonát s lefoglalták minden ellenállás nélkül; minthogy a pórnépet itt is sikerült fölkelteni.

Ezalatt — ez már ősz kezdetén volt — az erdélyi hadak azon része, mely nem követte Zápolyát temesvári táborába, a nyugton maradt székelység Barlabási Lenárt vezérlete alatt és a szászság az e perczben földönfutó nemesekkel egyesült s a lázadóknak kolozsvári hada ellen ment. A keresztes had kétségbeesetten védte magát Zápolya megbizottja, Tornay János ellen, kivel a Drágfi János és Bánfi János csapatai is egyesültek, de megveretett, s sorsa ez ütközetben eldőlt. A kolozsváriak a városban levő kurucz-kapitányt 22 társával, s továbbá maguk sorai közül is azokat, kik a kuruczokkal tartottak, kiadták Tornaynak, ki ezeket a többi elfogottakkal együtt kivégeztette. Büntetése a fölkelteknek mindenütt egyforma kegyetlenséggel hajtattott végre, a vezér-barátot Zápolya Kolozsvárrt süttette meg, s a jobbgyság sorsa mindenütt egyaránt elnyomottá lett, szabad költözködésök teljes elvesztése miatt.

II. Ulászló 1415-ben Miksa német császárral, az ország tudta nélkül, titkos szerződésre lépett, mely szerint Magyarország Ulászló fiának, Lajosnak halála esetén Anna hercegnő, Ulászló leánya leendő

férjére szálljon, — e leendő férjül pedig a német császár egyik unokája lett kiszemelve. E szerződés természetesen nagy izgatottságot gerjesztett az országban, s a mozgalom, a hatalmas Zápolya erdélyi vajdával élén, komoly színezetet kezdett öltetni, — midőn Ulásszló 1416-ben meghalt s fia, a 10-éves II. Lajos jutott a trónra.

Az ifju király kiskorúsága alatt a kormányzói tiszttet Zápolya akarta volna viselni, de terve nem sikerült, s a kormány az országtanácsra bízott.

Ezalatt a török ismét mozogni kezdett: Szolimán szultán hadai elfoglalták Sabáczt és Nándorfehérvárt, s azután folyvást nyugtalanították a végvidékeket, és míg a veszély kívülről egyre tornyosult, itt benn meghasonlás, egyenetlenség uralkodott, s a hatvani és rákosi országgyűléseknek szinte semmi eredményök sem lett.

Igy következett be a végzetteljes 1526-dik év, melyben Szolimán roppant sereggel indult Magyarország ellen. A főurak még ekkor sem fogtak erélyes készületekhez, csak az erdélyi vajda, Zápolya fegyverkezett, s a királylyal egyesülendő, tekintélyes hadával Szegedig érkezett. Hanem Lajos, a vajda tanácsa ellenére, nem várta be az erdélyi hadakat, Mohácsnál táborba száll és ütközetbe bocsátkozik (aug. 29-én), — és a csata, melytől az ország sorsa függött, rövid másfél óra alatt el lőn döntve. Omló zápor fedé azon kevesek futását, kik a csatatérről megmenekültek; de hét főpap Szalkay s Tomory érsekekkel, 28 világi zászlós ur, s ezek közt Drágfi

János, Ország Ferencz, Zápolya György, 500 főbb nemes, és mintegy 22 ezer vitéz áldozatul esett. A király a Csele patakon átugratni akarván, fáradt lova a meredek partról hanyatt esett, s a szerencsétlen Lajos a mocsárba fuladt.

Szolimán e győzedelem után seregének egy részét rablásra felszabadítván, maga Buda felé indult, melynek kulcsait a benne maradt néhány lakos egész Földvárig eléje küldi vala. A megelőző hódolat azonban nem menthette meg a fővárost a jancsárok dühétől, kik azt a szultán akarata s parancsa ellenére felgyújtották, — minek következtében az, Mátyás palotáján kívül, egészen leégett. Szolimán aztán az ország egy részét elpusztítván, tömérdek zsákmánnyal és sok ezer fogolylyal hazatért.

IV.

A mohácsi vésztől a leopoldi diplomáig (1691).

Zápolya János és Ferdinánd. — Izabella és Ferdinánd.

(1526—1564.)

Nemzeti nagylétünk nagy temetője Mohács...

Temető, egy óriási sir, — a feltámadás reménye nélkül... A szörnyű veszteség tudatának zsibbasztó első hatása alatt ezt hívé mindenki, s az elgázolt ország kétségbeesetten tekintett a vigasztalan jövő elé. A kik a lesujtott nemzet sorsát jobbra fordítani s annak irányt adni lettek volna hivatva, elveszíték önbizalmukat, s a külföld felé nyujtották kezeiket, hogy onnan nyerjenek támaszt.

Az általános rémület e napjaiban csak egy férfiú nem veszté el lélekjelenlétét: Zápolya, az erdélyi vajda. Ő tett legelőször is lépéseket, hogy a nemzet, mely ismét visszanyerte királyválasztási jogát, határozzon jövőendő sorsa felett, — s még azon év nov. havára királyválasztó országgyűlést hitt egybe Székes-Fehérvárra.

Erre aztán az udvari párt is elkezdett működni. Lajos özvegye, Mária, ki bátyját, Ferdinánd ausztriai főherczeget akará megválasztatni, nov. végére Komáromba hirdetett országgyűlést; így történt aztán, hogy a nemzeti párt Zápolya Jánost, Mária pártja pedig Ferdinándot kiáltotta királylyá.

János király, mihelyt Ferdinánd megválasztásáról értesült, a német birodalom rendeihez s Európa más fejedelmeihez azonnal követeket küld vala, kérvén őket, intenék Ferdinándot, ne háborgassa az országot, melynek, mint a kereszténység védfalának, e részről békére van szüksége. Híveinek azután márcz. 17-kére Budára országgyűlést hirdetett, melyből a rendek értésére adták Ferdinándnak, hogy sem őt, sem más idegent nem fogadnak be az ország trónjára; Jánosnak pedig az ország védelmére minden ingó vagyonuk becsárának tizedét megajánlván, egyszersmind határozták, hogy azon pártosok jószágai, kik Ferdinándot királylyá választották, elkoboztassanak.

Hanem Ferdinánd egyszerre két sereggel lépte át a határokat s egész Budáig nyomult, János király pedig hátrálni kényszerülván, Nagyváradra vette be magát, s miután vezérei közül többen árulókká lettek, Lengyelországba menekült, egyszersmind követet küldvén Konstantinápolyba, Szolimán szultán támogatását megnyerendő.

A mozgalom természetesen Erdélyre is kiterjedt, Ferdinánd azt minden áron a maga részére akarta nyerni — igérettel, ajándékkal, vagy fegyverrel. Első volt Szeben, mely lázadást támasztott a

Ferdinánd érdekében, s csakugyan a szászoknak tulajdonítható leginkább, hogy Ferdinánd ügye rövid idő alatt oly nagy előhaladást tett Erdélyben. Hanem azért János királynak is maradtak hívei, s most a polgárbáboru minden iszonyai dulták a bérczes hazát.

E közben Szolimán és János király közt véd- és támadó-szövetség keletkezett, s Laszky Jeromos, János követe, ki a szultántól 50 ágyút kapott, 1528-ban háborut üzent ura nevében Ferdinándnak. Szolimán hadaival az országba jött, Mohácsra találkozott János királylyal, aztán feltartóztatlanul nyomult egész Bécs alá.

János király, kinek Szolimán átadá Budát és a koronát, nádorrá Bánfi Jánost, kincstárokká Gritti Alajost, erdélyi vajdává pedig Laszky Jeromost nevezte ki; de e két utolsó kinevezés (mindkét egyén idegen volt) a főurak közül sokaknál megingatta a János királyhoz való ragaszkodást.

A török kivonulása után Ferdinánd a német földön roppant sereget gyűjtött össze, s oly sebesen Buda alatt terem, hogy János király is benn reked, mignem a segítségül jött belgrádi basa megmenté az ostrom alól.

János király azután Erdélybe ment, főkép hogy a Ferdinánd mellett kardoskodó szászokat engedelmességre bírja, mi — Szeben kivételével — körülbelül sikerült is.

Ferdinándnak végre, több megghiusult kísérlet után, sikerült békét kötni a szultánnal, hanem a fon-

dor Gritti, ki ekkor szintén Konstantinápolyban járt, kivitte, hogy a békének a két király közti megállapítása s a határok kitűzése végett ő küldessék biztosul az országba.

A béke híre a különböző körökben különböző benyomást idézett elő. Egyik aggódva, másik fényes remények közt várta Grittit, de mindenik feszülten. Hírek keringtek, hogy Gritti a királyságra tör, s azoknál, kik e férfi határtalan nagyravágyását ismerték, hiteltre találtak.

Az erdélyi rendek 1534., a pünkösöd utáni napokban Tordán gyűlést tartottak. Kún Gothárdot itten megválasztották ország kapitányává és Gritti elfogadására rendelkezéseket tettek. De e készülődés kétféle volt: egy tisztelgő, mely Grittit hódolattal fogadja, s egy sereg szervezése, mely netalán az ország ellen teendő támadását meghiúsítsa. Tudva volt, hogy ő Oláhországon és Brassón keresztül fog jönni, s fia, Antal, kíséretével már június hónapban e város alá érkezett. Egy, Brassó ellen török csapatával intézett meggondolatlan támadása növelte a gyanut, s sietteté hihetőleg ellenségei készülődését is. Antal csakhamar hirt vett, hogy Czibák serget szervez és atyját meg akarja támadni. Sietett ezt megírni atyjának, s e felett még azt is, hogy a moldvai vajdától is tarthat.

Gritti aug. elején Brassó alatt volt saját cseledségével, oláh és török harczosokkal. Fényüzése keleti vala, roppant vagyonához mért, s arra számítva, hogy ezzel is hasson a tömegre. Itt fogadta Majláthot,

ki Fogarasból eléje sietett, Statileot, János királynak ez évben kinevezett erdélyi püspökét, — de Czibák, a vajdai helytartó nem jelent meg. A nyers és jellemes férfit Dóczival és Batthyáni Orbánnal, Gritti legbizalmasabb embereivel, meghasonlásban élt, sőt magától Grittitől is tartott.

Dóczi és Batthyáni elérkezettnek vélték az időt, hogy egy végső csapással és Gritti neve alatt megsemmisítsék a gyűlölt Czibákot. E férfiú Brassótól tíz mérföldnyire a Maros mellett egy kisdud csapattal táborozott. Azok, felhasználva e körülményt, Gritti előtt ellenséges szándékairól beszéltek s rávették, hogy elfogatását rendelje el, Batthyánit pedig nevezze ki sergei vezérévé.

Czibák csapatával Felmérig vonult, s maga sem akarván végletekig vinni a dolgot, káplányát, Horváth Pétert ajándékkal Grittihez küldé, ki a pap előtt uráról ingerülten beszélt. De visszatértében Péter pap Dóczival találkozott s ez megvesztegette őt, hogy nyugtassa meg urát és hallgassa el Gritti szidalmait. Azután hozzáfogott terve kiviteléhez. A táborban nagy számmal jelenlevő magyar urak közt azon hírt terjeszték el, hogy Bebek és Serédy Egert ostromolják s Gritti ennek védelmére egy csapatot utnak indit. Valóban pedig a csapatnak — mely Batthyáni Orbán vezérlete alatt elindult — más feladata volt.

Aug. 12-ike éjjelén Batthyáni lovasaival s szekerekre ültetett janicsárjaival Felmér alá ment, körülfogta Czibák táborát s a még alvót felszólítá,

hogy kövesse őt a kormányzóhoz. Az e perczben felébredt Czibák és papja fegyvert ragadtak, védelmezék magukat és minthogy ő rendkívüli erejű ember volt, nem is birtak vele. Végre sátra köteleit vágták le, s a ponyvát nyakára ereszték. Ekkor Giczey — a Dóczy hadnagya — fejét vette a fogoly-nak s azt mint diadal-jelt Grittihez küldé. A kormányzó-kapitány fényes sátra előtt ült, Majláthtól, Kuntól s egy sereg magyar urtól körülvéve és velök beszélgetve. Midőn a fejét eléje vitték, egészen megrémült s midőn az ott álló magyar urak arczá-ról csak bánatot és megindulást olvashatott le, önkénytelenül felkiáltott: ezt nem akartam; én azt rendelém, hogy élve hozzák ide! S intézkedett, hogy a fej tisztességesen temetessék el.

Majláth, Kun s a többi urak még ez éjjel eltávoztak Gritti táborából, s másnap ez is elindult. Felmérig értek ez nap, mely még füstölgött s a gyilkos tett- és küzdelemnek friss nyomait szemlélteté. Innen pár nap alatt Medgyes alá ment.

Czibák halálának híre a különben is feszült és ingerült kedélyeket dühre fokozta. Az ő népszerűsége és a Gritti elleni gyűlölet egyaránt befolytak a történendőkre. Mig Majláth és Kun haboztak a teendők iránt, Czibák egy rokona, Patócsy, serget gyűjt azon bevallott szándékkal, hogy nagybátyját akarja megboszulni. E sereg pár hét múlva már ostrom alá fogta Grittit Medgyesen s keményen szorongatá.

A várost egy ideig ki akarták éheztetni, de

minthogy ez lassan ment, rohamra határozták el magukat. Szept. 28-án apróbb csatározások után a fellegvárba vonult polgárok jelt adnak az ostromlóknak, hogy általános támadást kísértsenek. Gritti, midőn látta, hogy minden veszve van, szökni akart, de elfogatott. Hiában ígért Gritti fejeváltságul 200,000 aranyat, lefejeztetett.

Gritti kivégeztetése nagyon fölingerlé a szultánt, ki ezt János király művének tulajdonítá, -- s csak midőn Ibrahim nagyvezér halálával ennek iratai közt Grittinek bizonyos leveleit is megtalálták, melyek napfényre derítették az ármányos olasz férfi árulását, csillapodott le János elleni haragja.

Ferdinánd végre hajlandónak mutatkozott a békére s követeket küldött János királyhoz a több izben félbeszakadt kiegyezkedés megújítása végett, s így jött létre 1538-ban a nagyváradi béke, mely szerint mindenik királynak tulajdona marad az, mit a békekötéskor birt, jelesül Erdély a János királyé.

János már egypár év óta azon tervvel foglalkozott, hogy Zsigmond lengyel királynak egyik leányát nőül vegye, de Zsigmond csak azon feltétel alatt ígérte oda leányát, ha Jánost Ferdinánd is elismeri királynak; miután ez a nagyváradi békekötés folytán megtörtént, az egybekelés 1539. febr. 23. csakugyan végbement az 51 éves János és Izabella lengyel királyleány közt.

De János király zavartalan öröme nem tartott sokáig; Szolimán értesült a titokban kötött békéről,

mit Ferdinánd követe fődözött fel neki, s e miatt a szultán ismét felindult János ellen, hanem haragját gazdag ajándékokkal sikerült megengesztelni.

Alig mult el azonban az egyik baj, nyomban jött utána a másik. Erdélyben az adók szaporítása miatt elégtelenség támadt s ezt Majláth erdélyi vajda saját céljaira akará felhasználni, és engedve a ferdinándiak ösztönzésének, összeesküvést forralt János ellen. János király azonban személyesen megjelent Erdélyben s tapintatos fellépése és kegyessége által a mozgalomnak csakhamar vége vetett; csak Majláth nem akart meghódolni, hanem az erős fogarasi várba zárkózva, makacsul védte magát.

Fogaras ostroma János királyra nézve balvégzetű volt: egy tanácskozás alatt bal oldalát szélhűtés érte s eszméletlenül vitték hálótermébe. Orvosainak tanácsából később Szász-Sebesre tette át lakását, hol a gyengélkedő királyra még egy — de utolsó — örömdetes nap virradt; ott vette hírét, hogy neje Budán fiat szült. E hirre kilovagolt a táborba, hogy a köz-örömben osztozzék, de visszatértekor fejfájásról panaszkodott s másnap az ágyat nem hagyhatá el. Azon néhány napot, melyet még élt, az államgondoknak szentelte. Tanácsosaival — Verböczivel, Törökkel, Petrovicscsal, Eszékivel, Fráter Györggyel, Verancsicscsal hosszas értekezleteket tartott, melyeknek legfőbb célja volt, hogy a koronát fiának biztosítsa. Nyolcz napi kínos szenvedés után, 1540. jul. 21-én meghalt. „Egész Erdély föld-rengést érzett aznap, — írja Veráncsics, — hogy

tudja meg, hogy egy nevezetes királyt vesztett, kinek halálát még a természet is jelzeni akarta.“

S néhány hét múlva Székes-Fehérvártt nyugodott elődjeivel, hosszú, hányatott élet és küzdelmes uralkodás után. A merre csak vitték kóporsóját, a nép mindenütt gyászos arcczal sirva fogadta, „mintha egy második Mátyást vesztett volna“.

János király halála után Fráter György követeket küldött Konstantinápolyba, hogy a csecsemő királyfi és anyja részére a szultán pártfogását kinyerje, azután a Rákoson gyűlést tartott, hol a János-pártiak az elhunyt király fiát, János Zsigmondot királylyá kiáltották ki, s nagykorúságaig az ország kormányát a királynéra s főbb tanácsosaira — Török Bálint, Petrovics és Fráter György — bízták. Majláth rágalmai következtében Budára is ment egy csausz, hogy a János király fiáról bizonyos hirt hozzon. Az anya legjobban eltalálta, mit kell tennie: mély gyászban fogadta a követet, és fiát előtte megszoptatta. A meghatott csausz Izabella lábaihoz borult s megesküdött ura nevében, hogy nem más, mint fia lesz az ország királyává. Erdély — a szászok kivételével — jobbára hive maradt az özvegy Izabellának és fiának.

Ferdinánd ezalatt hadakat indított Buda ellen, s egyszersmind alkudozásba bocsátkozott Izabellával, de a szultán serege a szorongatott várost felszabadította, azután pedig csellel hatalmába keríté. Szolimán most kijelenté, hogy a Duna vidéke a Tiszáig török

tartomány lesz, egyszersmind esküvel igéré, hogy a királyfit a tiszántuli rész és Erdély birtokában megvédi, s mihelyt nagykoru lesz, neki Budát is visszaadja. Izabella királyné — a szultán parancsa szerint — Lippára indult fiával.

Buda bukásának hire rémülettel tölté el a hazafiakat; sokan a János-pártiak közül átállottak Ferdinándhoz, mások pedig az Erdélyben népszerűtlen Fráter György megbuktatására szövetkeztek. Ez utóbbi tehát, hogy az ellene fordult közvéleményt is kiengesztelje, Ferdinándnál lépéseket tett az egyezkedésre, és csakugyan Gyaluban következő pontok állapittattak meg: Ferdinánd a szepesi várat s a hozzávalókat átadja Izabellának és fiának, János Zsigmond herczegnek; nekik, mig az egyesség végrehajtatik, évenként 12,000 aranyat fizet; a korona és Erdély csak akkor adassék át Ferdinándnak, ha János Zsigmond már a szepesi vár birtokában lesz, stb. Később pedig, miután Ferdinánd a szultánnal békét kötött, Fráter György részint fenyegetések, részint szép szavak által rávette Izabellát, hogy bocsátkozzék alkudozásba Ferdinánddal Erdély átadása iránt; a felek aztán következő szerződési pontokban állapotdák meg: a királyfi, János Zsigmond, kárpótlásul kapja az oppelni és ratibori herczegségeket Sziléziában, Ferdinánd leánya pedig neki eljegyeztetik; Fráter György, megtartván Erdély kormányát, esztergomi érsekké neveztetik ki.

Midőn azonban a szultán e szerződésről értesült, parancsot küldé az erdélyieknek, hogy az áruló

püspököt bilincsekben, vagy legalább a fejét küldjék a Portára. Petrovics csakugyan fegyvert fogott, hogy e parancsot teljesítse, de Fráter György sereget gyűjtven, Petrovicsot fegyvereseinek elbocsátására kényszeríté, s egyszersmind felhívta Ferdinándot, hogy gondoskodjék Erdély megvédéséről, — másrészt pedig a szultán megengesztelése végett becses ajándékokkal kedveskedett Konstantinápolyban.

Ferdinánd 1551-ben Castaldót be is küldé Erdélybe feles számu zsoldosokkal, mire a kolozsvári országgyűlésen a rendek is hűséget fogadtak a királynak, Izabella pedig a koronát átadván, fiával Kassára utazott.

Hanem Szolimán semmit sem akart hallani Erdély átadásáról, s rögtön sereget indított az országba. Fráter György, mig kéz alatt tudósítá eljárásáról Ferdinándot, a török vezért azzal hitegette, hogy ő Erdélyt megtartotta a királyfinak a szultán hűségében; a királyfi csak azért ment Kassára, hogy Ferdinánd leányával eljegyeztessék; a német had is e miatt jött Erdélybe, de igyekezni fog azt mielőbb eltávolítani. A török vezér hitt a püspöknek és hazatért.

Castaldo azonban nem értvén, vagy nem akaráván érteni a püspök magatartását, gyanakodni kezdett ellene, mely gyanuját méginkább növelé Fráter György volt-titkárának sugdosása, — s így azt irta Ferdinándnak, hogy „a püspök Erdélyt a töröktől magának akarja megszerezni, s azzal együtt a király seregeinek veszélyére fondorkodik; kéri tehát ő fel-

ségét, tudatná vele titkos írásban, mi-tévő legyen a püspökkel, ha meggyőződnek, hogy gyanuja alapos.“ Nemsokára pedig ismét ily jelentést küldött Castaldo a királyhoz: „Éppen ezen órában (éjfél után 2 órakor) jelent meg nálam ama jó titkár, és esküdözve azt vallotta, hogy Fráter György törekvése nem egyébre czéloz, mint hogy őt, Castaldot, s az egész királyi sereget a török hatalmába ejtse, — ujabban is utasítást kér tehát, hogy mit tegyen a püspökkel?“ Ferdinánd utasítása így hangzott: „Ha a dolgot másképp nem intézhetné, mint hogy magát engedje megöletni, vagy ő ölje meg Fráter Györgyöt, akkor inkább igyekezzék őt megelőzni és láb alól eltenni.“

Történt ezután, hogy Castaldo és Fráter György egyesült hadai megszállták Lippa városát és a törökök közül negyedfél ezeret lekonczoltak; a basa életben maradt embereivel a fellegvárba vette magát, mire Fráter György ellenszegült az ostromnak s tudatá a basával, hogy őt és fegyvereseit szabadon bocsátja, ha megígéri, hogy Becsét és Becskereket is visszaadja. A basa e föltételre reáállott s eltávozása előtt hosszasan értekezett Fráter Györggyel, ki az elvönuló törököknek még szekereket is adatott. Ez nagy szeget ütött Castaldo fejébe, ki most bizonyosnak hitte, hogy a püspök csakugyan áruló, s így elhatározá magában, hogy elteszi láb alól.

Lippa elfoglalása után Fráter György elbocsátván hadait, csak szokott testőrsége által kísértette magát alvinczi kastélyába. Itt Castaldo és

Pallavicini, a zsoldos had részével a kastélyban szállván meg, vendégei voltak. — Decz. 17-én (1551.) korán reggel Pallavicini öt tiszttel és Ferrari Mark Antallal a bibornok (Fráter György mintegy két hónap előtt neveztetett ki bibornokká) előszobájába lopózott; Mark a hálóterembe lépve, levelet nyújtott át, s az annak olvasásába merült bibornokot törével nyakán kétszer megsebzé, mire a bibornok a gyilkost földre teríté, de a berohanó czimborák karddal vagdalák, törrel döfdösték s hátulról pisztolyt sütenek rá, és ily marczangolások közt a bibornok „Jézus Mária“-t kiáltva összerogyott s teteme a szintén meggyilkolt apródja, Vas Ferencz hullájával együtt a földön hagyatott. A halottat csak 70 nap múlva sikerült a gyulafehérvári kanonokoknak egyházuk sirboltjába szállítani.

E gyilkosság hire roppant izgatottságot keltett Erdélyben, s míg a szultán, Lipppa megvétélét megboszulandó, új hadjáratot indított Ferdinánd ellen, — több erdélyi főúr Izabellát visszatérésre szólítá fel. A királyné azonban e felszólítást nem merte elfogadni, miután Erdélyt 10,000 német zsoldos tartá megszállva. És e zsoldosok valóságos istencsapás voltak az országon. A katona, ki különben is ellenséges földön képzelte magát, rabolt, pusztított; midőn aztán a föld népe erdőkbe menekült s nem volt mit ennie, gyökerekkel táplálkozott, és midőn végre ez is elfogyott, lázongani kezdett, sőt a városokat is megtámadta. Helfenstein csapata midőn Kolozsváron keresztülment, bombákat dobott a vá-

rosra. Éppen ez időben Tordán a török ellen táborgyűlt össze, s a nemesség a szorongatott város segítségére ment, a nép pedig feltámadt. A város fele leégett, a katonaságból mintegy 200 elesett, de el sok a föld népéből. Castaldo végre ura lett a mozgalomnak s 14 katonát kivégeztetett. „Soha sem láttam — jelenté a vezér Bécsbe — ily fegyelmezetlen baromi népet, melyet önpusztulása sem képes visszatartani.“ De azzal e csapat fegyelmezetlenségének nem volt vége, — azután Gyulafehérvárt borította lángba, s most Castaldo büntetni sem mert. Egy más csapat pedig megölte saját ezredesét s Szebent akarta felprédálni, de e szándékát a városi polgárság s a vidékről összehívott nép gátolta meg. Így aztán nem csoda, hogy Erdély mindinkább elidegenedett Ferdinándtól, s végre a rendek Kolozsvártt 1556. tartott gyűlésökben elhatározták, hogy Izabella és fia visszahivassék. Az ország küldöttsége Lembergben Izabella királynét fiával ünnepélyesen meghívta trónjuk visszafoglalására. Szept. 23-án 500 lovas s ugyanannyi gyalog lengyel kíséretében utban voltak Erdély felé. Mármaroson át jöttek s az ország határán Somlyai Báthori István (a későbbi vajda és lengyel király) fogadta fényes köldöttség élén. Hozzá csatlakoztak a két oláh vajda, a Szolimántól Mahmud dragománnal küldött csauszok, Dézsen Petrovics üdvözölte Erdély főuraival s követte a táborrá nőtt kísérettel Kolozsvárig, hová okt. 22-én érkeztek meg, alattvalóik leirhatatlan örömére.

Megemlitendő ez időből a Tordán (1557. jul. 1.)

tartott országgyűlés, mely kimondá a vallás-szabadságot: „kiki vallja azon hitet, mely neki tetszik, új vagy régi szertartásokkal, s e részben teljesen szabad akarata szerint cselekedhetik.“

Nem sokkal ezután komoly összeesküvés fenyegette a királynét és fiát: Bebek és Kendy Ferencz Izabellát fiával együtt meg akarták mérgezni s a mérget Konstantinápolyból el is hozatták. de azt Bebek szolgája, Kocsis Marcsi a királyné kezébe adta. A Nizovszkytól tanácsolt királyné büntetés helyett boszura határozta magát, hogy annál biztosabban szabaduljon azoktól, kiket rettegett. A főurak tanácskozásra hivattak Fehérvárra. Feljöttek mindnyájan gyanakodás nélkül. Balassát, Vécs oda ígézésével, Daczót, Perusithot más ajándékokkal megnyeri a királyné Bebeknek s a két Kendynek meggyilkolására. Szeptember 1-én lakomát tartottak a főurak. Annak végeztével fáklyafénynél Kendy Ferenczre rontanak lengyelekkel s udvari darabontokkal. Ferencz urat imádkozás után törrel szurták le s vagdalták darabokra, azután Bebeket, végre Kendy Antalra rontottak s vágták le ősz fejét és kezét. A tetemek egy ideig az utcára kihányva heverték s vérökben a török csausz papucsát megfordette. Még a templomba siető királyné is meglátta azt és megborzadva, halványan elsietett. A két Kendyt utóbb családi sirboltba tették s Bebeket Fehérvár kapujára akasztották. A szept. 29-én Fehérvárt tartott országgyűlésen bemutatta a királyné az árulásokra vonatkozó okmányokat, a mérget, s a gyűlés utóla-

gosan törvényesíté a gyilkosságot s az árulók rop-
pant vagyonainak lefoglalását elrendelé.

Izabella e véres esemény után nemsokára megszűnt élni (1559.) és Gyulafehérvárott temettetett el. Ferdinánd most János Zsigmonddal folytatta az alkudozásokat, de ezek nem vezettek eredményre, s 1564-ben Ferdinánd is elhunyt.

János Zsigmond.

(1559—1571.)

Ferdinánd örököse, Miksa, atyjának terveit megvalósítani szerette volna, mindazáltal csendesesen folytak volna a napok, ha Balassa Menyhért, ki már pár év előtt is sok bajt szerzett János Zsigmondnak, — ugyszintén Zay féktelen rablási vágya a dolgok folyamát meg nem zavarja. Balassa azon gondolat-
tal, hogy Tokajban ő szüreteljen, 1564. őszén Szatmárból Tokaj alá vezette seregét, de Báthori István nagyváradi kapitány utána eredt, elfoglalta Szatmárt, elfogta nejét, gyermekeit, lefoglalta kincseit, s mindezt a fejedelemhez küldé, — azután pedig Nagybányát ejtette hatalmába.

Ezalatt János Zsigmond is összeszedte hadseregét, s 12,000 ember élén a Részekre rontott, s már Kassa ellen akart menni, de a késő őszi esőzések visszatérésre kényszeríték.

Hazaérkezvén a fejedelem, gondoskodott Szatmár jó karban tartásáról, aztán a jövő évre Kolozsvárra országgyűlést hirdetett, meg lévén győződve, hogy őszi szerencsés hadjáratát sem Miksa, sem Balassa nem fogja tétlenül nézni. A rendek a szükséges adót s a teljes felkelést megajánlották, a fejedelem pedig a szultán támogatása végett követet küldött a Portára:

Miksa csakugyan megindítá a háborút s kapitányai oly gyorsan nyomultak a meglepett Részekben előre, hogy nemsokára Tokaj, Szerencs, Szatmár, Erdőd, Kővár, Szilágy-Cseh hatalmukba került s az ut Kolozsvárra nyitva állott.

A gyors működés Kolozsvártt nem kis izgalmat idézett elő; a fejedelem tanácsosai csak a béke megkötésében láttak menekülést, s az alkudozás meg is kezdődött. A béke előleges feltételei ezekben állapítottak meg: János Zsigmond lemond a királyi ezimről s elismeri Miksa főuraságát; birtokait megtartja, de ha magtalanul hal el, azok visszaszállnak Magyarországra; nőt Miksa rokonai közül nyer, s ha országát elvesztené, kapja Oppeln és Ratibor herczegséget.

Miksa császár e pontokat minden nehézség nélkül elfogadta volna, — de most hire jött, hogy a szultán már elrendelte a segélyadást. János Zsigmond tehát új utasítást küldött követéhez Bécsbe, hogy terjeszsze elő a császárnak, miszerint egyezék bele a tulszigoru és terhes pontok módosításába.

Erre a válasz az lett, hogy Miksa a fejedelem követét, Báthori Istvánt elzáratta.

János Zsigmond most, miután a budai és temesvári basák már megtámadták Miksa birtokait, szintén táborba szállt, és Szatmár alatt egyesült a budai basával. A fejedelem több szerencsés csatározás után éppen döntő ütközetre készült, midőn arról értesült, hogy Miksa vezére és a basa fegyverszünetet kötöttek. Boszusággal eltelten visszatért tehát Erdélybe, s most első gondja volt tudósítani a Portát a magyarországi basák árulásáról, egyszersmind kijelenté, hogy személyesen fölkeresi a szultánt, miszerint ügyét előadja.

Ez elhatározása egészen megnyerte a nagyurat, ki ezt izente vissza : „sem a téli idő, sem a viszonyok nem alkalmasak elutazására ; távollétét az ellenség támadásra használhatná fel ; várjon tavaszig, akkor ő, a szultán, maga jön az országba, — találja meg itt.“

És Szolimán 1566. elején ki is hirdetteté a háborút, melyet ő személyesen fog vezetni, miről a fejedelmet is értesíté. Ugyanazon csausz, ki a fehérvári udvarba meghozta a hadjárat híré, János Zsigmondnak pompásan felszerelt paripát, aranyos kaptánt, kövekkel kirakott kardot s egyéb fejedelmi jelvényeket hozott, s mellette athnamét, melyben a szultán előre bocsátván azon esküt, melylyel Zápolyának 30 év előtt oltalmat ígért : oltalmát János Zsigmondra, Erdélyre s a hozzá tartozó részekre ismét megújítja, — s biztosítja az országot, hogy ha

az adót pontosan fizeti, fejedelmet szabadon választhat.

Az erdélyi fejedelemség ezen elismerése rop-pant lelkesedést idézett elő. Elhatároztatott, hogy a nemesség és székelység fejenként felül, az egy házhelyű nemesek öten adnak egy lovagot, a városok gyalogokat küldenek stb.

Ily készülétek közt veszik a hirt, hogy Szoliman már Magyarország határán áll, mely hirre János Zsigmond a legfényesebb kísérettel, mit Erdély valaha látott, 400 nemes lovag- és 300 négyes fogattal kiindult Fehérvárról s jun. 26-án Pancsován táborba szálla.

Másnap a 400 nemessel a szultán gályáján átkelt a Dunán, Zimony alatt táborba szállott. Két nap múlva reggel 7 órakor hivatalos lön a szultánhoz. A menet nagyszerű volt. A négyszáz nemes, kiknek öltözete s lovaik szerszáma arannyal s ezüsttel tündöklött, a csauszok és jancsárok, a négy tanácsur, s négy zászlós ur, a gazdagon ékesített apródok, a fejdelem, kinek kengyelét négy apród tartá s ki mindnyája közt legfényesebben vala öltözve (egyedül lovának nyerge 24 ezer aranyat ért) s czimeres süvegében diónyi nagyságu gyémántot viselt, „nem megutálandó nézést mutatnak vala“, mint egy szemtanu főur írja. Fényével arányban állott az általa hozott ajándék is, de az elfogadásnál a fejdelem elfogult. „Boldog legyen idejöveteled szerelmes fiam!“ mondá a szultán ünnepélyes kézcsók után, s az elfogadás végeztével biztosítá pártfogásá-

ról, és felhatalmazá, hogy kérelemmel járuljon hozzá. Másnap megkapta Szolimán ajándékait, találkozott a francia követtel, Aube Vilmossal, ki urának szövetségével kínálta meg, előkészítőül a két udvar közt füzendő házassági összeköttetésre, megnyerte kérelmére Debreczen környékét s a Duna, Tisza, Körös és Erdély közti darab földet, de eltolta magától a nagyvezér meghívását, hogy őt is keresse fel sátrában, miért ez boszúból megfosztá a szultáni lakoma tisztességétől, azon szin alatt, hogy nem volna tanácsos a török ételekhez szokatlan ifjut megvendégelni, nehogy ebből származható betegsége mérgezésnek tulajdonittassék. Julius első napján mégegyszer szemben volt a szultánnal; „kérjed az urat, — mondá ez bucsukor, — hogy diadalmaskodjunk, mert három-akkorává teszünk, mint vagy.“

A fejedelem ezután visszatért Erdélybe, a Tokaj ellen indítandó sereg élére állott, s nemsokára megszállotta Tokajt. Itt értesült okt. 4-én, hogy a szultán Szigetvár alatt meghalt, — egyszersmind a nagyvezér hazatérésre intette, mert a török had távoztával a németek támadásának ki lenne téve, s a tatár hordák is megtámadhatják birtokait. János Zsigmond engedett a tanácsnak, — aztán követet akart küldeni a Portára, de az uj szultán, Szelim, megelőzte őt, csauszt küldvén hozzá és biztosítván a fejedelmet s országát jóakarataról és oltalmáról.

Az uj szultánnál Miksa császár is lépéseket tett a béke megkötése czéljából, hanem vezérei az alkudozás alatt is háborgatták János Zsigmond bir-

tokait, úgy hogy a fejedelem újra kénytelen volt táborba szállni. Szelim hajlandó volt a békére, s előlegesen a fegyverszünet meg is kötöttetett.

János Zsigmond udvarában ez időtájban legbefolyásosabb tanácsos a jelentéktelen származású, de igen eszes és nagyravágyó Békes Gáspár volt. János Zsigmond 1568 elején — még a török-béke nem volt megkötve — tanácsot kért a lengyel királytól, ha nem volna-e czélszerű alkalmas feltételek alatt egyezkedni a bécsi udvarral? Azóta a terv pihent. 1570 jan. 1-én a Medgyesen összeült rendek sürgetőleg kérték, hogy válaszszon magához illendő fejdelemasszonyt. Békesnek már ekkor megfordult agyában a gondolat, hogy urának Miksa rokonai közül szerezzen nőt, s ezzel együtt köztök állandó békét hozzon létre. De a medgyesi gyűlés nagy része jobban pártolta a franczia szövetséget, s most a fejedelem a három nemzetből harmincz előkelőt értekezletre magához hívott. Ez értekezleten Békes nézete győzött s ő fényes kísérettel s a lengyel király küldöttével Prágába indult Miksához, kit aztán elkísért Speyerbe is. Békesre és urára nézve a küldetésnek nagyfontosságú következménye volt: megnyerte magának a császár hajlamát, s hosszas alkudozás után aug. 16-án megkötötte vele a speyeri szerződést. „János Zsigmond lemond a királyi czimről, helyette a fenséges fejedelmet nyeri. Erdély övé örökjogon, azonkívül haláláig mindazon várak, városok, faluk, melyek Szatmáron és Erdődön belül vannak, tartozzanak Erdélyhez, de Debreczent a császár, szultán

és fejdelem birják közösen. Miksa unokahugai közül nőt szerez Jánosnak. Ha a fejdelem birtokától elmozdittatnék, nyeri Oppelnt és Ratibort. Ha magtalanul hal el, Erdély szabad választása fennmarad.“

Békes még vissza sem jött, mire Szelim már tudomást vett a fejdelem czélzatairól. „Mit akarnak — kérdé a szultán csausza az egy Csáky jelenlétében — követeid Németországon? Dolgotat jobban eligazitják ottan a nagyur biztosai. Ha nősülni akarsz, keress más udvarnál, fogunk mi neked találni, csak szólj.“ A fejdelem válasza kitérő volt. Hálás szívvvel fogadja a szultán jótéteményeit, s tudatja vele, hogy követeit csak a béke némely megsértett pontjai felett való alkudozás végett küldötte fel.

A csausz némileg megnyugtatta távozott s Békes szept. 12-én megérkezett az egyezkedési pontokkal. A fejdelem összehitta a harmincz főurat, s az egyezkedést Csáky eléjük terjeszté. Vonogatva, nem szívesen fogadták, s bár az aláírást nem tagadták meg, némelyek — mint Báthori István és Forgács Ferencz — csak feltételesen teljesíték azt. De végre mégis készen voltak vele. Decz. közepén kiállittatott Békesnek a megbízó levél, s ez 1571. január utolsó napjaiban Prágába érkezett.

A császár ez ideig sokat fáradozott, hogy Jánosnak nőt szerezzen. Előbb Albert bajor herczeg leányát Máriát akarta megszerezni, de a herczeg idegen volt e frigytól, mert a fejdelem származását nem tartá eléggé tisztességesnek, mert tőle mint

eretnektől irtózott s mert „teste egy nagy betegség,” s Mária hercegnőt anyai nagybátyjával, Károly főherczeggel eljegyzé. Mire Békes Prágába ért, a hercegnő már nem volt szabad, s most a császár clevei Sybillát — a követ úgy hallá, hogy ez koros, rút s a németen kívül más nyelvet nem tud — ajánlá. A német szövetségnek ez levén mulhatatlan feltétele, Békes végre beleegyezett, s most hozzáálltak a szerződési okmányok elkészítéséhez: Miksa 1571. jan. 31-én hitlevéllel biztosítá Erdély rendeit, hogy azokon, kik János hivei, nem fog boszut állani, márcz. 10-én pedig kiadta kötelezvényét, hogy ha János Zsigmond vagy örökösei e mostani szerződés következtében elvesztenék Erdélyt, Oppeln és Ratibórral fogja őket kárpótolni.

Békes tudósítása, hogy Mária helyett Sybillával kell beérnie, János Zsigmondot leverte. Betegsége egy idő óta súlyosodni kezdett, gyenge testének sokszor erős rohamokkal kellett küzdenie. De mindez nem gátolta meg, hogy főként a vallásügyi kérdések elintézésében egész buzgalommal részt ne vegyen. 1571. jan. 6-án országgyűlést tartott Székely-Vásárhelyt. Főcélja e gyűlésnek az unitária vallás becikkelyezése volt, s az élénk vitákban, melyek azt megelőzték, maga János is résztvett. De végre a gyűlés elfogadta: „hogy az Isten ígéje mindenütt szabadon prédikáltassék, az confessioért senki meg ne bántassék, se praedicator, se hallgatók.” Ezzel az erdélyi negyedik bevett vallás, az unitária vallás, mely az Istent lényben és személyben egynek vallja,

törvényesen be volt czikkelyezve. (A helvét hitvallás már 1564-ben „törvényesen bevett vallássá lett.”) — Gyűlés után a fejdelem vadászatra rándult szomszéd váraiba, de Vécsett roszuliett s 54 napon át erős görcsökkel kinlódott. Végre jobban lévén, Gyula Fehérvárra vitette magát s megtette végrendeletét, mely szerint a Zápolya-kincs nagy részét, a többi közt 40,000 font termésezüstöt, a lengyel királyra hagyta, de sokat rendelt Miksának s a szultánnak is. Drága keresztjét, mely Korvin Jánosról maradt a családra, az országnak hagyományozá. Végrehajtókká Békest, Hagymásit és Csákyt nevezte ki. Pár nap múlva görcsei újra elérték s 14 napi kínos szenvedés után márcz. 13-ika éjjelén meghalt az utolsó Zápolya. A testamentomos urak ápr. 1-ére gyűlést hirdettek, mely a temetésről s az ország biztosságáról intézkedjék.

Az utolsó Zápolya, a 31 éves korában elhunyt János Zsigmond felett a történetírók többnyire egyoldaluan ítélnék. Ellenségei gyenge testűnek, nyavalyásnak, ingatagnak, a mellett dorbézolónak, dobzódónak tüntetik fel. Annyi való, hogy testi erejére nézve nem volt óriás, de azért a hadjáratokban mégis tevékeny részt vett, vezette az ostromokat és vitézül harczolt. Szemére vetik határozatlanságát a külügyi dolgokban, s talán legtöbb joggal. De ne feledjük — írja Szilágyi — hogy a franczia, bécsi és török udvarokkal folytatott levelezéseinek legkisebb részét ismerjük, s e részben minden ítélet elhamarkodott. Egy olasz udvaroncza, Gromo, testőrségének parancs-

noka, jó lovasnak, ügyes lövőnek, elég jó tánczosnak, kitünő hárfásnak festi. Szerinte tudott magyarul, olaszul, németül, lengyelül, oláhul, latinul s valamit görögül és törökül. Kitünően vallásos kedélyű, vidám, nyájas s a fecsérlésig adakozó és annyira erényes, hogy országa szeplőtlennek tartja. Ha elhiszszük is, hogy szerette az erős, jégben hűtött bort s ételében nem tartott mértéket, ha belátjuk is, hogy nem tartozott azon uralkodók közé, kik erős szellemmel mindent maguk intéznek, megküzdenek az akadályokkal s legyőzik azokat: ne feledjük, hogy nagy veszélyben erős elhatározásra is képes volt s mindenekfelett adjuk meg, hogy Erdély három nagy dolgot köszönhet neki: kivivta Erdélynek a független államéletet fejdelemválasztási joggal, a szabad vallásgyakorlatot a négy bevett vallásnak, s végre megszüntette a székelyek intézményeiben azt, mi az országhalkormányzásban s a közigazgatás körül oly sok és terhes akadályt gördített folyton folyólag a királyok, vajdák, fejedelmek elé: kiváltságaiknak azon pontjait, melyek eddigelé annyi támadásnak voltak okai.

Báthori István.

(1571—1576.)

Az utolsó Zápolya halála után ápr. 1-re Fehérvárra gyűltek a rendek s végzéssé lőn, hogy fejedelmet fognak választani, mi végre máj. 24-re választó országgyűlést határoztak, egyszersmind kö-

vetséget indítanak a szultánhoz, hogy a fejedelem halálát bejelentsék s a fejedelemsválasztásra beleegyezését kinyerjék.

Fehérvárott a mondott időben a választó országgyűlés megnyílt. A fejedelmi székre két főurnak volt kilátása: Báthori Istvánnak és Békes Gáspárnak. A nagy számmal összegyűlt rendek először is a meghalt fejedelem koporsója köré sereglettek; Csáki kanczellár felnyitván a koporsót, megmutatá a fejedelmi halottat, s miután meggyőződtek, hogy halott, a koporsót lepecsételték és a nagy templomba vitték, Izabella koporsója mellé.

A temetés után megkezdődött az ülés, de csak másnap, 25-én mondatott ki a végzés, mikor is Báthori Istvánt fejedelemmé kikiáltották.

Báthorinak első gondja volt, hogy magát a szultánnal is, a császárral is megerősíttesse, mi végre mind a kettőhöz követséget küldött, s Miksának kéz alatt megígérte, hogy ha oltalmat remélhet, a speyeri pontokat kész elfogadni. Azonban a császár — a fejedelemségre áhitozó Békes izgatása következtében — különösen kettőt kívánt: hogy Báthori vallja magát a császár hűbéresének, s hogy mihelyt a császár kívánja, a várakat átadja s a kormányt leteszi.

Báthori, nehogy Békes nagyobb akadályokat gördítsen eléje, e nehéz kikötés elfogadását is megígérte. Hanem ekkor megérkezett a szultán küldöttje, meghozván az athnamét és a fejedelmi jelvényeket, — mire a fejedelem tüstént követeket

küldött Miksához, az általa tett föltételek módosítását kérvén.

A császár szinleges beleegyezéssel felelt, de semmit sem mulasztott el, hogy Báthori állását tartatlanná tegye, s e czélból igen alkalmas eszköz gyanánt használta fel Békest, ki, miután Konstantinápolyban hasztalan igyekezett magának pártfogókat szerezni, Fogaras várában vonta meg magát és pártosok után nézett.

És csakugyan a székely köznépet mindenféle ígéretekkel sikerült is a maga részére vonnia, hanem a fejedelem nem várta be a mozgalom nagyobb mérvű kitörését: sereget küldött Csikszékbe s a már egybegyült 800 főnyi székelységet hirtelen szétvereté. E fellépését a mindjárt ezután összehívott országgyűlés magáévá tette.

De Békes és pártja nem nyugodott e kudarcz után sem. A hatalmas főúr, a császár ígéretei által bátorítva, Fogaras várában tovább szötte terveit. Azonban Báthori mindenről értesült és elhatározá a veszélyt megelőzni. 1573-ban egész csendben összehívá seregét, s ez okt. 1-jén megszállotta Fogarast, melynek bástyái ágyuszóval fogadták a fejedelmi sereget. Az ostrom alatt Békes hadi cselhez nyult: a dobok peregnek, a trombiták harsognak, mintha a várból ki akarna rontani; erre az ostromlók minden figyelmöket a főkapura fordíták, — azalatt Békes paripái patkóit visszafelé vereti s az éj leple alatt egy hátulsó kijáraton kevés kísérettel elmenekül. Midőn a vár kétheti ostrom után feladta magát,

Békes akkor már Miksánál volt. Az országgyűlés aztán a pártos főurat száműzé s javait elkobzá; társai bocsánatot nyertek.

A Prágába futott Békes azonban még most se mondott le Báthori megbuktatásáról; sereget toborzott, egyszersmind a Portán azt az ígéretet tette, hogy ha a szultán a fejedelmi székbe ülteti, az eddigi 10,000 arany évi adó helyett 30,000-et fizet. Szelim ekkor már nem élt, s a nagyvezér e kecsegtető ígéretre némi reményt nyújtott Békesnek a török támogatásra nézve, — ki most főnhangon hirdeté, hogy a Porta Erdélyt neki ígérte, s gyűjtött seregével Erdélybe indult.

De Báthori sem vesztegelt, — felhívást tett közzé, „mert a haza ellensége Miksa seregeivel közelget,“ s míg Békes Dézsen, Kolozsváron, Szamosujváron át Tordára nyomult, a fejedelem hadai is összegyülekeztek.

A két tábor 1575. jul. 7-én találkozott Radnóth alatt, oly közel egymáshoz, hogy csak a Maros által voltak elválasztva. Apróbb csatározások után, — melyekben az utóbb fejedelemmé lett Székely Mózes, mint Báthori hive, tüntette ki magát, a fejedelem nehéz ütegekből kezdett lövetni, minden más eredmény nélkül, mint hogy Békes Radnóthra vult vissza. Báthori most Dátosra — félmértföldnyi távolságra — ment s az átkelést a Maroson Békes vigyázatlansága miatt hihetetlen könnyűséggel végrehajtá.

Ez apróbb csatározások néhány napot vettek

igénybe. Az átkelés után a fejdelem biztos számitással hadi rendbe állítá seregeit. Ütegei parancsnoka a flórenczi Cinna Rafael volt, de mivel főgondját ezek elrendezésére fordítá, maga is igazítá ágyuit s olykoron czélt is. Ezek mellé válogatva sürűen lovasokat s gyalogokat helyezett, a széleket pedig szekerekkel s más erődítvényekkel biztosítá. Békes, szinlett hátrálással a Maros mentében visszafelé húzódott, hogy a fejdelem seregét a zsákmány reménye elszakassza ütegeitől. A czél nem sikerült, mert Báthori a dandárvezéreket eltiltá a támadástól, s estefeléig egész tömegben nyomult előre. Másnap, jul. 16-án, vasárnapon, Báthori támadásra készült, de Békes a csatára alkalmatlan helyről visszavonult, ugyancsak a Maros mentében Kerdő-Szent-Pál alá, egy mocsáros és tavas vidékre, mely az ágyuk elrendezésére alkalmatlan volt ugyan, de a visszavonulásra, közelében gát és malmok lévén, kedvező hely volt.

Báthori, Székely Mózes némi lovassággal s testőreivel, a válogatott kék darabontokkal előre küldi támadásra, de a had visszanyomatott. Most Gyulafi László erős rohammal támadta meg az ellenséges tábor közepét s azt vissza is nyomta. A két szárny még állott s ezek egyikét Békes maga vezényelte. Ez ellen Báthori személyesen vezette a rohamot s vissza is nyomta. A szaladás közben rendetlenség állt be, a megvert had a gát felé szalad, sokan a mocsárba vesztek. A még egyetlen ép szárny fedezte ugyan egy ideig a visszavonulást, de csakhamar ez is szétveretett.

Báthori a csata színhelyén megkezdte a büntetést. Hat kiválóbb egyént a csatatéren felakasztattott. Maga Békes Bethlen-várába s innen alig félórai pihenés után több erdélyi s magyarországi főúrral Szatmárba menekült. De a főurak közül fogságba is sokan estek.

Tizenöt nappal a diadal után a rendek Kolozsvárt összeültek. Hálát adván a rendek Istennek a dolog szerencsés kimeneteleért, köszönték, hogy a fejdelem e dolgot törvény szerint akarja eligazítani. Ítéletet az országgyűlés hozott. Ez rendkívül szigorú volt, s Wesselényi Ferencz ítélőmester aug. 6-án könyvek közt olvasta fel. Harmadnap mulva reggel 8 órakor Kolozsvártt 9 főúr lefejeztetett. Ugyanitt 34 székelynek fülét és orrát vágták le, s 34-et Szamosfalván felakasztottak. Sok lázadó fogságba került, s ezek és a menekültek jószágvesztésre ítéltettek. Idők multával sokan kegyelmet nyertek, s maga Békes is megtért és Báthorinak hű és hasznos emberévé lett.

Báthori trónja meg volt szilárdítva. Az ellenpárt földig alázva, leerve, semmivé téve. S még következményeiben is fontos volt a diadal: a hűbéri viszony Miksa irányában, melynek eddig sem volt értelme, megsemmisült, s Erdély önállósága — természetesen török, de csak véduraság alatt — bevégzett ténynyé vált. Miksa sietett egy jul. 30-án irt levélvel megnyugtadni a fejdelmet, hogy „mind e háborgások akarata ellen történtek“ s a szultán is kinyilatkoztatta, hogy Békesnek a Portáról „nem

volt parancsolata, zászlót ő neki nem adott“, s ennek ügynökeit kiszolgáltatta.

Ugyanez évben a lengyel rendek királyukat, a Francziaországba titkon hazatért Valois Henriket trónvesztettnek nyilvánították, — s most Báthorinak, ki már azelőtt is tett lépéseket a lengyel korona elnyerése végett, ismét kedvező alkalom nyílt a szomszéd ország fölötti uralom megszerzésére. És csakugyan Zborovszki Sámuel lengyel menekült megnyerte részére a nemességet, úgy hogy ez abban állapodott meg: Báthori vegye nőül a volt lengyel király Zsigmond nővérét, Annát, akkor aztán királylyá fogják választani.

Báthori e föltételt elfogadá, s a lengyel országgyűlés megválasztá.

A megválasztást hírül adó fényes küldöttség 1576. jan. 28-án érkezett Báthorihoz, kit a lengyel trónra ünnepélyesen meghíttak. Erre a fejedelem Medgyesre országgyűlést hirdetvén, tudatá a rendekkel, hogy a lengyel koronát elfogadja, maga helyett pedig vajdának bátyját, Báthori Kristófot ajánlta, úgy hogy ő Erdély fejedelme czimét megtartja, de testvérének minden adományozás- és törvényszolgáltatásban szabad kezét enged.

A rendek ebbe belecgyezvén, Báthori István a tavasz elején Lengyelországba indult, máj. 1-én Krakóban megkoronáztatott, másnap menyekzöt ült Anna hercegnővel, s uralkodását a lengyel trónra vágyó Miksa fenyegetései daczára szerencsésen megkezdte.

Igy uralkodott, így lépett le Báthori István, legnagyobb fejedelmeink egyike.

Báthori Kristóf.

(1576—1581.)

Báthori Kristóf nem vala megáldva oly fényes tehetségekkel, mint István, mindazonáltal a már megállapított viszonyok közt könnyű volt kormányoznia.

Alatta békét élvezett Erdély. A szultán megküldé a fejedelmi jelvényeket, s a Miksa halála után trónra lépett Rudolf sem háborgatá. Csak az oroszokkal harczoló István lengyel királynak küldött segédsapátokat.

A jezsuiták Báthori Kristóf alatt jöttek be Erdélybe, és pedig Kolozsvártt telepítették le (1579-ben), s bár a rendek ellene szóltak, a dolgon már változtatni nem lehetett, de legalább törvénybe iktatták, hogy tanításon kívül egyébbe ne elegyedjenek. A fejedelem aztán rájuk bizta fiának, Zsigmondnak nevelését.

Báthori Kristófot nejének, Bocskai Erzsébetnek 1581-ben történt halála annyira megtörte, hogy sebes léptekkel közelgett sirja felé; most tehát azon ohajtását kísérlé meg keresztülvinni, hogy a rendek még életében válaszsák meg utódjává fiát. E tárgy a kolozsvári országgyűlésen heves vitát idézett elő,

— de végre a 8 éves Zsigmondot megválasztották, azon kikötéssel, hogy a jezsuitákat Kolozsvár- és Fehérváron kívül máshová be ne vihesse, s a falvakra katolikus papokat ne erőszakoljon.

A fejedelem a gyülestről betegen tért haza, s midőn halálát közeledni érezé, végrendeletet tett, fia mellé 12 tanácsost nevezett, kiknek élére Csáki Dénest, unokatestvérét, s Bocskay Istvánt, sógorát állitá.

Báthori Kristóf 1581. máj. 27-én hunyt el. Alatta honfi-vér nem ömlött, de „egy fiut léptete trónra, ki apja ebbeli mulasztásait — fájdalom — a borzalomig utánpótolta.“

Báthori Zsigmond.

(1581—1599.)

A gyermek-fejedelem uralkodása meglehetősen békeremények közt kezdődött; a Portáról megérkeztek a fejedelmi jelvények, Ausztria részéről nem fenyegetett veszély, s a lengyel-orosz háború is véget ért.

Mint említettük, az elhunyt fejedelem fia mellé 12 tanácsost rendelt, — azonban a lengyel király, Báthori István, e tizenkettő helyett három férfit: Kovacsóczi kanczellárt, Kendit és Zsomborit állitá Erdély élére, a fejedelem nevelését Szántó jezsuitára, a főudvarmesteri teendőket pedig Gálfira, Zsigmond előbbi nevelőjére bizta.

István király a korábban is tekintélyes Báthori-család hatalmát óriásilag növelé; testvérének, Andrásnak egyik fiát, Boldizsárt Fogarasföld urává tette, a másiknak pedig, Endrének bibornoki méltóságot szerzett; Zsigmond nővérét egy hatalmas lengyel főúrral házastá össze, — sőt terve volt Zsigmond számára a lengyel koronát is megszerezni (bár midőn arczképét meglátta, elborulva felkiáltott: egy csepp sincs benne a nemes Báthori-vérből!), hanem ebbeli terve meghiusult, s halála után (1586. decz. 13.) a lengyelek egy része Miksa osztrák. a nagyobb rész pedig Zsigmond svéd herceget választá meg.

Mielőtt István meghalt volna, az erdélyi három kormányzó helyett egyet nevezett ki, a minden tekintetben derék Giczi Jánost, kinek csak az az egy hibája vala, hogy már öreg volt, miért is — midőn egészségét gyengülni érzé, a medgyesi országgyűlésen a kormányzóságról lemondott.

A rendek most azt a ballépést követték el, hogy a 15 éves Báthori Zsigmondot nagykorunak nyilatkoztatták, s azon kikötés mellett, hogy tanácsosai beleegyezése nélkül mit se tehessen, a kormányt az ő kezébe tették le. A derék Giczi ezután pár hét múlva meghalt (1589. jan.), s az általa megtakarított 42,000 arany, 2000 tallér s 33,000 forint Zsigmond és hivei kezébe esett, — és „most megkezdődött az uralom, mely történetünk legsötétebb lapjai közé tartozik.“

Zsigmond udvarában nagy tekintélylyel birt bizonyos Cariglio jezsuita, pápai muntius, ki azon

munkált, hogy a fejedelmet a török szövetségtől elszakítsa. Hogy ez megtörténhessék, a török-pártiak megbuktatását s új emberek teremtését kelle czélba venni, — mire nézve először is a Báthori-család közti egyetértést kellett felbontani. Báthori Boldizsárt látta legnagyobb akadálnak, ki mint a család legidősb tagja, némi kormányzói igényt formált a fiatal fejedelem fölött. E viszony eltépésére az alkalom nem soká késett. Ugyanis 1590. tavaszán a fejedelem lovagjátékot rendeztetett, mely alkalommal egyik kegyencze, Jósika István futóversenyre hitta ki Báthori Boldizsárt; a büszke jellemű férfiú kiszállt ugyan, s mint korának leghíresebb lovasa utol is érte Jósikát, kit aztán megöklözött, hogyan mert megfélekezni magáról. A fejedelem erre felpattant, a játékot odahagyta, s e percztől az annyi felöltött gyűlölet kitört.

Báthori Boldizsár visszavonta magát Fogaras várába, s most ellenei hirdetni kezdték, hogy dandarával meg akarja rohanni Fehérvárt, — s ámbár nyugton maradt, a fejedelem azon kérdést veté föl: mondják meg, hogyan szabaduljon halálos ellenségétől? Gálfi és Gyulai azt tanácsolák: más út nincs, mint a kibékülés, — s ha ez nem sikerül: végső eszköz a száműzés vagy halál. E titokban adott tanácsról azonban Cariglio szintén titokban értesíté Boldizsárt, — s most a Báthori-ház két tagja mint kibékíthetlen ellenség állítottatott szemközt egymással s a hon két pártra lön szakítva.

Ezalatt Cariglio tovább szötte terveit, s oda vitte a

dolgot, hogy Zsigmond beleegyezett Erdélyátadásába, s Rudolf 1592-ben kiállítá részére az aranypecsétes diplomát, melyben azon érdemeért, hogy Erdélyt s magát neki aláveti, s hogy a török szövetséget felmondja, Zsigmondnak birodalmi herczegséget s nőül császári herczegnőt ígér.

Ez azonban mind titokban volt tartva, — de midőn a szándék megvalósításához fogtak és Báthori Istvánt, Boldizsár és Endre bibornok testvérét a váradi főkapitányságtól elmozdíták, a hazafi-párt szeme fölnyílt, — Báthori Boldizsár a fejedelem elé lépett, a töröktől való elszakadást megtámadta s a fejedelemség kockáztatásaért kérdőre vonta.

Zsigmond mindent tanácsosaira, különösen Gál-fira és Gyulaira háritott, mire a felingerült Boldizsár Gyulait saját kastélyában összevagdaltatá, az elmenekült, de elfogott Gálfit pedig, kinek halálítéletét Zsigmond aláírta, kivégezteté.

Az áldozatul odadobott kéttanácsos meghalt, de megmaradt Cariglio, ki lassan-lassan oda vitte a dolgot, hogy Zsigmond elhatározá nyíltan elszakadni a török szövetségtől. E végre 1594-ben részletes gyűlést hívott össze, aztán az udvart fegyveresekkel rakatván meg, felszólítá a gyűlést, hogy az elszakadást mondják ki, különben halál fiaí. Ily fenyegetés mellett aztán a töröktől való elszakadás jun. 11-én ki-mondatott.

Mig az ellenzék ez erőszakos végzés ellen kikelt s uj országgyűlést sürgetett, hire jöve, hogy a harragra gyult Porta haddal özönli el Erdélyt. E hirre

Zsigmond a kormányt átadta Báthori Boldizsárnak. ő maga pedig Kővárra futott, hogy szükség esetében lengyel földre menekülhessen.

Az országos rendek e válságos időben intézkedéseket tettek a veszély elhárítására s Tordán táborba szálltak, megragadák a kormány elvetett gyepölőjét, aztán a kolozsvári gyűlésben új fejedelem-választásról kezdtek tanácskozni. A nagy rész Báthori Boldizsár mellett nyilatkozott, de voltak olyanok is, kik köztársaságot akartak volna felállítani.

Mig Kolozsvártt ezek folynak, a török részéről fenyegető veszély csendesesen elvonult: a Magyarországon szenvedett vereségek után a töröknek nem volt kedve Erdélylyel is bajlódni, be sem jött.

Zsigmond ekkor levelet küldött Kolozsvárra, tudatván, hogy a kormányt ismét át akarja venni, tehát várják be, míg megérkezik.

E váratlan fordulatra minden terv dugába dőlt. A székelyek és szászok tüstént Zsigmond mellé nyilatkoztak. Báthori Boldizsár, Ifju János, Kendy Gábor, Toldi István stb. személyében küldöttséget indítanak, hogy a fejedelmet Kolozsvárra kísérjék. Így érkezett vissza Zsigmond, s aztán Kolozsvárra aug. 17-re országgyűlést hirdetett.

A végzetteljes gyűlés megnyílt. A fejedelmi üzenet újra szőnyegre hotta a töröktől való elszakadás kérdését. Megkezdődött a vita. Fehérmegye, Háromszék és Csik az elszakadás ellen, — a többi megye és szék mellette nyilatkozott. A többség győzött; Kendy Sándor azon nyilatkozattal, hogy

„megnyitják Janus temploma ajtait, de nem tudja, mikor zárhatják be,“ a többségnek szintén meghajolt.

Ez azonban Zsigmondnak még nem volt elég, — ő az ellenzék vezérférfiait örökre el akará némitani, s a monostori apátság kertjében erre nézve ki is főzte a tervet.

Aug. 28-án — vasárnap volt — hivatja tanács- és főurait, hogy kövessék őt Monostorra, hová templomba megy. Összegyültek. Jósika ezalatt bezáratta a kolozsvári biróval a város kapuit, Lázár István gyalog-, Sibrik Gáspár lovaskapitány pedig öt-öt-száz embert állítottak fel, hogy ha népmozgalom támadna, elnyomhassák. A tanácsurak már ekkor a fejedelmi palota disztermében voltak, Zsigmond közejök megy s pár percznyi beszélgetés után, némi irományokat hagyva nálok, visszavonult. Ekkor Király Albert, Csukat Péter, Fekete János fegyveres kísérettel a tanácsterembe nyomultak s ez utóbbi felolvasá azok neveit, kiknek elfogásával megbizattak. Ezek — névszerint Báthori Boldizsár, Kendy Sándor és Ferencz, Ifju János, Kolosvári Farkas tanácsurak, Kendy Gábor, Forró János, Bornemisza János, Gerendi János, Lónyai Albert, Cseszeliczki Boldizsár, Szalánczi György, Szentegyedi Deák Gergely közügyigazgató főurak — az ellenállás hasztalanságáról meggyőződve, megadták magukat. Rögtön elzárattak, eleinte együtt, később különböző helyekre szétosztva. Boldizsárral s utóbb a többi főurakkal is rendeletet irattak tiszttartóikhoz, hogy

ezek váraikba fejedelmi őrseget bocsássanak be. Nehányan pedig kinzás alá vétettek.

A megrettent országgyűlés követei által könnyörgött az elfogottakért, de bár Zsigmond minden jót ígért, hasztalan. Ez ember dühe nem ismert határt. Midőn Boldizsár neje hozzá ment könnyörögni férjeért, katonáival tépette le ruháit s aztán kidobatta, „hadd öltöztesse férje fejedelmi ruhába“, mondá utálatos cynismussal.

Harmadnap reggel a kolozsvári piacon, szemben a fejedelmi palotával vérpadot emeltek, s az utakat Lázár és Sibrik csapatokkal állották el. A fejedelem ablakában állott, midőn egymás után kivezették a foglyokat. Első Kendy Sándor volt, a kit kihoztak; „én többé nem foglak látni, társaim“; mondá ezeknek, s viszont midőn a vérpadra lépett: „Isten, kezedbe ajánlom lelkemet“! Nyomában Ifju jött, kihez a bakó háromszor vágott, utána Kendy Gábor, utána Forró János, utána Deák Gergely. Az ártatlanul legyilkoltak vérének heves zápor mosta el.

Szept. 1-én bezáratott az országgyűlés, s másnap négyen a foglyok közül elszállítottak: Báthori Boldizsár és Kovasóczy Szamosujvárra, Kendy Ferencz és Bornemisza Gyaluba. Az itteni várnagyok kapott utasításaik szerint mindnégyet kivégeztették. Gerendi és Lónyai száműzettek, Szalánczi és Szilvási személyökre nézve kegyelmet nyertek. De mindnyájának vagyona lefoglaltatott. „Most már — kiáltott fel Zsigmond — van pénz a török háborúra!“

Igy hulltak el a haza leghübb fiai hóhérek alatt, ártatlan vérök boszuért kiáltva a zsarnok ellen.

A törökkel való szakítás tehát ki lett mondva, s most Zsigmond a Porta elleni szövetség létrehozásán erélyesen kezdett munkálni, megnyervén a két oláh vajdát, Mihályt és Áront is.

A nyílt támadást Zsigmond, Mihály és Áron egyszerre kezdte meg. Amaz Geszti Ferenczet a lugosi bánságba küldé, ki aztán egy tatár csapatot megfutamtatott ugyan, de Facsét alatt kudarcot vallott, s egy ütközet után, melyben Székely Mózes lábában sebet kapott, kénytelen volt sergét visszahuzni. Annyival szerencsésebb volt Mihály; Békes István és Horváth Mihály erdélyi csapatokat vitt hozzá, s ő minden török hitelezőit meghivta, hogy „most ki fogja őket elégitni“. Az adósság lerovásának kényelmes módja volt ez, — ő mindnyáját egyszerre kardra hányatta. Azután az Oláhországban szerteszét lévő törökök konczoltattak fel. Ugyanez időben hasonló módon bánt el Áron is a Moldvában lévő törökökkel, s most mindketten (ez utóbbi a tatárok ellen) megkezték a támadó háborút.

A három vazall elszakadásának hire nagy megdöbbenést okozott a divánban. Megbüntetésökre rögtön tettek is intézkedéseket, de nem járhattak el kellő nyomatékka a jancsárok zugolódása miatt, kik tetemes zsoldhátralékjokat követelték.

Zsigmond követséget küldött Rudolf császárhoz Prágába, hogy az udvarral az új államkapcsot tisztába hozzák, s 1595. jan. végén létrejött a prágai szer-

121
zödés, melynek pontjai: a szövethkező felek közösen folytatják a török háborut s békét is közösen kötnek, de ebben a töröktől elszakadt moldvai és havasalföldi vajdák is befoglaltatnak; Zsigmond és utódai Erdélyt és a Részeket a magyar korona felsősége alatt mint önálló országot birják hűbéri kötelezettség nélkül, de a magyar királynak esküvel fogadván hűséget; az ország Zsigmond vagy férfi-utódai magtalan kihalása esetére visszaszáll a magyar koronára s ez esetben vajdák által fog kormányoztatni, a leány-utódok pedig fejenként száz-százezer forintot nyernek; Zsigmond czime: fenséges fejedelem, s Rudolf igyekezni fog, hogy megkapja az aranygyapjat, s egyet elnyerjen a néhai Károly főherczeg leányai közül, ezen kívül német birodalmi herczegi czimet nyer; egyezkedtek a töröktől visszafoglalandó birtokok felett is; s végül meghatározzák, hogy ha Zsigmond elveszténé országait, a király által Oppeln és Ratibor herczegséggel fog kárpótoltatni. — Báthori Zsigmond ezután a menyekzöt Mária Kristierna főherczegnővel még a nyár derekán meg is ülte. De e házasság nem volt boldog. Némely krónikairó Zsigmond megbabonáztatásáról beszél, mert ha nejét látta, gyűlölte, — ha nem, akkor epedett utána. Annyi bizonyos, hogy a nász után Zsigmond nejével alig tölthetett pár napot.

A nász után Zsigmond a török háborúhoz látott, még pedig nem kis szerencsével: Szinán basát keményen megverte, 100 ágyuját és podgyászát zsákmányul ejtette,

Ekkor állt Zsigmond csillaga a délponton, de ezután csakhamar hanyatlani kezdett.

A szultán 1596-ban felszólítá a fejedelmet, szövetkezzék vele, mely esetben elengedi Erdély adóját s a két Oláhország feletti fensőségét is elismerni, — de Zsigmond, Rudolf biztatására, az ajánlatra ellenséges szándéku fegyverkezéssel felelt. Azonban Mohamed szultán sem késett éreztetni haragját; megindítá seregeit s Magyarországra rontott. Zsigmond a Tisza környékén egyesült Miksa főherczeggel s a harc megkezdődött, melynek azonban szomorú véget vetett a mezőkeresztesi ütközet (okt. 26.), melyben a török a keresztény hadat semmivé tette, — s az erdélyi fejedelem, serege romjaival, elcsüggedve tért haza.

Zsigmond jellemében három sarkalatos hiba volt; makacsság, csüggetegség, könnyelműség, — három oly hiba, mely őt képtelenné tette, hogy a körülményekkel alkudjék. Még 1596. karácson táján Fehérvártt nagy fénynyel és szivességgel fogadta Mihály vajdát, kivel a követendő hadjáratról értekezett, de már 1597 elején utban volt Prágába, hol azzal lepte meg a császárt, hogy fejedelemségét Rudolfnak átadja; s midőn ez eleinte alkuba bocsátkozni is vonakodnék, azzal fenyegetőzött, hogy különben a törökkel vagy lengyellel lép szerződésre; Rudolf tehát engedett kívánságának, s Oppelnt és Ratibort évenkénti 50 ezer aranynyal kötötte ki Erdélyért, s egyszersmind ígérte, hogy, ha papságra lépne, számára a bibort is megszerzi.

Rudolf Erdély élére Miksa főherczeget akará állítani, s biztosokat indított Erdély átvételére. Jósika István azonban levelet intézett a biztosokhoz, hogy késsenek a lejövetellel, mert itt erős ellenzékkal fognak találkozni, sőt Miksa főherczeg még kiadatástól is félhet. Midőn végre a biztosok mégis megjelentek, Jósikának alattomoskodása kiderült, mire Zsigmond az egykori kegyenczet börtönbe vetette, ki aztán később lefejeztetett.

A biztosok tehát Rudolf részére átvették Erdélyt, és Zsigmond lemondván, ápr. 15-én elindult Oppelnbe.

De alig ért oda, már is megbánta a cserét, s midőn Boeskaytól tudósítást vett, hogy a tartomány átvételére küldött kir. biztosokkal az erdélyiek is elégedetlenek, s őt visszaohajtják, még ugyanazon nyáron Erdélyben termett, — aztán a tordai gyűlésen újra fejedelmül fogadtatván, a kormányt ismét átvette, nejét, az önmegadással szenvedő Máriát, magához fogadta, a császárnak pedig visszatérte okait tudtul adta.

Az állhatatlan Báthori azonban örömét most sem lelte sokáig a fejedelemségben. Rosz szellemétől üzetvén, 1599. elején a fejedelemséget nagybátyjának, Báthori Endre bibornoknak adta által, azt kötvén ki feltételül, hogy az neki évenként 24, nejének pedig, kitől ezuttal örökre elvált, 14 ezer aranyat fizessen. Zsigmond ezután sógorához, Zamojszky kanczellárhoz Lengyelországba bujdosott „mint Kain — mondja Illésházy — a sok ártatlan vér kiontá-

saért bujdosik vala.“ A következő hónapban elvált nejétől, a kinek jószágait az új fejedelem vette haszonbérbe, s ki nyomon rá elhagyá Erdelyt, szenvedéseinek e szánandó színhelyét.

Báthori Endre. — Ismét Báthori Zsigmond.

(1599—1602.)

Báthori Endre, a bibornok, e magas műveltségű, őszinte, jámbor és vallásos férfiú a legválságosabb körülmények közt lépett a fejedelmi trónra: egy felől a szultánt kell kiengesztelnie, más felől a császár kegyét kell kinyernie, ki aligha lesz hajlandó kezéből Erdelyt kibocsátani. Endre mind a kettőt megkísérlé, de midőn Malaspina pápai követ udvarába érkezett, a portai alkudozást elhanyagolá, remélvén, hogy Rudolfal ki fog egyezhetni, — Rudolf kormánya pedig utasítá Bástát, a felső-magyarországi hadak parancsnokát, hogy ha Mihály oláh vajda beütne Erdélybe, segélje őt a Részek megtámadásával.

Minderről az egyenes lelkű fejedelemnek sejtelve sem volt, valamint arról sem, hogy ottbenn is alakult egy párt, mely az ő megbuktatására törekszik s egyetért a német kormánynyal. Ő hitt a jó szónak, s midőn az oláh vajda esküdözött, hogy „ha valamit forral Erdély ellen, oda juttassa a sors, hogy neje husát egye, fia véréigya,“ — teljesen biztosnak látta a jövőt.

Az álnok Mihály vajda azonban, kinek Rudolf

már tavasszal tetemes összegeket küldött, okt. közepén berontott Erdélybe, az elszédített székelyeket fölkelésre szólítá, a Bárczaságot feldulta s a védtelen lakosok nagy részét legyilkolta. A fellázított székelyek részint Mihályhoz álltak, részint földesuraik ellen fordultak, gyilkolva, rabolva minden előkelőt.

A brassói bíró a vajda beütését hirül küldte Fehérvárra, hol éppen országgyűlés tartatott, s a fejedelem rögtön hozzáfogott a készülődéshez: a kéznél levő hadakat összehívta, a székelyekhez, a hol még föl nem keltek, véres kardot küldött, s maga is táborba szállott. A Sz.-Erzsébet melletti sikságon találkozott a vajdának majdnem háromszorta nagyobb seregével, s másnap, okt. 28-án, megütközött.

A fejedelem, bár a szerencse kezdetben neki kedvezett, annyira, hogy egy izben Mihály már megszaladt, teljesen megveretett s menekült a csatatérről, melyet mintegy 4000 halott fedett. Sok főúr s mintegy ezer közvitéz foglyul estek. Mihály, miután az erdélyi tábort és ágyukat elfoglalta, Endre elfogására hadakat küldött ki, azután nov. elsején hat szürkén, melyeket Rudolftól nyert ajándékba, Fehérvárra bevonult. Első intézkedése volt, hogy a városok meghódoltatására csapatokat küldött. De szétment hadai, a fölkelte székelység s az ezek példájára föltámadott parasztság, dulták — rabolták az udvarházakat, gyilkolták a nemességet s fosztogattak, a merre jártak, mindenfelé

Endre földönfutóvá lett. Mintegy másfélszáz

főur és előkelő nemes hozzá csatlakozott, kikkel Moldva felé vette útját. De a csikszéki havasok közt, Pásztorbükkön, kisdéd csapatát a föltámadott székely sereg szétveré, legyilkolá. Maga menekült, Mikó Miklóstól s Fekete Isvántól kísérve. De üldözői nyomában voltak. Már az utóbbi is elesett, midőn Ördög Balázs okt. 31-én baltájával lesujtá a szerencsétlen fejedelmet. Kézrekerült bujdosó-társai a nép dühének áldozataivá lettek. Endre fejét Fehérvárra vitték. Mihály megkönyezé s testét is felhozatta, és azon koporsóban, melyet Boldizsár számára ő maga faragott, fejedelmi szertartással temettette el.

Mennyire fájlalja a székely nép e tettét, bizonyítja az, hogy Pásztorbükkön egy kereszt-alaku fát mutatnak, melyről azt beszélik, hogy egy jámbor székely a szerencsétlen fejedelmet egyelőre ide temette volt, sirja fölé keresztet állított, aztán e fakereszt kizöldült s abból lett e fa, mely a nép előtt ma is nagy kegyeletben áll.

Mihály szerette volna Erdélyt a maga részére megtartani, s ez iránt alkudozásba ereszkedett a császárral, ki azonban kívánataira hajlandó nem lévén, Ungnad Dávidot és Székely Mihály szatmári kapitányt küldötte ki a tartomány átvételére.

Ezalatt a változékony Báthori Zsigmondban ismét vágy ébredett visszavenni fejedelemségét, s mivel erre Rudolf megegyezését már nem remélhette, sógora tanácsára 1600-ban a törökkel kezdett alkudozni, s Mihály vajdát egy lengyel haddal meg is támadta, de megveretett. Mihály e győzedelme után

szintén a törökkel bocsátkozott alkuba Erdély iránt, s midőn követei kedvező válaszszal tértek meg, új pártfogója védelmében bizakodván, Rudolf biztosait kiűzte s iszonyú kegyetlenséggel sanyargatta a lakosokat; miért ezek föllázadván, Básta főkapitányt hívták Kassáról segítségre. Mig ezután Básta őt Erdélyben szorongatta, Báthori Zsigmond Zamojszkyval Havasalföldre ütött, minek következtében Mihály vajda Nagyváradra menekült, utóbb pedig Prágába utazott.

Az erdélyiek már elébb követeket küldöttek Prágába, vajdát kérni a császártól. De Rudolf ekkor már egészen elmerülve szenvedélyeibe s elzárkózva palotájába, a követeket több hónapig nem bocsátotta maga elé. Az erdélyiek tehát, ösztönöztetve a győztes lengyel kanczellártól, Bástat kiűzték s ismét Báthori Zsigmondhoz állottak. De Básta s Mihály vajda, kiket Rudolf a tartományba visszaküldött, Báthorit nemsokára Moldvába üzték, Básta pedig a korlátlanul uralkodni vágyó Mihály vajdát orozva megölette. Báthori azonban, ki azelőtt kétszer önként mondott le a fejedelemségről, most újra a török segedelme által ügyekezik vala azt visszanyerni. Toldy István, kit Konstantinápolyba küldött, a szultán kegyelméről biztosító válaszszal tért vissza; párthívei pedig, Bethlen Gábor, Borbély György, Székely Mózes, a temesvári pasa társaságában Kolozsvárt 1602-ben megszállották.

De az unalomig állhatatlan Báthori ismét megváltozott, s párthívei megegyezte nélkül Bástával

fegyverszünetet kötven, Bogáthy Miklóst Prágába küldötte, magát egészen a császár kegyére bízván, — mire Básta is kivonult Erdélyből, de benn hagyta a gyülevész hajdukat, kik a fegyverszünet daczára borzasztó dolgokat követtek el. Az országban ugy is türhetlen nyomor volt, mert a multévi szük termést fölégették, a gabona köble helyenkint 25 aranyon kelt, a nép éhség- és ragálytól hullott. — Ily nyomor közepett a hajduk a lakosokat tüzzel-vassal égették, szijat vágtak belőlük, vagy a lábaiknál fogva felfüggesztettek alá szalmatüzet raktak. Mint éltenek az asszonyi renddel, nem mondom meg, nagy gyalázatnak tartom, — így szól Enyedi. Istvánfi szerint pedig a nép előtt oly gyűlöletessé lett a németek uralma, hogy már csupán nevöket is iszonyattal hallák. Rudolf Csehországban némi jószágokat és 50,000 tallér évdijat ígért Erdélyért Zsigmondnak, ki 1602-ben a nép átkai közt el is utazott Csehországba, hol aztán 12 év mulva fejezte be nyavalyás életét.

Básta. — Székely Mózes. — Básta és a cs. biztosok.

(1602—1605.)

Báthori Zsigmond harmadszori lelépése után a kormányt Básta György tábornok vette át, mint Rudolf császár helytartója.

Meg kell itt emlitenünk, hogy midőn Zsigmond fejedelem leköszönésekor Básta a szerződés aláírása végett az országba jött, 4000 harczost és ágyukat hozott magával, mi a hazafiakat méltán megdöb-benté, úgy hogy Székely Mózes és Toldy István kötelességöknek látták a hazafiakat fegyverre szólítani a benyomuló idegen hadak ellen. Tövisnél júl. 2-kán csatára került a dolog, — de Básta 4000 embere Székely 1500 főnyi seregét makacs viadal után leverte, s maga Székely Mózes is csak a Maroson átusztatva menekült. E csata eldöntötte a haza sor-sát, — Básta megkezdhetette a kormányzást, s katonái megkezdhették féktelenkedésöket.

A most bekövetkezett fosztogatások- és öldök-lésekhez képest „a tatárjárások csak futó fergetegek. A magyar, mint a pária, oltalmon kívül esett; az volt legnagyobb hős, ki legtöbb magyar legyilkolá-sával dicsekedhetett. Azonban a szász nemzet sem részesült több irgalomban: egész szász falvakat ki-irtottak s oláhok települtek helyökbe. Nem volt egy város, egy falu, melyet föl ne forgattak volna; csu-pán várak és kerített városok menthették meg ma-gukat, azok is gyakori sarczfizetéssel. Fehérvár mellett még a Kecskő magas csúcsára is felmász-tak, s az oda menekülteket, kiket restelltek legyilkol-ni, a sziklatetőről a mélységbe hányták.“

És ez iszonyuságok ellen a haza fiai hasztalan emeltek panaszt, — elégtételről szó sem volt. „S mi vala természetesebb, mint hogy a hosszas pusztítás, az igavonó marhák elhajtása, a munkás kéz lesuj-

tása, a lakosok barlangokba, erdőkbe szorítása ropant szükségetet, éhséget idézzon elő. A szükségből 1603. elején pestis fejlett, a pestis és éhség a népből haramiát, emberevő kannibált csinált: senki, semmi nem biztos; a nép is rabolni kezdett, egymást gyilkolák és evék meg, — tavasszal még a sirok lakóit is felhányták, csak hogy rothadó hússal nyomorult életöket egy nappal tovább tengethessék. Ily vérfagylaló jeleneteknek lön szegény hazánk színtere.“

Ily iszonyu helyzetben az ország reménye Székely Mózes felé fordult, kihez az őszön levelet is intéztek; e levelet Bethlen Gábor vitte meg neki.

Székely magas, nyulánk, öszülni kezdő férfiú volt. Szegény sorsu unitariusz szüléktől származott, de gazdag ismerettel, sok élettapasztalással birt. Báthori István alatt tekintélyes állást foglalt már el, s vele ment Lengyelországba is. Elveihez szilárdul ragaszkodott, s pályáján soha el nem tántorult. A küzdelem élére állva, ernyedetlenül tört előre. A télen át folytonos összeköttetésben volt erdélyi párt-hiveivel, s ugyanakkor a Porta segélyének megnyerésén munkált. A temesvári pasa pártfogója volt s annak ajánlatával személyesen menvén Konstantinápolyba; megnyerte az athnamet, mely neki örökös fejdelemséget s Erdélynek is különös kedvezményeket biztosított: néhány évre el lön engedve az adó s azutánra is a 15,000 aranyról leszállított a korábbi 10 ezer arany összegre.

Tavaszi kezdetén megnyitotta a hadjáratot. Maga kezdetben az erdélyi Bánságban működött. Legelőbb

Karansebest foglalta el, azután ápr. 11-én Lugost. Akkor beindította Bethlen Gábort alig pár ezer magyar, rác, tatár csapattal, mely a Vaskapun át Erdélybe érvén, ápr. 15-én akadálytalanul nyomult Szászváros alá. Az őrség védte magát egy napon át, mint tudta, de a város Bethlen kezébe esett. Innen Fehérvár ellen ment, hol rendszeres ostromhoz kelle fogni. De az nehezen haladt, azonban a németek kiütése is visszaveretett. Ezuttal ezek felgyújták a Bethlen kezén levő külvárost, de a kedvezőtlen szél átvitte a lángokat a várba — s ott is roppant dulást okozott. Leégett a fejedelmi palota, a löporos torony levegőbe repült. Ezalatt Székely is megérkezett. Maga Borbándnál foglalt állást, török, tatár, rác hadait széthelyezé s a megyékhez felhívást intézett, hogy csatlakozzanak. Valóban a főurak közül sokan, Borbély, Toldy, Boronkai, Vajda táborába siettek. Fehérvár ostroma ezalatt ujult erővel folyt, rohamot kísérlettek, de a vár romjaiban is tartá magát. Végre a parancsnokot tisztességes feltételek mellett feladásra szólíták fel, s most Spinoza feladta azt. Másnap Székely Mózes bevonulását tartá a várba, s ez napon felvette Erdély fejedelme czimét.

Básta ez ideig tétlenül maradt. Hádai nagy részét kiküldte az országból, de mi benn volt, azt sem használta fel. Tetemesb erővel akart rendelkezni s Rudolfot szólítá fel, hogy fizetetlen katonái számára küldjön pénzt, s Radult, hogy hadaival nyomuljon Erdélybe. De midőn Székely bejött s Fehérvárt ostromlá, elhagyá Kolozsvárt, eddigi tartózko-

dási helyét, s Szamosujvárra szaladt. Székely is sietett felhasználni szerencsését, és Szamosujvár ellen indult. Ekkor Básta egy ködös éjjelen 40 lovassal (május végén) átszökött az ostromló táboron s onnan Szatmárra futott.

A főserég Székelylyel Kolozsvár alá ment. Sem a német őrség, sem a tanács nem akarák feladni, de a polgárság lázongott, nyugtalankodott. Végre is kénytelenek voltak máj. 9-én feladni a várost. Most a nép a jezsuitákra rohant, feldulta, kirablá templomukat, iskolájukat, kolostorukat, de az atyákat Toldy megszöktette.

A magyarországi had Rudolfnak és a szultánnak egyaránt megkötötte kezét. Mindkettőjük főereje a Duna mellett küzdött s Básta nem is gondolhatott rá, hogy a visszafoglalásra kellő hadat nyerhessen. Más uton akart hát próbát tenni: levelet irt Radulhoz, melyben felszólítá őt, hogy vezessen hadat a székelység közé, támaszsa fel ezeket, támadja meg Székelyt s erre ő is csatlakozni fog vele.

És Radul vajda a nyár elején beütött Erdélybe.

Székely bevárando a dévai, fehérvári és dézsi táborokat, elsánczolta magát a brassai papírmalom mellett. Jul. 16-án Radul zernyesti táborából előnyomult s 17-én reggel támadást intézett Székely ellen. A tatárok elszaladtak, csak az erdélyi had állott rendületlenül sánczain belül, küzdve vitézül s nem hátrálva. Itt az erdélyi nemesség színe vívott és elesett, de drágán adta el életét. A csatát a tulnyomó erő már rég megnyerte, — azért az még min-

dig tartott. Nem győzelemért, dicsőséges halálért harczoltak már csak itt. S midőn a gyalogság már a csatatért boritá, a megmaradt lovasok hátra kezdtek vonulni. Ezek közt volt Székely is, ki Bogáthival átugratott a szekérsánczon. Az utánok nyomulók egy patak mellett utolérték őket. A fejdelem megforditá barnapej lovát: „hadd veszszen el én is a hazával!“ Barátai körülvették. Ezek már mind elestek, midőn egy golyó őt is leterité. Az ezalatt oda érkezett Rácz levágta fejét, — Radul, sátra előtt karóba huzatta, onnan Brassóba vitte s az ebek elé vetette, mignem egy brassai polgár eltemetteté.

A tatárfutás óta nem érte ekkora csapás az erdélyi nemességet. „Csak egy buzaföldön 13 mágnást olvastak meg“, mondja Apor. A harcztéren háromezer erdélyi feküdt, kiket a brassaiak egy közös sirba temettek. Az el nem estek közül kevés menekült: a nagy rész fogságba esett. Radul most Brassó ellen ment, hogy a Székelynek adott segélyért megfenyítse. A város 20,000 frttal váltotta meg magát, de az oláh hadak egész Gyergyóig, Medgyesig, Segesvárig száguldoztak, roppant mennyiségű marhát és lovat hajtottak Oláhországba, rendeletet nyervén a vajda az időközben beérkezett Bástatól, hogy haza vonuljon. Maga távozott ugyan nem sokára, de Rácz György hada benn maradt.

A brassai csata a szétszórt német őrségeket feléleszté. A Segesvárt bekerített csapat a háromszéki foglyokat kivégezte, Henter Benedeket nyársba vonatta. Annyival nagyobb volt a hazafiak

kétségbeesése. Fehérvárt lakossága pusztán hagyá, mire azt egy német csapat kezéhez vette. Szerencsétlenségére, mert Nagy Albert, kit Székely hadak fogadására Lengyelországba küldött, a brassai csata után érvén Erdélybe, lengyeleivel megrohanta ama német csapatot, felkonczolta, s úgy vonult tovább. Szászvároson Borbély György hadával csatlakozott. Az ősz férfi még egy próbát tett némi haderőt gyűjteni, hogy Erdélynek legalább e sarkát megmenthesse. A hazafiakat táborába szólítá, s ezekkel egyesülve követeket küldött a temesvári basához, a nagyvezérhez, hogy küldjenek segílyt. De mielőtt választ kaphatott volna, hirül vette, hogy Básta Fehérvár felé közeledik, s most e kisdéd csapat megindult az erdélyi Bánság felé. Utjokat Duval lippai parancsnok el akarta vágni, de megveretett. Szerencsétlenebbek voltak Rákóczy Lajos ellen. Midőn pár nappal utóbb a bujdosók szomorú serege a Vaskapuhoz ért, ez ember rakoncátlan hajduival a szoros-uton megtámadta azt. Ez nem ütközet volt, hanem mészárlás, melynek végeztével a hazátlanoknak mindenöket elrablák. Így mindenéből kifosztva ért a csapat nejeik és gyermekeik kíséretében törökföldre.

Básta jelentékeny haderővel jött az országba. Aug. 12-én, pár nappal Borbély elvonulása után, tábor a Szászvároson volt, s innen intézett felszólítást a rendekhez, hogy aug. utolsó napjára oda gyűljenek, a hol ő lesz, „mert a császárnak hozzájuk való akaratát értésökre akarja adni.” A gyűlést szept. 9-én azzal nyitotta meg, hogy Tótházi Mihály kolozsvári

bírónak fejét vétette. Azután az összegyűlt rendek közé ment. Rövid beszéde tájékozá a rendeket: „Kegyelmet akartok-e vagy igazságot?” Az első perczben mindenki elnémult. Utóbb egypár hazafi elég bátorsággal birt felszólalni. Meg akarák győzni a fővezért kérdése helytelenségéről, hisz árulókhoz lehetne csak így szólni, s ők nem árulók. A vezérbiztost ez dühbe hozta. Ő mindent, mi Zsigmond első lemondása óta Erdély felszabadítására történt, vastag felségárulásnak tekintett, s e nyilatkozatban is csak meg nem tört makacsságot látott. Neki hódolati eskü, kegyelemkérés kellett. Akarta, hogy folyamodjék az ország azon büneinek elengedéseért, hogy alkotmányát védelmezni merte. „Jó, mondá, majd igazságot szolgáltatok a négyszeres esküszegésért,” s visszavonult. Következő perczben katonák lepték el az udvart, s a hadbíró, Mathaeus Sándor bakók kíséretében a terembe lépett. A rendek meg voltak törve. De az öreg Sennyei Pongrácz, Rudolfnak e minden viszonyok közt változatlan hive, utat tört Básta-hoz s a már-már elítélteknek kegyelmet eszközölt.

A mit Básta akart, el volt érve. Határozásokról többé szó sem volt, az országgyűlésnek ő maga mondta biztos-társával, Krausseneckkel tollba a resolútiót, mely megerősítés végett fel volt terjesztendő: „kérelmére s az önmagára hozott ítélet alapján életét és vagyonát visszanyeri a nemesség, de ennek negyedrészt készpénzzel kell, hogy megváltsa. A meg nem jelentek s a brassói csatában elesettek

vagyona lefoglaltatik. Vám, harminczad, dézsma ő felsége birtokába szállnak. A hűtlen városok a kath. vallásra térnek, megsarczoltatnak, s birájukat többé nem választhatják. A jelenlevők menedéklevelet kapnak.“

E végzések most másodizben függesztették fel az ország alkotmányát. A hivatalok uj emberekkel töltettek be, a nagyobb és Székelylyel tartott városok megsarczoltattak s élükre német helytartók tétettek. Kolozsvárra bevitettek a jezsuiták, Mathaeus, a had-bíró, porkolábjaival szertejárt az országban, kutatva és kivégezve minden törvény és elítélés nélkül az utolsó mozgalomban résztvetteket. Brassóban lefejeztette Hamvai Györgyöt, felakasztatta Vajda Miklóst. Azután tovább ment. Tamásfalvi János főkapitányt, Ribiczei főispánt megfojtatá, Lészai Farkast, Nagy Tamást, Tamásfalvi Lászlót s másokat keresett kinok közt végeztetett ki. A Karánsebesre menekülteket Rácz György véletlenül meglepte, de ezek kegyelmet kaptak. Ezalatt megjött a prágai kormány intézménye, mely Erdély igazgatását Básta kezébe teszi le, s mellé tiz biztost nevez ki: Burghas Miklós, Capreolo, Molárd János, Imhoff Károly, Kraus-seneck Pál külföldiek, Sennyei, Hoffmann, Süveg Albert, Mindszenti. A közigazgatás elvei kitűzésével Unverzagt bécsi kamaraelnök bizatott meg.

A kormányzó s a tiz tanácsos nem a magyar törvények, hanem utasításaik szerint vezették a politikai kormányzást, s várparancsnokokká, főispánokká, székely királybirákká idegeneket tettek.

Négy év óta folyt irtó háboru a magyar és szász vidékek ellen. A zsoldosok és hajduk minden csata után egy vidéket pusztítottak ki élelméből, tettek néptelenné, s fosztottak meg minden eleségi készletétől. S midőn szállásaikra elhelyeztettek, ugyanazt folytatták hadi zsákmány kedvéért. Oláhországba annyi ló és marha lőn kiszállitva, hogy ott azoknak ára egy negyedrésznire szállt le, Erdélyben pedig a földmives maga vonta ekéjét, melyet Básta szekerének nevezett. Az országnak fele ugar maradt, mert arra sem volt képes az az elcsigázott ember, ki az első télen korpával, a másodikon fűgyökérrel s a harmadikon a felakasztott gonosztevőknek, ragályban vagy éhen meghalt családtagjának husával táplálta magát. A gabona köble, mely rendes időben alig érte el a 3 frtot, hét év előtt 25 frt volt, vidékenként felszökött 40, 50 frtig. Az elcsigázott nép közül sok lett utonállóvá, mert inkább akart bitón, mint éhen halni, mert menekülnie kellett Básta czirkáló hadai elől, kikre volt bízva a rend fentartása, a gyanusok elfogása. Mert az egész ország „szabad volt mint a madár“, kit akárki lelőhet. A legutolsó hajdu feltartóztathatta a legelőkelőbb embert is, joga volt tőle kérdeni „hun a grátia?“ azaz Básta menedéklevele, melylyel életét ez visszaajándékozta, s ha nem volt, elfoghatta.

Ez volt Básta szervezése, melyhez nagy mértékben hasonlított közigazgatása.

1604. jan. 25-én Kolozsvárra országgyűlést hirdetett, melyre — az eddigi szokás ellenére —

minden nemest fejenként meghívott, még az elesettek özvegyeit is. E szokatlan meghívás ismét felkelté a rég táplált félelmet, hogy Básta a nemesség végkiirtását csakugyan végre kívánja hajtani. Felgyültek. A város inkább hasonlított egy nagy temetési gyülekezethez, — s midőn a jelenvoltak már határozni akartak: Básta Boronkai Jánost, Kálmándi Mihályt és Csiszár Györgyöt börtönbe vettette s cigányok által felakasztatta.

S minő roszallást nyert Básta Erdélyben elkövetett tetteiért? — azt, hogy Prágába hivatott s Erdélyből áttétetett a török elleni hadsereg fővezérévé. Az egykori szegény dobos mint Croezus távozott; mint írják, három tonna aranyat küldött előre.

Básta távozása mit sem változtatott Erdély sorsán, — a hon a féktelen vallonoknak és ráczoknak esett martalékul, kik újra kezdték a rablást, pusztítást. A kormányzás élére Krausseneck Pál, Hoffmann György és Imhoff Károly jött, de a rendszer maradt a régi, — sem erdélyi, sem osztrák törvény nem létezett, a városok, megyék, székek fölött katonák főispánkodtak, — az ország elkeseredése a legfőbb fokra hágott.

A kibujdosottak csüggedni nem tudó csapata ezalatt folytatta működését, — Bocskay Istvánhoz fordultak, lépjen az ügyek élére. A hozzáírt levéllel Bethlen a temesvári basához ment, hogy vele értekezzenek, de egy éjjel a lippai és jenői német őrség reá csapott, s zsákmányul esett felső öltönyével

a levél is kezökre került, mely aztán Barbianoéhoz, a császári helytartóhoz jutott.

A terv e szerint föl lett fedezve, s Barbiano Bocskaynak néhány várát azonnal elfoglalta. Bocskay kérte, hogy az ügyet terjeszszék törvényszék elé, de választ nem kapott. Most hát Bocskay is kilépett eddigi tartózkodó állásából: hadatt gyűjtött, Barbiano hajduit ígéretekkal a maga részére vonta, aztán az elene küldött Pecz tábornokot Almosdnál, Barbianót pedig a Tisza partján megverte (okt. 25.), s ezzel szerencséje meg lön állapítva, úgy hogy okt. 31-én mint győztes vonult be az előtte megnyilt Kassára, a Rudolf-párti Magyarország fővárosába.

Most Básta indult Bocskay ellen s két kisebb csatában győzött is, de nemsokára kénytelen volt megfutamodni és Pozsonyba vonulni.

Bocskay csak decz. 12-én küldött be körlevelet Erdélybe, midőn Felső-Magyarországon már szilárd állást vivott ki, — s a febr. 21-re Maros-Szeredába összehívott gyűlés Bocskayt Erdély fejedelmévé kiáltá ki.

Bocskay István.

(1605—1606.)

Bocskay a maros-szeredai gyűlés óta fölvevé az „Erdély fejedelme, a magyarhoni részek ura s székelyek ispánja“ czimet, — s a várakban levő né-

met őrsegek és a még mindig hatalmaskodó Ráczy György hada is lassan-lassan kipusztultak vagy megadták magukat.

Bocskay követeit márcz. 15-én a Portára indítá, hogy ezzel örökös szövetséget eszközöljenek, a kezén levő magyarországi megyéket pedig — eddigelé 22 hódolt meg — Szerencsre ápr. 17-ére országgyűlésre hívta meg. S valóban a főurak, megyék, az erdélyi bujdosók szép számmal jöttek össze. Bocskay fegyverei még mindig szerencsével folytatták a háborút, s a meghódított rész is nagyobb vala, hogysen ő többé eddigi egyszerű czimével beérhette volna. A gyűlés ápr. 20-án Magyarország fejedelmévé választá, s ennek hírét körlevelével az erdélyieknek tudtára adta. Maga István is „Magyarország és Erdély fejedelmének“ czimezván magát, nyilatkozatot tett közzé Európa népeihez, csatlakozásra szólítá fel az üldözött morva és sziléziai rendeket, s barátságát ajánlá a lengyel királynak. A rendek Szerencsről ápr. 25-én oszlottak el, s a fejedelem vezérei kettőzött erővel folytatták a háborút. A megrémült német hadak tétlenül nézték, hogy egy csapata a Morváig hódított, egy másik a Dráváig kalandozott, s hogy a magyar seregek Ausztria és Stiria határszéleit pusztíták.

A dolgok ily állása mellett — miután Rudolf császár a közügyekről már hallani sem akart — Mátyás főherczeg a nagytekintélyű Illésházyhoz fordult, őt kérvén föl közbenjáróul. E lépésnek lett is sikere, mert Bocskay a kedvező békétől nem idegen-

kedett, s beleegyezett, hogy Korponára gyűlés hirdettessék, melyre Mátyás főherczeg követei is jelenjenek meg.

Mielőtt azonban e gyűlés megnyittatott volna, Bocskay — a nagyvezértől meghivatván — fényes kísérettel a Rákosra utazott, hol nov. 11-én a Budavárral szemközt emelt sátrak alatt találkozott a nagyvezérrel, ki lakoma után az urakat a fejedelem iránti hűségre intvén, ennek oldalát nagyértékű karddal övezte, jobbjaiba drágakövekkel kirakott királyi pálczát s baljába zászlót adott, fejére pedig koronát tőn. Bocskay ezt tüstént Szécsi Györgynek nyújtá át, kijelentve, hogy ő azt csak a barátság jeléül fogadja el, mert Magyarországnak van még élő koronás fejedelme; és tanácsosaihoz fordulva mondá: „E korona elfogadása által nem akarom a nemzet szabadságát, a rendek jogait megsérteni, melyek védelmére nyultam fegyverhez.“

A korponai gyűlés nem vezetett eredményre, — hanem azért az alkudozások tovább folytak, s Illésházy 1606 elején Bécsben hat-hónapi fegyverszünetet eszközölt ki, s a császár megbizottaival előlegesen a következő pontokban állapodott meg: a vallás-ügy oly állapotba tétessék, mint Miksa alatt volt; Mátyás főherczeg Magyarországba teljes hatalmu kormányzóvá neveztesse ki, kinek a választandó nádor is alá legyen rendelve; — Bocskay Erdélyt s a magyar részeket a király főurasága alatt birja, magtalan halála esetében pedig Erdély a maga fejedelmeit szabadon választhassa; a törökkel kö-

tendő béke közösen tárgyalassék; az idegenek a hivataloktól mozdíttassanak el sat.

E békepontokban azonban a rendek nem egyeztek meg, s azokon némi módosítást téve, Illésházyt és Apponyi Pált újra Bécsbe küldték. A tett módosítás leginkább a vallásügyet s Bocskay személyét illette, ki még Ugocsa, Bereg és Szatmár megyéket s Tokajt kívánta a részekhez kapcsoltatni. Mátyás főherczeg végre mind a kettőben megegyezett; a vallás-ügyet elintéző ponthoz mindazáltal azon záradékot függesztette, hogy abból a róm. kath. egyházra semmi kár ne háromoljék. Az oklevelet ezután a császár is aláírta. Bocskay azonban semmi módon nem akarta elfogadni ama záradékot, mignem Mátyás főherczeg saját nevében kiadott oklevéllel nem biztosítá, hogy ez nem rossz szándékból iratott, és semmi mellékes értelemre nem fog csavartatni.

Ezen ügy elintézése után mind a császár, mind a szultán, mind Bocskay követeket küldtek ki a végleges béke megkötésére. A követek Komárom mellett a Zsitva folyó torkolatánál találkozáván, nov. 11-én következő békepontokban állapodtak meg: Rudolf és Achmed egymást „császár“ czimmel tiszteljék; a békébe egyrésről nem csak Magyarország, hanem minden osztrák tartományok is, másrésről pedig az erdélyi fejedelem is befoglaltassék; a foglyok kölcsönösen kiadassanak; szünjenek meg minden rabló kalandok; a határszélek kiegyenlítésére biztosok küldessenek; Rudolf császár a szultánnak egyszer-

mindenkorra 200,000 frt ajándékot küldjön ; a béke husz évig tartson.

Bocskay most decz. 13-ára ismét összehívta hiveit Kassára, hogy a bécsi békekötés némely homályos pontjai felett tanácskozzanak. — A rendek az amnestiára vonatkozó legfelsőbb leiratot visszaküldeni határozták, melyben ők „rebellisek“-nek czimeztettek, holott ők régi szabadságaikért kénytelenítették fölkelni, mit a törvények is megengednek, s ő felsége is megismerte ügyök igazságát; kívánták, hogy fölkelésük okai a többi kívánalmakkal együtt s a szerencsi, korponai és kassai gyűlések végzései is a jövő országgyűlésen a törvények közé iktattassanak, melyeket magyar nyelven kellene szerkeszteni.

E pontokat Bocskay decz. 22-én erősíté meg, — de már ekkor nagyon beteg volt.

A fejedelem már több hó óta vízkórban szenvedett, s állapota a gyűlés alatt láthatólag rosszabbra fordult. Maga és környezete betegségét mérgezésnek tulajdonítá, s minthogy korlátnoka, Kátai, némely összeköttetései miatt a német udvarral gyanussá lett, elfogatott. A fejedelem decz. 17-én megírta végrendeletét, újra és újra ajánlva ebben : „hogy valameddig a magyar korona ott fenn nálunknál erősebb nemzetségeknél forog, mindenkor szükséges és hasznos egy fejedelmet Erdélyben fenntartani,“ és lelkére kötván hiveinek a megkötött béke pontos megtartását. Tizenegy nappal később, decz. 28-án elhunyt, mielőtt teljesen végrehajthatta volna terveit.

Bocskay halála mindenfelé és minden körben

nagy felindulást okozott. Mialatt a testamentomos urak fényes temetésre tettek előkészületeket s halála hetedik napján tetemeit vaskoporsóba zárták, megmérgeztetésének híre általános lett. Kátai pöf-feszkedő magaviselete növelte a gyanut, egy elfogott ügynöke által összeköttetése a német kormányval világosságra jött, s most a testőrség kihurezolta börtönéből s a köpelengér alá vitte. Itt Forgács Ferencz testőrhadnagy ejté rajta az első vágást: „tisztessége, hite-vesztett áruló az, ki ez árulót nem vágja“, mondá, s erre az udvari nép „izre aprítá“ a nyomorultat, úgy, hogy özvegye lepedőbe sepertette tetemeit.

Rákóczy Zsigmond.

(1606—1608.)

Bocskay halálos ágyán utódává Homonnai Bálintot ajánlá, ki sereget ültetett föl s így akará a holttestet Erdélybe kísérni.

Homonnain kívül más trónkövetelők is léptek föl: ecsedi Báthori Gábor, ki szintén fegyverkezett, — Bethlen Gábor, ki azonban csakhamar Báthori mellé állt, — és a még életben lévő Báthori Zsigmond, kit Bocskay halálának hírére Prágából le-inditottak.

De az erdélyi rendek, hogy a szabad fejedelem-választás jogát megőrizték, a kolozsvári országgyü-

lésen febr. 11-én az öreg Rákóczy Zsigmondot kiáltották ki fejedelemnek, kit még Bocskay, midőn Magyarországra indult a hadba, kormányzóvá nevezett. Báthori Zsigmond e választás hírére azonnal visszatért belebbeztetési helyére, — ellenben Homonnai és Báthori Gábor nem hagytak fel tervökkel.

Homonnai a kezei közt levő Bocskay-féle kincseken sereget gyűjtött és megkezdé a támadást, — míg Rákóczi követséget indított a Portára és a császárhoz, hogy fejedelemségét elismerjék, minek következése lőn, hogy Kassára honygyülés jött össze, s a rendek Homonnait, ha támadási szándékától el nem áll, felségsértőnek nyilváníták. Homonnai tehát végre visszalépett, Fehérvárra jött és Rákóczyval kibékült.

Nem úgy a Bethlen által támogatott Báthori Gábor, ki már a hajdúkat is megnyerte. A beteges Rákóczy, nehogy az ország belháboruba keveredjék, 1608. márcz. 3-ikra országgyűlést hirdetett Kolozsvárra és lemondott, a rendek aztán márcz. 7-én Báthori Endrét fejedelemnek választották.

Rákóczy Zsigmond magyarországi jószágára vonult, hol aztán néhány hónap múlva (decz. 5-én) meghalt.

B á t h o r i G á b o r.

(1608—1613.)

Az ifju fejedelem, kihez az ország szép reményeket kötött, trónraléptekor megesküdött az ország

jogainak s a hozott és hozandó törvényeknek megtartására, azután pedig azonnal megkezdé az osztrák befolyás elleni működését. Nemsokára Bethlen Gábor is megérkezett a Portáról, hová a fejedelem küldé, s meghozta az athnamét és a jelvényeket; a szultán levele elengedé az adót három évre, de kiköté, hogy jövőre a fejedelmek a szultán megegyezése nélkül ne nősülhessenek. E szokatlan kíváнат alapjául úgy látszik Báthori Zsigmond szerencsétlen házassága szolgált.

Hanem a szép remények csakhamar füstbe szállani látszottak: a fejedelem, megszilárdulván trónján, élvhajászatokba merült s könnyelmű, ledér élet karjaiba vetette magát, mely általános megbotránkozást, aztán pedig elidegenedést gerjesztett, mit méginkább fokozott azon körülmény, hogy a fejedelem heves, zsarnokságra hajló természetének is szabad féket kezdett engedni.

A fejedelem 1610. márcz. 25-ére Beszterczére országgyűlést hirdetett, melyre maga is korán elindult. Ez időben már nem élt nejével, Horváth Zsófiával, egy „nagy kövér asszonynyal,“ kiben semmi szeretetreméltóság sem volt. Annyival szabadabbnak érezte magát s utjában „az időt, imide amoda, hova hívták, vendégséggel töltötte,“ A többi közt betért Radnótra, Kornis Boldizsárhoz. A látogatás végzeteljes volt. Kornis neje — bár három gyermek anyja — még mindig szép asszony volt. „Mondják, — írja Mikó, — hogy a fejedelem felgerjedett, mint ifju ember, a szép asszonyokra.“ Mindez csak gyanu volt,

azonban elegendő, hogy az elbusult férj boszuját felébreszsze. Egy összeesküvés élére állt, melynek célja a fejedelem meggyilkolása volt. A terv azonban felfödöttetett, Kornis Boldizsár elfogatott és fejét veszté, — Kendy István, Sennyei Pongrácz s több főúr pedig elmenekült ugyan, de notáztatott.

Báthori Gábor sürgeté a Magyarországra menekült Kendyek kiadatását, s midőn ez megtagadtatott, fegyverhez nyult, — de az oláh vajda s a szászok által cserben hagyatván, békét kötött, és most a szászok és az oláh vajda ellen fordult: Szebent csellel elfoglalta, fejedelmi székvárosnak nyilvánította, aztán becsapott Oláhországba, Radul vajdát kiüzte s fővárosát, Tergovistet is elfoglala.

Az elfutott Rádul azonban lengyel segítséggel nemsokára visszatért, a helyébe tett vajdát elkergette, s titokban szövetekezett Weisz Mihály brassai tanácsossal, ki Szeben után Brassót és Beszterczét is féltette Báthoritól.

Rádul vajda 1611-ben Erdélybe tört, s jul. 9-én a fejedelem seregét Brassó mellett tönkre verte, aztán a Barczán állást foglalt, hogy bevárja a császári hadakat, melyek Forgách Zsigmond vezérlete alatt nem is sokáig váratnak magukra, — s Kolozsvárt, sőt Fehérvárt is elfoglalták. A fejedelem Szebenben vont meg magát.

E szorongatott helyzetből a fejedelmet Bethlen Gábor menté meg, ki Omer basához sietett és török-tatár sereggel tért vissza. Forgách szerencsét sem próbált, hanem a hegyeken haza bujdosott,

oly nélkülözés közt, hogy emberei 13 napig lóhussal éltek.

Most Báthori Gábor nagy hadi készüléteket tett, hogy Forgách beütéseért boszut álljon, s már Nagyváradon volt, midőn értesült, hogy Rudolf császár meghalt (1612. jan. 20.); ugyanitt hallá azt is, hogy Weisz Mihály brassói tanácsos erősen fegyverkezik. Miután a fejedelem a nádorral már előbb alkudozásba bocsátkozott s vele Magyarország és Erdély szövetségét ekkor már aláíratá, — hazasietett a szászok megbüntetésére.

Weisz Mihálynak egy ravasz segéd társa akadt Géczi András személyében, ki Magyarországból menekült Erdélybe. E férfi a Portára ment, s annyira vitte a dolgot, hogy neki a fejedelemséget oda ígérték, sőt Báthori megbuktatására haddal is ellátták; azonban több apró csatározás után okt. 16-án Földvárnál a fejedelem serege megverte, maga csak futással menekült, Weisz pedig a csatatéren maradt.

E hosszas küzdelem Báthorit nagyon elkeseríté, sőt kegyetlenné tette: Szebenből a toronyból ugratott le lázadókat, egy lovászmesterét lovával tiporta el, másokat másként öletett meg, Nagy Andrást, a hajduk főkapitányát egy vadászaton baltájával sújtá le s másnap kivégezteté. Nemsokára főtámaszával, Bethlen Gáborral is annyira meghasonlott, hogy ez — életét látván veszélyben forogni — a temesvári basához futott.

Báthori Gábor most fejét vesztvé, a törökkel szakított s Mátyással, Rudolf császár utódával véd-

és dacz-szövetséget kötött. De e lépése csak sietteté bukását: Bethlen Gábor, — kit a török nagyvezér 1613. máj. 1-jén úgy üdvözölt, mint erdélyi fejedelmet, — hatalmas török sereggel a Vaskapun belépett, mire Báthori kifutott Nagyváradra.

A Bethlennel jött basa megírta a Kolozsvárra összehívott rendeknek, hogy Báthorit letegyék, mert ha egy hegyet töltene is meg arannyal, a szultánnak még sem kell. Az okt. 20-án összeült gyűlés erre Bethlen Gábort fejedelemmé kiáltotta ki, — Báthorinak pedig megírák, hogy tőle mint jogtiprótól, ki a török szövetségtől elhajolt, ezennel örök-bucsút vesznek.

Báthorit Váradon sem hagyta el a remény. Vele volt a hű hajduság, s minthogy a tatárok nyomában siettek, Forgách Zsigmondtól kért segílyt. Forgách Abafit küldte el mintegy kétezer emberrel, kiket Báthori a váron kívül helyezett el. A dolgok gyors fordulata Géczit gondolkodóba ejté. Bethlenhez akart csatlakozni, s hogy az uj fejedelem kegyét annál biztosabban megnyerje, elhatározá Báthori meggyilkolását. Abafit, ki különben is boszus volt, hogy a várba nem bocsáttatott be, Szilasi és Nadányi hajdukapitányokat s néhány udvari embert megnyert. De félvén annak rendkívüli erejétől, vigyázattal jártak el: kicsalták a táborba, s midőn onnan visszatért, a Pecze vize mellett megtámadták az orgyilkosok. Fegyverei le voltak kötve s nem védhette magát. Legyilkolták, levonták ruháit s testét a Peczébe vetették (okt. 27.) Hű ebe őrizte itt, mignem Nagy

Balázs kivette, szállására vitte s utóbb Ecsedre szállíttatá.

Géczi sietett a rendekkel tudatni a gyilkosságot, de azok undorral fordultak el ez ocsmány tényről. Maga is néhány hét múlva Szebenbe jövén, fogva vitetett Fogarasba, hol Balling, Báthorinak korábban bizalmas embere, egy ideig fogságban tartá, utóbb egy tyukkosárban a piacra vitette s ott fejtette.

Bethlen Gábor.

(1613—1630.)

Bethlen Gábor okt. 28-án Kolozsvárt a piaci nagy templomban a gyűlés színe előtt letette az esküt, megerősítette a hozott törvényeket, s most első gondja volt a segédhadakat kitudni az országból, mi újabb áldozatokat kívánt, mert nem csak a zsákmányt kelle azok kezében hagyni, hanem azt sem gátolhatta meg, hogy a tatárok mintegy 25 ezer embert rabul ne hurczoljanak el. Később ezekből sokat visszaváltott. S bár néhány héttel utóbb, 1614. jan. 15-én, a Portáról a jelvényeket egy kapucsi basa meg is hozta neki, uralkodása megszilárdításaért még sokat kelle küzdenie.

Először is a szászokkal gyűlt meg a baja, kik nem akartak addig hűségesküt tenni, míg Szebent vissza nem kapják, — s a fejedelem végre is, hogy a felbomlott rendet helyreállítsa, Szeben várát visszabocsátá.

Ekkor nyílt meg a medgyesi országgyűlés (1614. febr. 23.), melyre Szilasi, Nadányi s több társuk is megjelent, Báthori Gábor megöléseért jutalmat kérve. Hanem a rendek kimondták, hogy a mit elkövettek, nem hőstett, — orgyilkosság. A felzúdult kék gyalogok ekkor üzőbe vették őket, s Szilasit, Nadányit és Zámbót egy toronyból, a hová menekültek, lehányták, a lenn állók pedig összedarabolták.

E gyűlés a Báthori által száműzöttek fejeéről levevé a száműzetési és vagyonvesztési ítéletet, — szóval: a pártok elenyésztek, s Bethlent mint új élet hozóját üdvözlé országa.

Ezalatt Mátyás királyhoz is küldött követséget, hogy ismerje el fejedelemnek. A német tanácsosok azt ajánlák Mátyásnak, tagadja meg tőle a fejedelmi czimet s indítson ellene háborút, de a király elég belátással birt e tanácsot visszautasítani, s kijelenté, hogy kész elismerni Bethlent, ha ez kötelezi magát a Báthori Gábor által 1608-ban Kassán kötött szerződést megtartani. Hosszas alkudozás után az egység végre 1615-ben Nagyszombatban csakugyan megkötetett, mely szerint: Erdély szabad fejedelemválasztása s a bécsi béke megerősíttetnek. Ő felsége védi Erdélyt s a fejdelem is ad segílyt a császárnak, az egy török kivételével, mindenki ellen. Huszt, Kövár, Máramaros visszaadtnak, de Nagy-Bányát illető jogairól nem mond le Mátyás. Ugyanakkor és ott egy titkos szerződés kötötett, melyet Mátyás Bécsben máj. 15-én fogadott el. E szerint a szabad választás Erdélyben addig tartatik fenn, mig Buda

és Eger a töröktől fel nem szabadíttatnak, azután a régi mód szerinti kormányzás áll helyre. Ha a török a magyar király ellen Erdély közelében harczol, a fejdelem segélyt ad neki, ha túl a Dunán, akkor semleges marad és segélyt semmi esetben sem ad. Háboru esetében Erdély megtámadja az oláh birto-
kot. A törökkel kötendő békéből Erdély soha sem záratik ki. Várad, Szamosujvár, Kövár, Huszt kapitányai nem csak a fejdelemnek, ő felségének is hűséget esküsznek. E szerződés titokban tartatik s ha az alkudozó biztosok valamelyike meghal, valakivel hit alatt közli. Ugyane megbizottak, valamikor új fejdelem választatik, közlik vele a szerződést.

Fejedelemsége ekként meg lévén szilárdítva, Bethlen Gábor hozzáfogott a belügyek szervezéséhez; a szászok kiváltságleveleit visszaadá, a még mindig romban heverő Fehérvárt, illetőleg a fejedelmi lakot felépítteté, az elidegenített kamara-jószágokat visszaszerzé.

Míg a fejdelem ekkép fáradozott, egy magyarországi párt felbízattá Homonnai Györgyöt, buktassa meg Bethlent, sőt hadat szedtek s még a budai basát is megvesztegették 20,000 arannyal. A fejdelem, hogy a török barátságát megtartsa, kénytelen volt Lippát és környékét a temesvári basának átadni, aztán Homonnai elé sietett, mire ez visszavonult és elállott a fejedelmi trón keresésétől.

Ekkor a bécsi udvar Radul vajdát vette rá, hogy rontson Erdélybe, — de Bethlen ezt véres fejvel üzte vissza.

Az udvar most megint Homonnait vette elő, ki a megyék tiltakozása ellenére ismét hadat kezdett gyűjteni. E hirre Bethlen Magyarországra indult s egész Debreczenig nyomult, — midőn azonban a magyarhoniak azt ígérték neki, hogy ha tovább is áskálódnak ellene, mellette fegyvert fognak ragadni: 1617. elején hadait visszaindítá.

Az 1617-dik év nagy fordulatot hozott történetünk folyamába.

A gyermektelen Mátyás Ferdinánd főherczeget nevezte ki utódává. Ez esetből az 1618-iki országgyűlésen, mely ennek királylyá választásaul hirdettetett, heves alkotmányharcz fejlődött ki, mely kivívta a felavatási oklevelet, s végrehajtá a megválasztást, de mint a ház egyik tagja írta: „mind ez a jövőbeliek kisebbségével hajtatott végre.“ Ferdinándtól, a megtörhetlen lelkű, erélyes, rideg, s a hit dolgában türelmetlen, az alkotmány-kérdések körül szenvedélyes férfitől, a felső-magyarországi hatalmas protestáns ellenzék tartott.

Ez ellenzék Bethlenre függesztette szemeit, őt tekintette természetes és védő szövetségésének.

Csehországban ekkor már fellángolt a vallási háboru, mely a történelemben 30-éves háborúnak neveztetik. A cseh protestánsok több ízben felszólították a magyar rendeket, álljanak segítségökre, de sikertelenül, jóllehet a vallási sérelmek miatt Magyarországon is el voltak keseredve a kedélyek. A cseh rendek most Bethlenhez fordultak, — és nem eredmény nélkül, mert ő — az elégedetlen felvidéki

magyar urakkal és a Portával összeköttetésbe lép-
vén, — 1619. aug. végén tetemes sereggel egész
váratlanul elindult Kolozsvárról, s rövid idő alatt
Kassát, Érsekujvárt, Nagyszombatot s az egész fel-
vidéket hatalmába ejtette, azután pedig a Pozsonyba
vonult nádort fogta ostrom alá. Pozsony városát a
polgárok minden ellentállás nélkül átadták a diadal-
mas fejedelemnek, mire aztán a vár kapui is meg-
nyíltak, miután Bethlen becsületszavát adta, hogy
csak a nemzet szabadságainak védelmére nyult fegy-
verhez s a nádor hire nélkül semmit sem fog csele-
kedni; az is kikötöttetett, hogy Pozsonyban sz. Márton
napján országgyűlés tartassék.

Bethlen most átcsapott Ausztriába, azután a
dunántuli megyéket is meghódította, s decz. elején
visszatért Pozsonyba a reá várakozó rendekhez.

E gyűlésre Ferdinánd biztosai is megérkeztek,
hogy Bethlennel békealkudozást kezdjenek, ígérve
neki birodalmi hercegi czimet, Oppelnt és Ratibort,
Szabolcs, Szatmár és Ugocsa vármegyéket örökösen,
kilencz felvidéki megyét pedig élte fogytáig. A feje-
delem e föltételeket nem utasította vissza, de egy-
szersmind azt kívánta, hogy tavasszal Beszterczén
ismét tartassék országgyűlés, melyen minden sérel-
mek orvosoltassanak, s a békébe a csehek is be le-
gyenek foglalva.

Ezalatt Ferdinánd tovább folytatta a háborút
a csehek ellen, kikkel most Bethlen is ujabbán szö-
vetkezett s nekik segítséget küldött.

Az 1620-ki beszterczei országgyűlésen a ma-

gyarokon kívül a szövetséges ausztriai és cseh rendek, a lengyel király és a budai basa követei is megjelentek. De Ferdinánd biztosai a csehekkel szóba sem akartak állani; midőn pedig a magyarok kijelentették, hogy a békét szövetségeseik kizárásával meg nem kötik: a király biztosai, a gyűlés határozatai ellen ovást tévén, hátat fordítottak Beszterczének.

Erre a rendek azzal feleltek, hogy a biztosok távozása után egy hét múlva, aug. 25-én Bethlent közfelkiáltással királynak választották, mit ő elfogadott ugyan, de magát megkoronáztatni nem engedte. A távozó cseh követekkel a kölcsönös segítségnyújtás iránti szerződés ismét megújított.

Most Bethlen még az ősz elején megkezdte a háboru folytatását, s Nyitrát, Pápát, Veszprémet elfoglalta. Ferdinánd vezére, Dampierre, ezalatt Pozsonyt szállotta meg, de szerencsétlenül, mert ő maga is, golyótól találva, elesett, seregét pedig Bethlen vezérei visszaüzték.

Ferdinándnak jobban kedvezett a szerencse Csehországban, hol hadai Prága mellett döntő ütközetet nyertek, úgy hogy Fridrik ellenkirály elfogott, Prága város megadta magát s a csehek kegyelemre meghódoltak. Ferdinánd most erélyesebben lépett föl Bethlen ellen; 1621-ben Buquoy elfoglalta Pozsonyt, Nagyszombatot és Nyitrát, de Érsekújvár alatt egy csatározás alkalmával agyonszurattott, — serege pedig szétveretett. Bethlen Nagyszombatot nemsokára ismét visszavette, sőt Pozsonyt is meg-

szállta, de ezt lőpor hiánya miatt nem kerithette hatálmába.

Most a békealkudozások ismét megkezdetvén, az egyesség végre 1622. elején Nikolsburgban (Morvaországban) a következő föltételek alatt kötött meg: Bethlen lemond a királyi czimről, a kezén levő várakat visszaadja; — Ferdinánd ellenben őt német birodalmi herczeggé nevezi s neki Oppelnt és Rati-bort, hét vármegyét, Munkácsot, Ecsedet, Tokajt, Tarczalt és Kereszturt átengedi, s a végvárak fenntartására, melyek az ő birtokában vannak, évenként 30,000 forintot fizet; általános amnestia adatik, a sérelmek orvoslása végett hat hónap alatt országgyűlés hirdettetik.

A nikolsburgi békekötés azonban csak hamu alá rejté, de nem oltotta el a viszályok parazsát. Bethlen némely birodalmi fejedelmek által szövetségre hivatván fel, miután az említett békekötés több pontja még nem hajtatott végre, e felhívást elfogadta s egyszersmind több külföldi udvarnál kinyerte, hogy ezek neki a háboru költségeire havonként 40,000 tallért fizessenek.

A fejedelem most, előbb itthonn több várat elfoglalván, Morvába vezettette seregét s Ferdinánd vezérét, Karaffát, ki Hodolin mellett elsánczolta magát, ostromolni kezdé. Az elsánczolt tábor megszállása már majdnem két hónapig tartott s ez idő alatt a német hadak egészen kifogytak az élelmi szerekből, úgy hogy a növekvő inség által kényszerítve, Ferdinánd ujolag békét ajánlott Bethlennek, ki attól

nem is idegenkedett, s két megbizottat küldvén Bécsbe, ezek 1623. tavaszán a nikolsburgi békekötést csekély változtatással megerősítették.

Bethlen most érkezettnek látta az időt arra, hogy régen célba vett merész tervével föllépjen, mely szerint „családjában egy, a töröktől független, hatalmas fejedelmi házat alapítson“. E végből Ferdinánddal kívánt szövetkezni a törököknek nem csak Magyarországból, hanem egyszersmind az aldunai tartományokból leendő kiűzésére, s követe által nőül kérte Ferdinánd egyik leányát.

De Ferdinánd nem hitt Bethlennek, leánya kezét pedig határozottan megtagadta tőle, — mire aztán a fejedelem 1625-ben brandenburgi Katalin hercegnőt jegyezte el magának, kivel a következő évben egybe is kelt Kassán.

Az 1626-dik évben Bethlen, miután Konstantinápolyban és más külföldi udvaroknál biztosította magát a támogatás iránt, több sérelmi pontot terjesztett Ferdinánd elé, és táborba szállott. De a táborozásnak nem lett ohajtott sikere. Mansfeldet, kinek Bethlennel kellett volna egyesülni, Wallenstein már előbb megverte, s a győztes vezér most Magyarországba vezette 40,000-nyi hadait a fejedelem ellen, ki némi béke-ajánlatokat téve visszavonult. Mansfeldnek sikerült később Bethlennel egyesülni, de ezen elcsigázott had csekély segedelem vala, másrésről a törökökben sem lehete bizni, kik Dömötör-napon túl nem akartak táborozni. A fejedelem tehát felszólítá a nádort, járjon közbe,

hogy a keresztény vér ontása megszüntetessék, — s a béke-alkudozás Pozsonyban megkezdetvén, Bécsben be is fejeztetett. E béke pontjai ezek valának: a fejedelem az ausztriai házat és ennek birodalmát többé meg nem támadja; ugyanezt fogadják Erdély rendei és a Bethlen kezén élte fogytáig maradó hét vármegye hatóságai is; a nikolsburgi és bécsi békekötés érvényben marad, de a király a végvárak fenntartására kikötött 30,000 forintot fizetni nem köteles; Mansfeld hada háborítlanul hazabocsáttatik.

Ferdinánd ugyanekkor a törökökkel is megkezdé a béke-alkudozást, s bár velök a békét az erdélyi fejedelem kizárásával igyekezett megkötni, ez neki Bethlen ovatossága miatt nem sikerült. Végre a szultán és a császár, egymásnak kölcsönösen ajándékokat küldvén, a béke-szerződést 1627-ben megerősítették.

Bethlen ezentul hiven megtartotta a Ferdinándal kötött békét, s most egy más tervvel, a lengyel királyság megszerzésével kezdett foglalkozni. E végből szövetségre lépett sógorával, Gusztáv Adolf svéd királylyal, s 1628-ban készülleteket tön a lengyelországi hadjáratra.

A fejedelem azonban e nagyszerű tervet már nem vihette keresztül, részint mert sógora Lengyelországgal kibékült, részint mert vízi betegsége aggasztólag növekedett. Utolsó intézkedése az volt, hogy neje mellé unokaöccsét, Bethlen Istvánt rendelte kormányzónak. Midőn már alig szólhatott, írószereket kért, s az eléje tett papirra ezt írta: „Ha

Isten velünk, ki ellenünk? senki nincs, bizonyára nincs!“ — s néhány percz mulva megszűnt élni. (Fehérvártt, 1629. nov. 15.)

Bethlenről az egykoruak, kik ismerék, lelkesedéssel s bámulattal irnak. Magasztalják eszét, vitézségét, liberálítását, fáradhatatlan tevékenységét. „Tekintetében oroszlán, conversatiójában nyájas, józan életű, könyörgésében nem külsőképen tettető, de buzgó, a tudósok társaságában gyönyörködő; a hazafiaknak atyjok, a vitézlő rendnek mind jó tanítójok s tükörök;“ kün tekintélyes, családi körben szelid volt. Szerette a zenét, tánczot, lakomát, de módjával, — a fényt, de pazarlás nélkül. Sokat építtetett, de jó gazda volt s gyűlölte a vesztegetést. A pénztár telve, a várak jó karban, a hadsereg szervezve maradt hátra, s Erdély be volt vonva az európai politikába. Pedig szegény, inséggel küzdő volt, midőn átvette, melyre a két oltalmazó nagyhatalmasság éppen nem gyakorolt jótékony befolyást. De ő nyugodt biztossággal vezette hajóját, s a 42 csatában megfordult hadvezér, kinek már egy izma sem volt ép, még több diplomatiái harczot állott ki diadallal. A törvénykezést szabályozta, a közigazgatásba rendet hozott, a gazdaszatot, bányaipart fejleszté, a kereskedelmet felvirágoztatta, a tudományokat előmozdítá, a hit dolgában teljes mértékben türelmes volt, annyira, hogy a jezsuitáknak is házat adott országában. Minden kellékével birt egy nagy uralkodónak, ki 16 éves kormányzásával Bocskay kezdeményét hatalmasul fejleszté.

Brandenburgi Katalin. — Bethlen István.

(1629—1630.)

Az elhunyt nagy fejedelem után neje, egy gyenge asszony következett, ki kegyenczének, gr. Csáki Istvánnak esett hatalmába. Szerencsére Katalint az ország csak oly feltételek alatt választá meg, hogy: a fejedelemséget csupán addig birhatja, míg férje nevét viseli; a tanácsban idegeneket nem alkalmazhat; a Portától el nem szakadhat; az ország jövedelmeiről a kormányzó nélkül nem rendelkezhetik; végre, hogy ha a hon java úgy kívánja, az országból távozzék. Kormányzóul Bethlen István, a volt fejedelem testvére adatott melléje.

A mint Katalin kormányozni kezdett, az ország csakhamar két pártra szakadt; az egyik párt a kormányzót meg akarta buktatni s osztrák érzelmeket táplált, — a másik párt, élén Bethlen Istvánnal, a török szövetséget ohajtá föntartani.

A fejedelemasszony, ki a pazarlást, kártyát és jó konyhát nem kis mértékben szerette, egészen Csákira bízta magát, ki aztán a fejedelmi pénzeket — sereggyűjtés ürügye alatt — ügyesen kicsalta, aztán a fejedelemné várait, Munkácsot és Tokajt akarta kézrekeríteni, hogy aztán mint fejedelmi jelölt lépjen föl.

Csákinak e terve sikerült is, — hanem a kormányzó ébren volt; a hadakat minden eshetőségre készen tartá, s félvén, hogy az 1630. szept. 21-re Kolozsvárra hirdetett gyűlésen új fejedelemválasz-

tást indítványoznak, — fiát és vejét Rákóczy Györgyhöz küldé, miszerint a fejedelemségre hívják meg.

A kolozsvári gyűlés megnyílt, s Katalin csakugyan lemondott, hanem a rendek Csákit mellőzve, Bethlen Istvánt választák fejedelemmé. — Katalin először Tokajba, később Bécs mellé Hainburgba ment. 1649-ben halt meg Pomerániában.

Bethlen István tehát meg lett választva, hanem Rákóczy György már utban volt, kimondván: később meghalni, mintsem szégyennel visszatérjen. Az önzetlen Bethlen István, a belharczot csirájában elfojtandó, önkényt visszalépett, beleegyezvén, hogy a választás kettejük közt új szavazás alá bocsáttassék. Ez meg is történt, s a segesvári gyűlés decz. 2-án Rákóczy György mellett nyilatkozott.

A hazafias Bethlen István Huszt várába magányba vonult.

I. Rákóczy György.

(1630—1648.)

Rákóczy György, — Zsigmondnak, az egykori erdélyi fejedelemnek fia, — a mint megkezdte uralkodását, azonnal a Portára küldött, honnan aztán az athnamét meg is kapta. Hanem a másik szomszéd, II. Ferdinánd részéről komoly veszedelem fenyegette, mert az irányában ellenséges indulatu Eszterházy Miklós nádor azon ürügy alatt, hogy a fejedelemség elvállalásával a köteles hűséget, mint a császár alattvalója, megsérté (Rákóczy Magyar-

országban lakott), — a fejedelmi székből ki akará forgatni, és sereget küldött ellene. De ifj. Bethlen István és Zólyomi Dávid a királyi hadat Rakamaznál megverték, s a nádor Kassán (1631. ápr. 3.) megkötötte a békét: ő elismerte Rákóczy fejedelemségét, ez viszont kötelezte magát, hogy a császár ellen nem fog fegyvert. Azonban ez elismerés Eszterházy részéről nem volt őszinte.

Rákóczynek más bajokkal is kelle küzdenie, míg trónját megszilárdíthatá; a heves vérű Zólyomi Dávid, majd ifj. Székely Mózes vágyakodott a fejedelemségre, Bethlen Istvánnal való meghasonlása pedig majdnem végzetes háboruba keverte a törökkel. Hanem ez a baj is elmúlt: Zólyomit elzáratta, Székelyt a török által vettette fogságra, Bethlennel pedig kibékült. Trónja tehát meg volt szilárdítva, s most szigorú intézkedések által hatalmának növelését, a kincstár gazdagítását vette célba.

Ezalatt odakün elkeseredetten folyt a 30 éves háború; II. Ferdinánd hadvezérei szerencsétlenül harczoltak Gusztáv Adolf svéd király ellen, ki Rákóczyt is felszólítá, lépjen vele szövetségre, — de a fejedelemből, otthon lévén elfoglalva, kitérő választ adott, s csak néhány év múlva, miután fiát, ifj. Rákóczy Györgyöt utódává választatá (1642.), határozta el magát a svédek és a magyar protestáns urak sürgetéseire, hogy ő is a harcztérre lép.

A magyar trónon ekkor már III. Ferdinánd ült, s az összehalmozódott politikai és vallási sérelmek különösen a felső megyékben igen rossz hangu-

latot idéztek elő. Az alkalom tehát magától kínálkozott, — s Rákóczy a francia és svéd hatalmak képviselőivel véd-szerződésre lépven, ugyszintén a Porta beleegyezését a háborúra kinyervén, 1644. febr. elején megindítá a hadjáratot.

Eszterháznak felszólítására, hogy fegyverhez nyulásának adja okát, Rákóczy kibocsátott leveleiben ezt hozta fel: a papság örökös osztrák tartománynyá akarja tenni Magyarországot; az ország jövedelmei eltékozoltatnak; a jezsuita szerzet az ország szabadságának romlására, a religió elnyomására törekszik; a nádor tekintélye elvétetett; az ev. vallásúak a tisztségekből kizáratnak, stb.

A felvidéki urak tárt karokkal fogadták Rákóczyt s őt a Kassa melletti táborban Magyarország fejedelmévé kiáltották, bár Ferdinánd állhatatos hűségre inté a rendeket. Így hát a háboru koczkája el volt vetve, de miután a fejedelem szövetségesét, Torstensont, a dánok hátulról megtámadták, az nem egyesülhetett Rákóczyval, s Ferdinándnak lehetségessé lőn mintegy 20,000-nyi sereget küldeni a fejedelem ellen.

Rákóczy került a döntő csatát, s a hadviselés csak apróbb csatározások közt folyt, — midőn azonban Torstenson Németországban újabb győzelmet aratott, Ferdinánd kénytelen volt magyarországi hadainak egy részét is kivonni, és most abban működött, hogy rá igyekezett venni a szultánt, miként Rákóczyt tiltsa el a háboruskodástól. És Ferdinánd a Portánál csakugyan czélt ért.

A fejedelem már Morvaország felé vezette seregét, midőn a szultántól egymásután három üzenet érkezett, melyek azzal fenyegették Rákóczyt, hogy, ha a hadjárattal fel nem hagy, a budai basa be fog ütni Erdélybe, sőt a szultán Ferdinánd egyik vezérének is megengedte, hogy a béke megsértése nélkül megtámadhassa Erdélyt. A fejedelem e szerint nem tehetett egyebet, mint hogy saját személyére és Erdélyre vonatkozólag megkötötte a békét, mely szerint a Bethlentől birt hét vármegyét a maga, Szatmár és Szabolcs megyéket pedig fiának élte fogytáig, Tokajt, Tarczalt és Regéczet ellenben örökösen megszerezte. E békét a király 1645. aug. 8-dikán erősítette meg.

A vallási viszonyok tárgyában azonban még tovább folyt az alkudozás, míg végre ugyanezen év végén megkötöttet a nevezetes linczi béke, mely szerint az ág. és helv. hitvallásnak mindenütt szabad gyakorlat engedtetett.

Rákóczy György majd két évig tartott hadjárata után visszatért Erdélybe, s megküldé a szokásos tizezer arany adót a Portára; ott azonban még 5000 aranyat követeltek. A fejedelem e követelést kereken megtagadta, s a török fenyegetésre erélyesen kezdett készülödni; — szerencséjére a szultán nemsokára meghalt s a török beütése elmaradt.

Ugyanekkor megürülván a lengyel trón, Rákóczy lépéseket tett elnyerése végett, de e tervében megakadályozá 1648. okt. 11-én bekövetkezett halála. Ravatalát őszinte bánattal állta körül az ország,

mert ha voltak is hibái, erényekben sem volt szégyén. A fehérvári templomban temettetett el.

II. Rákóczy György. — Rhédei Ferencz. — Barcsay Ákos.

(1648–1661.)

II. Rákóczy György, e sok szép tulajdonnal felruházott férfiú, igen kedvező körülmények közt lépett a trónra; atyjáról rendezett kormány, tele kincstár, harczedzett hadi nép maradt reá. Hogy a magyar király jó szomszédságát biztosítsa, a megyéket, melyek atyja életeig voltak átengedve, visszabocsátotta, — a Portára pedig megküldte a 15,000 arany adót, amint három év előtt követeltetett, honnan aztán megkapta az athnamét és a fejedelmi jelvényeket.

A szerencsés kezdetet azonban családi csapások zavarák meg. A fejedelem öccse, Zsigmond, 1651-ben nőül vette Fridrik bujdosó cseh királynak leányát, Henriettet, — hanem a fiatal herczegné néhány hónap múlva himlőbe esett és meghalt. Az öreg fejedelemasszony, Lorántfi Zsuzsánna, hogy bánatát feledtesse, fiával, Zsigmonddal Sárospatakról Erdélybe jött, de Zsigmond a kóranyagot már magával hozta, Fogarasban himlőbe esett és 1652. febr. 4-én követte nejét a sirba. Még ez sem volt elég: a himlőt a fejedelem is elkapta, úgy hogy már életéről is le-

mondtak, s a rendek — halála esetére — 11 éves fiát, Ferenczet, fejedelmökké választák. Azonban a fejedelem szerencsésen fellábadt.

Történt ekkor, hogy Lupul moldvai vajda ármanykodni kezdett Rákóczy ellen. A fejedelem visszatorlásra gondolt, s talált is erre alkalmat. A bojárok rettegtek és gyűlölték Lupult, „ki húsokat ette és véröket szopta mint a kigyó“, s ellene Rákóczynál kerestek oltalmat. Lupul ez időben háborút folytatott Máté oláh vajda ellen, s Rákóczy, hogy ezt megsegítse, 1653. tavaszán Kemény Jánost néhány dandárral Moldvába küldé. Lupul — kozák hadak segélyével — először ugyan győzelmet aratott, de aztán Rákóczy nagyobb készületeket tévén, Lupul megveretett és elűzetett.

1654-ben Máté oláh vajda meghalt, s utódja, Konstantin ellen a had fellázadt, ellenvajdát állított fel és Konstantint megszalasztá. Rákóczy azonban 1655-ben személyesen ment védenczének segélyére, a lázadókat leverte és Konstantint visszahelyezte.

Most már Rákóczynak mindkét oláh vajda hűbérese volt; de ez emelkedést sem a Porta, sem a bécsi kormány nem nézte jó szemmel. A Porta neheztelését csak növelte azon körülmény, hogy a lengyel rendek — a Rákóczy által a kozákok ellen nyújtott segély hálájaul — a fejedelem fiát, Ferenczet és több erdélyi főurat lengyel nemesi czimmel tisztelték meg.

1655-ben Kázmér lengyel király a svéd X. Károly által eluzetvén, a lengyelek Rákóczy Györgyöt

meghitták a trónra. Ő nem soká habozott, hanem a másik év elején már sereget gyűjtött és készülődött. Ezalatt a lengyel nemesség X. Károly ellen fölkelt, s a Sziléziából visszajött Kázmérral hadjáráthoz kezdett, Rákóczyhoz új követséget küldvén, ígérve, hogy ha segélyökre lesz, Kázmér után Ferenczet, a fejedelem fiát teszik királyukká. Más részről X. Károly is Rákóczyhoz fordult azon ajánlattal, hogy Lengyelországot — a porosz részek nélkül — átengedi neki, ha Kázmért megbuktatni segíti. A lengyel elégületlenek ezt megsejtve, szintén ezen ígéretet tették, még pedig a Lengyelországtól elszakadni akaró kozákok küldöttségével együtt.

Ennyi felhívást egy Rákóczy vissza nem utasíthatott, — s X. Károlylyal, ugyszintén a kozákok főnökével szövetségre lépett, azután pedig rögtön hadi készülétekhez látott.

A táborbaszállás helyéül és idejéül Visket s 1657. jan. 14-ét tűzte ki, midőn a zsoldosok, hajduk, mezei és országos hadak ide megérkeztek s maga is — Rhédei Ferenczet, Serédi Istvánt és Barcsay Ákost helytartókul hagyva hátra — megtartá fényes bevonulását s visszabocsátá a lengyelek részére békét kérő orosz követeket.

Jan. 18-án a had — az oda rendelt két oláhországi fegyveresekkel együtt közel 40 ezer ember — elindult. Az idő kedvezőtlen volt s a következő napokban mindjárt nagy hó és nagy olvadás váltották fel egymást. A társzekereket csigákon huzták fel a hegyekre s a katonák övig jártak hólében. Az

előcsapatot Kemény János vezette, a fősereg jan. 29-én ért lengyel földre. Az előhaladást a fejdelem néhány napi betegsége gátolta, annál jobban sietett előre, midőn felgyógyult. Febr. 23-án Ferdinánd császárnak mint fölkért közbenjárónak követei táborába érkeztek s Szelepcsényi György mindent elkövetett, hogy visszatérésre bírja, igérvén ezért Kázmér részéről a Szepességet 44 ezer aranyért, Lublót és a krakói vajdaságot Hasztalan. Az erdélyi had már megszorodva kozák csapatokkal, márcz. 28-án Krakó alá érkezett, mely már a svédek kezében volt, s hol a várparancsnok nagy fénynyel fogadta. A fejdelem ápr. 12-én egyesült a svéd királylyal. E hó 21-én átkeltek a Visztulán, egy hó mulva Lithvánia határához értek, s máj. 27-én Varsó feladta magát.

Ime már mindkét főváros kezökben, de azért meghódítva semmi sem volt, mert a föld, melyről tovább vonultak, nyomban távozásuk után fölkelt s elöttök, utánok, mindenütt ellenséges sereg, ellenséges ország. S most egymást érték a kedvezőtlen hírek: midőn állandó követe Tisza István január 24-én tisztelkedett a nagyvezérnél, ez figyelmeztette, hogy urának „békességes országa, nagy gazdagsága, senkitől semmi bántódása; üljön veszteg, ne mozogjon: megárt.“ S nyomon rá egy kapucsi basa indított Erdélybe körültekintés végett. Barcsay, a helytartó, hiában titkolózott, a kapucsi látható bosszúsággal tért vissza. S most amaz e hírrel követet küldött a fejdelem után, ki Prsemislből Török Jánost a Portára bocsátá. A nagyvezér megújítá pa-

rancsát, hogy Rákóczy visszatérjen, — de Torok nem juthatott a fejdelemhez, mert Bethlen János Krakóban visszatartá. De ha erről nem volt tudomása, csakhamar értésére esett, hogy Girai tatár khán százezer harczossal Lithvániába nyomult, hogy I. Leopold (III. Ferdinánd utóda) Kázmérral szövetséget kötött s 16 ezer ember kiállítását ígérte; hogy egy lengyel csapat Lubormirszki vezérlete alatt a Részeket s főként a Rákóczy uradalmait kiméletlenül égeti, dulja, rabolja, s hogy, mi mindenek közt leginkább leverheté, a dánok megtámadták Svédországot, minek következtében jun. 23-án a svédek haza fordultak. Most a fejdelem is visszaindult csüggedten, reményvesztve, baljóslatu jövő köszöbén, bukását egész nagyságában érezve. S valóban minél előbbre nyomult, a visszatérés annyival nehezebb vala: mert három ellenség fenyegeté s nem tudá, hogy hol és mikor fogja lengyel, német, vagy tatár utját állani. Átkelése a Visztulán jul. 2-án rendetlen volt, — sergéből sokan a folyamba vesztek. Utja azután, hogy pár nap múlva a kozákok is elváltak tőle, még bizonytalanabb volt: a tatárok Galicziából nyomultak elő s egy lengyel sereg hátulról fenyegette. Így haladt előre, küzdve éhséggel, nyomorral s egyes csapatokkal, mig nem jul. 21-én Czarnastrog és Miendzyboz közt a köztársaság hadára bukkant s két napi alkudozás után jul. 23-án nem annyira békét mint kegyelmet vásárolt: „hazaérkezése után a lengyel királyt ünnepélyes követséggel fogja megengesztelni, a svéd-szövetséget felbontja, sőt ha ki-

vántatni fog. Kázmérnak ad segélyt, az elfoglalt várakat visszaadja s hadi költségül 1,200,000 frtot fog fizetni.“ Re a lengyel hadak, kezesek kicserélése után is folytonosan üldözik az erdélyieket, mignem jul. 26-án megjött a hír, hogy a tatárok nyomukban vannak. A fejedelem néhány főurral s némi kísérettel elvált s álruhában bujdosott haza. Hadának egy része Moldvának vette útját, de ott levágatott. Az ekkép leolvadt táborral Kemény János maradt, mely folytonos csatározás közt folytatta visszavonulását. Trembowlánál utolérték a tatárok s alkudozást kezdetek vele. Szin volt az egész, mert miután a khán Keményt táborába csalta, megrohanta az erdélyi serget s végső elkeseredéssel folytatott küzdelem után legyőzte. Kemény és a megmaradtak mindnyájan Krimbe hurczoltattak, de az összes hadi készlet s minden, mi a táborban találtatott, zsákmánynya lett. Csak egy táborrész, a Bethlené talált haza aránylag kevés veszteséggel.

Rákóczy testben, lélekben megtörve, aug. 4-én Ecsedre érkezett és Szamosujvárra országgyűlést hirdetett. A rendek összegyűltek, s ugyanekkor Bethlen hada is megérkezett. Kétségbeejtő találkozás, lefesthetetlen szomorú viszonyok közt! „Barcsay Ákos — írta Horváth Kozma, a visszatérők egyike, — a statusokkal a csűrben az összegyülekezésnek helyén lévén, és minket látván, kijövének előnkbe és minket köszöntének, könyes szemekkel excipiálván mi egymást. Ha láttál valaha szomorú gyülekezetet, a volt ez, mivel ott láthattad volna, hogy si-

rás és zokogás miatt rendszerént folyani szokott szók félbehagyattak és jó ideig hallgatásban volt a gyülekezet, ki apját, ki fiát, ki bátyját, ki öcsesit, ki barátját, ki rokonát, ki felebarátját, ki szolgáját, ki hazáját, ki nemzetét, ki a magyarnak éig felhatott hírének nevének eltapodtatását, ki a szegény hazára s abban megmaradott kicsiny nemzetre következhető veszedelmet emlegetvén. Ugy, hogy nem volt senki abban a gyülekezetben, kinek sirásra elengedő materiája ne lett volna.“ A fejedelem betegen feküdt a várban, de hogy betegsége színlelt, arról mindenki meg volt győződve, s ezért ingerültségét senki sem zárta magába, sem az utczákat ellepő és gyászba öltözött nők és árvák, sem a gyűlésben a rendek. Ki volt a hadjárat oka, ez volt sürgető kérdések Rákóczyhoz, s ez megrettenve halasztást kért. A kérdés újra sürgetőbbben téteték fel, s a fejedelem atyjának 1644-iki régi szerződéseire hivatkozott. A válasz senkit sem elégített ki, s most a tanácsurakat egyenesen feleletre vonták. Ezek mentegették magukat, a hogy tudták: Barcsay, hogy ő nem az országnak, hanem a fejedelemnek kötötte le hitét, mások, hogy nem volt részök benne, mások a tatár rabságban sinylő Kemény Jánosra tolák. Ezalatt Keménytől követ jött, ennek levelét hozva magával, melyben saját és rabtársainak kiváltását sürgeté, s ezzel érkezett a tatár khánnak is egy főrangú követe, szinteg a kiváltás ügyében, valóban a raburak vagyoni állapotáról biztos tudomást szerzendő. A tanácskozás tárgyát ez megváltoztatá, s most a kiváltás kérdése

nyomult előtérbe. A rendek méltányosnak találták volna, hogy az ügyet Rákóczy vállalja magára s azon pénzt kezdék emlegetni, mit az országnak Bethlen Gábor hagyományozott. De a végrendelet nem volt kéznél s a fejedelem roppant kiadásaival, kiürült kincstárával mentegeté magát, különben minden jót ígért. Nem ígéretre, tette volt itt szükség, az a jajveszéklő özvegyeket, árvákat nem vigasztalá. Végre is nem tehettek egyebet, mint alkudozást kezdeni a haragvó Portával, a kapzsi khánnal.

De az alkudozás a Portával semmit sem eredményezett, — a szultán határozottan kívánta, hogy a rendek Rákóczyt mozdítsák el s más fejedelmet válaszszanak; a tatár khán pedig tudatta, hogy hadai készen állnak a beütésre, ha e parancsnak nem engedelmeskednek.

Ily szorongatott helyzetben nov. 1-jére Fehérvárra összegyültek a rendek s egyezkedést kezdtek Rákóczival. Végre is hajtották nov. 4-én: tetemes uradalmakat inscribáltak neki, megengedék, hogy tetszése szerint Erdélyben is tartózkodhassék, büntetésre jelölék ki „az olyan háladatlan indulatu embereket, kik ő nagysága méltóságos személyét illetlen szókkal mocskolni merésznék, s kötelezték magukat, hogy igyekezni fognak a Portát, a khánt, a vezéreket megengesztelni, s ha ez sikerülne, vissza is fogadják őt.“ Megelőző nap már meg volt választva helyettese, az öreg Rhédei Ferencz, ki azonban az egyezkedéshez hiven, hogy Rákóczy visszalépését jövőre mi se gátolja, nem eskettetett fel.

Rákóczy elégületlenül, boszusan Balázsfalvára ment. Az országban kétségtelenül nagy pártja volt, s a Részek, főként a váradi kapitány föltétlen hivei. Nem is maradt sokáig szemlélője az eseményeknek: egy kozák követtség fordult meg udvarában, mely biztatásokat hozott a hetmantól s vele egyezkedni kezdett, azután pedig tőle az új fejdelemhez ment és annak a visszalépést tanácslá. Rákóczy lehetőknek hitte, hogy svéd és kozák segélylyel a török ellen is fenntarthatja magát, s a kozákok távozása után a hajdukat gyűjteni kezdé, a kozákokat és oláh vajdákat segély-adásra szólítá fel, s Leopoldhoz is, hogy őt részére nyerje, követeket küldött.

1658-ban, értésére esvén, hogy a székelység már részére van nyerve, Rákóczy megindult a hajdusággal, leveleket irván a rendekhez s figyelmeztetvén őket, hogy „a török csak azért akarja fejét az országtól elszakasztani, hogy ezt könnyebben elnyomhassa.“

A rendek éppen Medgyesen voltak összegyűlve, midőn Rákóczy jan. 22-én a város alá ért s azt ostrom alá fogta. A gyűlés azonban még aznap biztosítá, hogy székebe visszaülteti, s bebocsátá a városba. — Rhédei lemondott és kiment Magyarországra. Soha többé nem jött Erdélybe.

Hanem Rákóczy második fejedelemsége nem tartott soká. A Porta, mely Erdélyt — úgy látszik — csakugyan basasággá akarta sülyeszteni, még 1658. nyarán hadat indított a fejdelem elűzésére, ki e fenyegető veszélylyel szemben Leopoldhoz fordult, de

onnan csak üres biztatást nyert. Rákóczy — bár a budai basát Jenő környékén megverte — az iszonyu erőnek nem állhatván ellent, helytartókul Barcsay Ákost, Petki Istvánt és Hermann Mihályt nevezte ki, s ő maga Ecsedre ment, seregeket gyűjtendő.

A nagyvezér, mielőtt Erdély határát átlépné, felszólítá Rákóczyt, jelenjék meg táborában, biztositván, hogy nem lesz baja; de a fejedelem nem hitt a szép szónak. Most a helytartók Nagy-Sinkre aug. 8-ra országgyűlést híttak össze. Kétnapi tanácskozás után abban egyeztek meg, hogy Barcsay, Dániel Ferencz és Lutsch János mint követek menjenek a nagyvezérhez s ha kell, tovább is. „A kegyelmetek elmenetelek — mondák — a mi megmaradásunk, a kegyelmetek visszavonulása a mi elpusztulásunk.” El is indultak s szept. 1-én Déván megkapták a menedéklevelet. Három nap múlva Jenő alá érkeztek.

E napon már Erdély nagy része ki volt pusztitva. Aug. derekán a khán, a szilisztriai basa s a két oláh vajda 200 ezer emberrel áttörtek a bodzai szoroson, melyet némely székely csapatok védelmeztek, s ellepték a Barczaságot s Háromszéket. Utjokban egy falu sem maradt épen, a kastélyokat, udvarházakat felperzselték, a kerített városokkal roppant sarczot fizettettek. A mi kezökbe akadt, minden zsákmánynya lett s a barmokat és embereket vegyes tömegben hajtották maguk előtt. Szept. 5-én Fehérvár alatt állottak és a fővárost feldúlták. Kiraboltatását rendszeresen hajtották végre, nem kimélve a fejedelmi sirböltöt sem, mely annyi nagy magyar

hamvait őrzé. Azután a templom székeit a kettős torony alá hordák s úgy gyújtották fel, azután a collegiumot, iskolát, fejedelmi drága épületházakat s az egész külső belső várost porrá és hamuvá tévék. A könyv- és levéltár, mely az egyház déli oldalához volt ragasztva, az ovatos előkészületek daczára hasonlólag lángok áldozatává lett. Hasonló barbarismussal rabolva és gyilkolva haladtak elébb Kolozsvár alá, melylyel 60,000 tallért fizettettek, s mely alá jött a nagyvezér parancsa, hogy a hordák sieszenek Várad alá, mert ő már tett fejedelmet.

A dolog valóban úgy volt. Barcsay Ákos midőn a nagyvezérhez elindult, már tudomással birt, hogy ez által fejedelemmé fog neveztetni. Szept. 4-én érkezett meg a követség, s alkudozásait a nagyvezérrel 7-én kezdette meg. Három pont adatott eléjük, mint a kitakarodás feltétele: Karánsebes és Lugos adassanak át, ajánlják meg az adó felemelését 40,000 aranyra s 500 ezer tallér hadi költségnek kifizetését; ugyanakkor egy Barcsayval tartott magánértekezlet után a fejdelemséget is felajánlotta ennek a szerdár. Az alkudozás hét napon át tartott, s szept. 14-én elfogadta az ajándékokat és azzal kineveztetését. Igéreteire vonatkozólag két hitlevelet adott magáról. Bizonyynyal midőn pár nappal elébb fejét ajánlotta a nagyvezérnek, az nem volt egyéb, mint társai elámitására kigondolt színlés. „Az ördögnek kell a fejed,” mondá ez. Szept. 16-án Barcsay hazament s másnap a nagyvezér is elindult. Oka volt a sietésre: egy Ázsiában kiütött lázadás nagy reme-

gést okozott Konstantinápolyban, s annak leverésére rendeltetett haza. Utjában őt a két vajda, a khán, a szilisztriai basa Gyulánál érték utol. A Körösön itt 500,000 ember ment át, köztük 180,000 fogoly.

Erdély porig lett alázva. E perczen semmivel sem volt több, mint akármelyik Oláhország, melynek vajdája annyi sem volt a szultán szeme előtt, mint a legkisebb beglerbég. Alkotmányának legsarkalatosabb pontja lett megváltoztva: fejedelmet kapott kinevezés útján.

Rákóczy, mivel a bécsi udvartól nem sok biztatást kapott, lemondott ugyan, de csak ezen föltételek alatt: hogy sem az ország, sem Barcsay az ő fejedelemségre juthatása ellen nem dolgozik; hogy szabad akaratjokból ellene nem harcolnak; hogy a magyarhoni megyéket, ha vele akarnak tartani, nem bántják. E pontokat a beszterczei hongyülés is aláírta. (1659. febr.).

A Porta azonban ráparancsolt Barcsayra, hogy mindenkit tiltson el a Rákóczyval való közlekedéstől, ugyszintén a fiscális jószágokat, melyeket lemondásakor Rákóczy magának iratott át, vegye vissza.

Ez Rákóczyt fölingerlé, — ismét hadat gyűjtött, s szept. elején már Erdélyben volt, Barcsay pedig a temesvári basához futott.

Rákóczy György harmadszor is beült a fejedelmi székbe (1659. szept. 24.), — de Barcsay török hadakkal nemsokára visszatért s télire Szebenbe vette magát, a török sereg pedig haza takarodott, csak 1500 ember maradván Barcsaynál.

Rákóczy még a télen ostrom alá fogta Szebent s körülzárva tartotta egész 1660. máj. 14-ig, mely napra virradólag eltávozott a város alól, mert a budai basa nagy sereggel közeledett ellene. Az ütközet máj. 22-én Gyalu és Fenes közt vívatott és sokáig kétséges vala; maga a fejedelem is hősiezen harczolt s már 17 törököt vágott le, midőn sisakja leesett fejéről s egyszerre sulyos sebek boríták el. Rákóczy lebukván lováról, serege megfutamodott, az ónodi lovasok azonban a sebesült fejedelmet kiragadták és szekeren Nagyváradra vitték, hol aztán negyednapra meghalt. — II. Rákóczy Györgynek egy fia maradt, Ferencz, ki később nőül vette Zrinyi Ilonát s a magyar történelemben nevezetes szerepet játszott.

Barcsay tehát folytatta fejedelemségét a török főhatósága alatt, de az ország csakhamar egészen elidegenedett tőle. Ugyanis a budai basa a fenesi győzelem után Nagyváradot szállotta meg, melyet negyvennégy napi ostrom után hatalmába is kerített. Hanem e fontos végház bukása roppant hatást idézett országszerte, s Erdély többé nem bizott a törökben. Ehhez járult még a roppant sarcz, melyet a Porta részére be kellett szolgáltatni, és a volt Rákóczy-pártiak üldöztetése, — mindez aztán annyira elkéséríté a kedélyeket, hogy egy tekintélyes párt felszólította Kemény Jánost: nyerje meg a magyar király támogatását és foglalja el a fejedelemséget.

S Kemény, engedve a hazafiak hívásának, 1660. november havában a Részekből Erdélybe jött, „nem

mint ellenség, — irá kiáltványában, — nem is megháborítására a hazának, sőt inkább jól meg sem aludt belső tüzének megoltására.“

Barcsay Görgénybe zárkózott, hol Kemény könnyü ostrom alá fogta. De célja nem e vár megostromlása volt, hanem egyezkedés Barcsayval, kit e célból személyes találkozásra hitt fel. Barcsay beleegyezett s decz. 11-én Görgény-Szent-Imrén jöttek össze tanácsuraik kíséretében, hol ezek közt heves vita fejlődött ki, anélkül, hogy a kiegyezésre alapot tudtak volna találni. De Barcsay és Kemény hosszas négyórai együttlét után csakugyan kiegyeztek: Szász-Régenbe decz. 24-ére országgyűlést hívnak össze, s a mit ez végez, abban mindketten belenyugosznak.

A szász-régeni gyűlést Kemény nyitotta meg egy szivrázó beszéddel, melyben a török iga ellen erősen kikelt. A rendek aztán 1661. jan. 1-én Kemény Jánost kiáltották ki fejedelemmé, mire Barcsay az országot hűsége alól feloldozá és leköszönt.

Kemény János.

(1661. jan. 1. — 1661. nov. 20.)

Alig lett megválasztva Kemény, Konstantinápolyból levél érkezett, mely hirül adá, hogy Barcsay küldöttje oda érkezett s a szultán Keménynek magyarhoni hadakkal való berontását annyira zokon vette, miszerint tavasszal seregekkel szándékozik elárasztani Erdélyt. Jött még más üzenet is. Kemény a szultánhoz is beküldte a szokott követséget, mely

az új fejedelmek részére athnamét szokott hozni; a szultán ezt felelte: ha megválasztották, ám legyen, de a két-évi adót és a sarcz hátralékát küldje be, azonfelül fiát, Simont, adja zálogul, — a fejedelmi jelvényeket pedig a temesvári basától személyesen vegye át. Kemény csak annyira vállalkozott, hogy Temesvárra kész elmenni, ha menedéklevelet kap, — de ez a Portát ki nem elégíté.

E közben Barcsay Ákos, írásbeli fogadása ellenére, mindent elkövetett, hogy török segínyt nyerjen, de egypár levele Kemény kezébe került, mire ez Barcsayt és testvérét, Barcsay Andrást elfogatá. András Fogarasban kivégeztetett, Ákost pedig — midőn a török közeledtének hírére Kővárba vitték — a fedezeteül mellé rendelt lovas kíséret Répa falunál keresztüllőtte s ott hagyta. A kozmatelki lakosok temették el.

A török hadak csakugyan berontottak Ali basa parancsnoksága alatt, még pedig egyszerre többfelől, utjokban pusztítva és rabolva. Ali basa rá irt a rendekre, hogy válaszszaanak új fejedelmet, — de azok nem jöttek össze.

Kemény János ezalatt Magyarország felé húzódott, aztán Huszt alá ment, de a tatárok által háborgattatván, a Tisza és Bodrog közt állapodott meg, bevárando Montecucculit, ki végre nagy késlekedés után aug. 30-án egyesült Keménynyel.

Ali az egyesült tábor közeledésének hírére visszaindult. Utját Nagy-Bányáról Beszterczének vette, s e város alól felszólítá a szász hatóságokat,

hogy táborába követeket küldjenek. Tatárjai most az országnak megkimélt nyugati részét dulták fel s ezalatt maga Vásárhely alá ment, hol 170 ezer fogoly felett tartott szemlét. Itt megállapodott, hogy a fejdelem-választás kérdését elintézzze. De e pontnál meg volt akadva, követelései olyanok voltak, melyeknek végrehajtására senki sem akart vállalkozni. Még benyomulásakor megkínálta a fejedelmi székkal Zólyomi Miklóst, de e szándékát Rhédei Ferencz meghiúsítá. Most Petki Istvánnak ajánlá fel, s mint-hogy ő sem akarta felvállalni, szept. 12-én a táborába érkezett szász követekre rá parancsolt, hogy válaszszanak. „Ők — válaszolák másnap — csak egy a három nemzet közül, s erre nincsenek feljogosítva.“ Némi tanácskozás után a követek egyikéhez, Soter Péterhez fordult: „Ki vagy?“ — „Én a budai (t. i. bodendorfi) pap vagyok.“ — „A budai basa nagy ur, lehetsz fejdelem.“ — „De én igen szegény vagyok!“ — „Elég gazdag a szultán, nagy urrá tesz.“ Végre Ali belenyugodott, hogy a fejedelmi székre magyar nemest kell émelni, s midőn többen a Kemény táborából haza oszlottak közül nála megjelentek, egy környékbeli főurnak, Apafi Mihálynak személyét hozták szóba. Mihály fia volt Györgynek, a hatalmas tanácsurnak, s nemrég szabadulván ki a tatár rab-ságból, jószágán, Ebesfalván vonta meg magát. Mint szelid, becsületes, tudományos ember jó hírben állt, s Ali basa utána küldött. Nagy volt a rémület az ebesfalvi udvarháznál, midőn a törökök megjelentek. A ház asszonya, Bornemisza Anna gyermekágyban

feküdt, s Mihály ur nagy szorongások közt vált el tőle. De alig indult el, midőn egy utána küldött lovas legény tudtára adta, hogy neje fiat szült. A táborba érve már mint fejedelmet üdvözlék, fényes sátorba vezették s diszörséggel látták el. Rögtön hozzáfogtak a választáshoz s a formákat jól-rosszul megtartva, Libancson (egy rét Maros-Vásárhely közelében) megválaszták. Ali szept. 16-án a csengei mezőn fiává fogadta, s feldiszíté a jelvényekkel.

E választásról Kemény Kolozsvár tájékán értesült, hova Montecucculival együtt ez időben érkezett. Kemény sietteté a megütközést, de hasztalan. Montecucculi kerülte a csatát, — nem csak, de sőt rövid idő múlva visszavonult a királyi sereggel, mire Kemény is kénytelen vala kivonulni.

Ali basa, miután az ország nagy részét felprédálá, szintén távozott, Ibrahim basát hagyván mintegy 4000 emberrel Apafi védelmére.

Apafi nov. 20-ra Kis-Selykre országgyűlést hívott össze, melynek tulajdonképeni feladata volt az ő megválasztását törvényes formák közt végrehajtani, — mi aztán meg is történt.

Apafi Mihály.

(1661—1690.)

Apafi a kis-selyki gyűlés után felszólításokat küldött Kemény párthiveihez, hogy siessenek hozzá,

teljes bocsánatot s jószágaik visszaadását biztosítván számukra. E levelek Kemény kezébe estek, ki most egy határozott lépést akart tenni széke visszafoglalására. A percz kedvezőnek látszott, mert a forrongó országban alig volt valami török erő. Ugy hívé, hogy a kulcsos városok könnyen kezébe esnek, s bár tanácsosai szándékát ellenzették, segélyt kért a szatmári kapitánytól s elindult. 1662. jan. 3-án egyesült a német hadakkal, de az esőzés miatt megromlott utakon nehezen haladt. Jövetelének hírére Apafi Segesvárra indult s Keményhez egyezkedés, Alihoz pedig segélykérés végett követeket küldött. Ajánlatait Kemény visszavetette. Ezalatt Kemény megérkezett a szász földre, de megjött Kucsuk is, kit Ali segélyhadakkal küldött Erdélybe, s egyesült Apafival. Keménynek most tanácsurái visszavonulást ajánlottak, de nem fogadta el, nehogy megszaladni láttassék. Jan. 23-án Nagy-Szöllősnél megütközött Kucsukkal, de teljesen megveretett s maga is a csatatéren maradt. Harczosait nem üldözte Kucsuk, ezek részint Magyarországba, részint a szomszéd várakba menekültek. Keménynek még holttestét sem találták meg, úgy összetiporták a száguldo paripák.

Apafi most arra törekedett, hogy a benn szorult német várőrségektől szabaduljon, midőn hire jött, miszerint a nagyvezér 200,000 embert fegyverzett föl, hogy Ausztrián a Kemény János melletti beavatkozásért boszút álljon. A török seregek meg is indultak, s Apafinak is — kénytelen-kelletlen — táborba kellett szállnia, s mert a nagyvezér Magyar-

hon fejedelmének akarta őt tenni, nagy pompával fogadta, és vele a magyarokhoz kiáltványt is íratott. (1663. okt. 22.) — Miután Apafi Érsekujvárt bevette, télire hazatért Erdélybe.

A másik évben ismét Magyarországra indult, de a hadjáratnak a vasvári béke (1664. aug. 10.) véget vetett. E békének több pontja Erdélyt is érintette: a német és török őrsegek elhagyják az erdélyi területet s várakat, Szatmár, Szabolcs s az ehhez tartozó hajduság a magyar király uralma alá kerülnek; Karánsebes, Lugos és Nagy-Várad vidékei (Érsekujvár is) a szultánéi maradnak; Erdély szabadon választja fejedelmeit, de Rákóczy Ferencz s Kemény Simon ki vannak zárva a választásból. Székelyhid el fog rontatni (valamint Zerinvára is).

Ez időben a bécsi kormány ellen Magyarországon mind nagyobb lett az elégedetlenség; a mozgalom élén a Zrinyiek, Wesselényi nádor, Nádasdy Ferencz, I. Rákóczy Ferencz és Frangepán álltak. Az urak Apafit is felszólították a csatlakozásra, ki aztán a Portán tett is lépéseket érdekökben. Hanem ez összeesküvés szerencsétlen véget ért: Zrinyi Péter, Nádasdy, Frangepán pallos alatt vérzettek el (1671.), míg Rákóczy nagy összeg pénzen kegyelmet nyert. Az összeesküvés részesei közül sokan Erdélybe menekültek, hol Apafi által jól fogadtattak, s Teleki Mihály — ki a kormány élén állt — minden lehetőet elkövetett érdekökben.

Volt azonban egy férfit, ki az osztrák érdekek mellett buzgólkodott, Rothal kassai parancsnokkal

közlekedésben állt, Bécsből bárói czimet fogadott el, s németes érzelmét le kezdé leplezni. E férfi Bánfi Dénes vala, az ország leghatalmasabb főura, — s Teleki most annak megbuktatására dolgozott. E célból egy ligát alakított, melynek legtevékenyebb tagja Bánfi ellensége, a szintén gazdag és hatalmas Béli Pál lett. Bánfi megsejtvén a veszélyt, hadat kezdett szedni, de elfogatott s Bethlennvárbán lefejeztetett. (1674. decz. 18.)

— Itt megemlítjük, hogy I. Rákóczy Ferencz (II. Rákóczy György fia), Erdély választott — de nem uralkodhatott fejedelme 1675. jul. 4-én meghalt, mint 6 hónapos gyermeket hagyván hátra II. Rákóczy Ferenczet, a magyar szabadságharczok legnagyobb hősét. —

Bánfi bukása után Teleki nemsokára másik ellenlábását, Béli Pált is elmozdította utjából, kit azon ürügy alatt, hogy a fejedelemségre törekszik, a fejedelem által elfogatá. Béli később kiszabadult, — a Portára ment, de ott újra fogságba került s ott is halt meg.

A magyarhoni bujdosók ügye ezalatt kedvezőbb fordulatot vett. Apafinak XIV. Lajossal egy nagyfontosságú szövetsége jött létre, s éppen a lengyel király udvarában, ki most már az elégületleneknek megengedé, hogy birodalmában harczosokat toborozanak. E szövetség művén már három év óta dolgoztak ügynökeik, míglen 1676-ban az egyezkedés komolyan munkába véteték; a francia udvar Forwall ezredest s Reverend Domokos abbét

küldé Erdélybe, hol ezek a fejedelemmel s Telekivel közlekedésbe tették magukat. Az egyezkedési pontok aláírására Varsó nézetett ki. A francia biztos Bethune marquis volt, s a szerződés 1677. máj. 27-ikén jött létre. E szerint Apafi s-a bujdosók hadai egy egészset fognak képezni, mely felett a főhatalom a fejedelmet illeti s mely a háborut júliusban megkezdí; fővezér Teleki lesz, ki mellé a bujdosók 12 tanácsost választanak. Apafi s a rendek Lajos tudta nélkül Leopolddal nem békülnek, de ennek gondja lesz, hogy a Porta megnyeressék. Mig a háboru tart, a segély-pénz évenként 100,000 tallér lesz.

Daczára ennek, Apafi nyíltan még nem léphetett fel, mert a Porta az országos felkelést eltiltá. Kárpótlásul ezért a párisi udvar Sándor Gáspárt, az erdélyi ügynököt, mint frígyes társ követét előzenységgel fogadta s a király nem volt fukar az ígéretekben és biztatásokban. Ehhezjárult, hogy Leopoldnak azon követe, ki a Portára ment, hogy ott Apafi ellen panaszt emeljen, kihallgatást sem nyert, s a fejedelem ebből tájékozta magát, hogy, mint a korábbi években, titokban nyujthat pártolást a felkelőknek továbbra is. Öszfelé megérkeztek a lengyel földön toborzott, 6000 főt számláló segélyhadak Bohaim marquis vezérlete alatt, meg az Erdélyben gyűjtött 4000 ember 20 ágyuval Forwal alatt és Telekivel, s azóta a hadjárat nagyobb mérvben folyt. Némi török és tatár hadak is voltak velök s Nyalábvárnál eléggé jelentékeny diadalt arattak.

A magyarhoni elégtelennek 1678-ban a fiatal, de fényes tehetségű Tököli Imrét választottak fővezérökké, kit hadi működésében Apafi is támogatott, s ki rövid idő alatt oly nagy sikert aratott, hogy már Morvát és Ausztriát is pusztíttatá; midőn azonban a francia király Leopolddal békét kötött, Tököli is elfogadta az ajánlott fegyverszünetet, de a békét hosszas alkudozás után sem sikerült megkötni.

Tököli nőül vevén Zrinyi Ilonát, I. Rákóczy Ferencz özvegyét, a szultánnal — ki most hajlandó volt a fölkelést segíteni — szövetséget kötött, s miután a francia királytól is nyert pénzbeli segédelmet, 1682-ben újra megkezdé a háborút, és pedig ismét szerencsével. Fülel alatt hozzá érkezett Ibrahim budai basa, ki őt a szultán nevében Magyarország királyává nevezte, de Tököli a királyi czimet nem fogadta el, elégnek tartván a fejedelmi méltóságot. Magyarország ekkor a Vág-vonalig, néhány vár kivételével, Tököli hatalmában volt, ki most Kassán országgyűlést tartott, hol a rendek megtették hódolatukat a fejedelemnek, s 20,000 arannyal követeket küldtek a szultánhoz.

A szultán ép ekkor nagy hadjáratra készült Leopold ellen, s 1683-ban Kara Musztafa nagyvezér alatt megindítá seregeit. Tököli Eszéknél jelent meg a török táborban, s a roppant haderő egyenest Bécs felé nyomult, s azt jul. 14-én ostromolni kezdé. Apafi is kiindult egy csapattal s egész a Lajtha melletti Bruckhoz ért, honnan pár száz lovassal a nagyvezérhez rándult, ki őt Bécs alatt zeneszóval fogadta,

aztán visszaküldé Győr alá. Bécs két hónapig tartotta magát, midőn végre a legnagyobb szükség idején Szobieszki János lengyel király szept. 12-én a nagyvezér hadait szétszórta és Bécset megszabadítá. Apafi okt. havában került haza, a kudarczot vallott nagyvezért pedig a szultán megzsínóroztatá.

Ettől kezdve Magyarországon a török csatát csata után, várat vár után vesztett, — hatalma meg volt törve. A dolgok eme gyors fordulata Erdélyben is nagy változást idézett elő: belátták, hogy az ozmán védurasága rövid idő alatt itt is lehetetlenné fog válni, s jobb lesz, ha szerződés alapján csatlakoznak Ausztriához. S midőn a Porta megkereste Apafit, hogy a bécsi udvarnál részére békét keressen, a fejedelem követeket küldött Bécsbe, s bár a töröknek kért béke megtagadtatott, — azon szándék kijelentése, hogy Erdély Ausztriához áttérni hajlandó lett, szíves fogadtatásban részesült.

A bécsi kormány nem soká késett Erdély megszállásával. 1685. őszén tudtára adá Apafinak, hogy az akkor Erdélyhez tartozott Mármarost télire császári seregek fogják megszállni, — s Veterani tábornok egy gyalog és négy lovas ezreddel csakugyan megérkezett.

Megkezdődött tehát Erdély tervszerű megszállása; egyelőre azonban csak az ugynevezett hódoltság, a Szamoson túli rész vétetett igénybe. Hogy a fejedelemnek a tervben nem sok része volt, mutatja az, hogy a megszállást ellenséges lépésnek vette és Szebenbe futott, védelemre készülvén.

A jövő év tavaszán Scherffenberg tábornok egyszerre csak Kolozsvár mellett Bonczhidánál táborba szállt. Nagy lett a rémület; a nép a hegyekre, erdőkbe futott, a fejedelem pedig rendeletet bocsátott ki, hogy a nép lándzsára keljen, a nemesség keljen föl, — s pár hét alatt mintegy 20,000 ember gyült Szeben alá.

Ezalatt Bécsből leérkezett egy diploma, melyet Szebenben egy bizottság vett vizsgálat alá Teleki elnöklete alatt. Ez egyezményt, mely a „bécsi tractatus“ czim alatt ismeretes, a császári és erdélyi biztosok Bécsben 1686. jun. 28-án irták alá, s pontozatai a következők: A császár megvédi Erdélyt és a Részeket, mely a fejedelem s utóda kormánya alatt marad az eddigi jogalapon, s ennek eddigi czíme is meghagyatik, valamint fia is megerősítetik. A védő sereg zsoldját a császár fizeti, élelmét az ország látja el. A visszafoglalandó földből, a mi valaha Erdélyhez tartozott, hozzá csatoltatik. A császár nem csorbítja a fejedelem jogait. Nem háborgatja a teljes vallásszabadságot, nem hoz be papi jogot. A fejedelem szabadon él a szövetekezés jogával, de az ne ellenkezzék a jelen szerződéssel. Nyilvánosan Erdély csak akkor csatlakozik, ha Várad és Temesvár vissza lesz foglalva. Téli szállásolásokkal Erdély nem háboríttatik, csak ha Erdély java úgy hozná magával. A törökkel kötendő békébe Erdély s a két Oláhország befoglaltatik s a császár azon lesz, hogy a török-adót megszüntesse. Erdély s rendei évenként 25,000 aranyat fizetnek a császárnak, erős szükség

esetében fuvarral, eleséggel szolgálnak. Ezen szerződés s az ország biztosságaért Kolozsvárt és Dévát átadják, úgy hogy az őrség két harmada császári katonákból álljon. Háboru végével azonban ezekből is távozik az őrség. A szerződés titokban fog tartatni, de egy hónap alatt ratificáltatni fog.

Scherffenberg tábornok sürgette, hogy Apafi ez egyezményt írja alá, de sem fenyegetése, sem szép szavai nem értek célra, — az egyezmény, mely Erdély önállóságát fenyegette, visszautasított, — s július közepén a tábornok parancsot kapott, siessen Buda alá, mely szept. 2-án vissza is foglaltatott.

A következő 1687. év volt az, melyben Erdélyt véglegesen megszállották a német hadak. Ez év tavaszán Karaffa epérjesi vértörvényszékével oly rémületet támasztott, hogy a megrendített Magyarország, miután időközben a mohácsi téren a török erő is döntő vereséget szenvedett, sok mindenféleképpen elfogadására hajlandóvá lett, mit különben mint alkotmányának sarkpontjával összeütközött elvetett volna. A dolognak Erdélyre is volt hatása, s a hangukatot az ellen-nem-állásra itt is előkészíté. A megszállás végrehajtásával a kormány Károly lothringeni herceget bizta meg, ki szeptember elején már Erdélynek vette útját.

A herczeg táborából Houchin szatmári parancsnok, mint követ, okt. 1-én Apafihoz érkezett. A valót nem elébb, csak ekkor tudták meg: A császár hadai azért jönnek, hogy a török járom alól felszabadítsák őket. Küldje a fejdelem biztosait táborába s

lássá el azt kellő mennyiségű eleséggel. Ők Várad ellen fognak munkálni, de, hogy biztosak legyenek, szükség néhány ezredet Erdélybe szállítani, ezek számára nyissák meg a várakat. — Az országos bizottság Radnóthon tárgyalta a dolgokat. Egyetlen emberök sem volt táborban, ellenállásra gondolni sem lehetett, s százezer forintot s tetemes mennyiségű élelmet ígért a hercegnek, ha Erdélyt megszállás nélkül hagyják. A herceg Székelyhidán kapta ez ajánlatot, de anélkül, hogy azt válaszra is méltatta volna, folytatta útját. Somlyónál új követség ment eléje, megújítván az előbbi követség ajánlatait és kérelmeit. Tagadó válaszzal bocsáttattak vissza s Scherffenberg Apafihoz küldetett. A herceg elébb nyomult, útjában mindenütt megszállva a várakat, melyek ellenállni képtelenek voltak: Somlyót, Kolozsvárt, melynek kiváltságait a herceg írásban is megerősíté, s melynek parancsnokává Veteranit nevezte ki, Szamosujvárt. Ezzel az ország kapui kezében voltak, s a herceg feltartóztatására gondolni sem lehetett. A fejdelem azon hittet, hogy megmentheti várai némely részét, az országos bizottsággal Szebenbe ment, s innen elfogadván Scherffenbergeret, visszaküldé azon ajánlattal, hogy hajlandó a herceg kivánatait elfogadni, de ohajtáná, hogy Szebent kimélje meg az örségtől. Nem lehet, volt a herceg válasza, mert ez fontos hely.

Ezalatt az országos küldöttség visszatért a herceg táborába, s október 27-kén Balázsfalván csakugyan létrejött a kiegyezés. Két része van annak:

az első a foglaló hadsereg ügyét szabályozza, mely élelmet, bort s lovai számára abrakot ingyen nyer, s átveszi Szeben, Kolozsvár, Besztercze, Gyula-Fehérvár, Szász-Sebes, Szász-Város, Vásárhely, Déva, Szamosujvár, Somlyó, Monostor és Tövis várait, s kötelezi a fejedelmet, hogy a Részeken kívül magáért Erdélyért 700,000 forintot fizessen s a hadakat ingyen-szállással lássa el. E békés megrohánás, e véduraság többjébe került Erdélynek, mint az Ali sarcza, s a kiegyezés második része is kevesebb önállóságot hagyott meg, mint mennyivel a török véduraság alatt birt. Apafi, családja, udvara s a nemesség kiköltöznek Szebenből, ott telelhetnek, a hol akarnak. A vallásszabadság épségben marad. A hadak a fejdelem jogaiba, a közkormányzásba s az országgyűlés ügyeibe nem elegyednek. Erdély fejdelmeinek adományozási joga nem csorbíttatik. Megtámadtatás esetére az ország védelmeztetni fog. Az ország hadi szereibe csak nagy szükség esetében nyulnak. Általános amnestia adatik annak, a ki kéri. Az őrség tavasszal mindenünnen elvonul, ha a hadi szempontok nem tanácsolnák az ellenkezőt. Saját mentegetése végett küldhet a fejdelem követet a Portára.

Ezek főpontjai ama szerződésnek, mely az ország elfoglalását körülírá. Harmadnap mulva a fejdelem már bujdosó volt saját országában. Ez nap, okt. 29-én, indult könyező nejével s a nemességgel Fogarasba, s nyomába 30-án Scherffenberg beköltözött Szebenbe.

A herezeg elhagyá az országot, miután azt elfoglalta s négy hadi-kerületre osztá: a kolozsvárira, Starhemberg Guido, a beszterczeire Piccolomini Aeneas Sylvius, a fehérvárira Veterani s a szebenire Scherffenberg alatt, ez utóbbi lévén az ügyek főkormányával megbizva. A beszállásolások végrehajtatnak, de ezuttal még akkép, hogy a hadak nem lépték át a Maros határát. Daczára, hogy egyik-másik főúr még bizott a német hadak kivonulásában, hogy a balázsfalvi okmány egyik-másik pontja még az önálló fejdelemség jogairól szól, Erdély elfoglalása bevégzett ténynyé vált, a fejdelem pedig azóta alig több egyszerű polgári biztosnál.

Néhány héttel később a pozsonyi országgyűlés meghozá az uralkodóház férfiágának javára az örökösödési törvényt, s e tény az erdélyi közjogot újabb átalakulással fenyegette.

A kormány, mely e zavaros időkben Erdély igazgatását vezette, a tanácsurak t. i. s országos biztosok a megtörténteken nem nyugodtak meg, s annyi-
val kevésbbé, mert a balázsfalvi okmány még nem birt felső szentesítéssel és méltán csak ideiglenesnek tekintetett. A Bécsben székelő követség utasítva lett, hogy a bécsi okmány szentesítését sürgesse. „Megváltoztak a viszonyok“, hangzott az 1688-ban jan. 4-én kiadott válasz, azonban a biztosok utasítatni fognak, hogy a lothringenivel kötött szerződéshez tartsák magukat. S ezalatt Erdély katonai főbiztosává oly embert neveztek, ki már nevénél fogva is rettenetes: Karaffát.

Karaffa 1688. január végén már utban volt. Jövetelének híre rémülettel tölte el mindenkit, s a nép képzelődésében már látta a vaseszmákat, melyekkel kínoztatni fog. A rendek követeket küldtek üdvözlétére; Deézsnél találkoztak ezek vele, honnan 12 ökörtől vont szekéren ment Kolozsvárra, „jeleül, — mondá egy akkori gúnyos ember, — hogy a te fiaidból is, oh Erdély, oly szelid bármokat akar csinálni.“ Innen Szebenbe indult, hol egyenesen a fejedelmi palotába szállott be.

Karaffa nem elégedett meg a balázsfalvi egyezményen, — ő hűségi nyilatkozványt kívánt, s a rendek követsége elé aláírás végett egy hódolati nyilatkozatot terjesztett, mely szerint „Erdély visszatér Magyarország királyához, melytől az irigy sors s némelyek nagyravágyó merénye választá el; elfogadja Leopold és utódai mint örökös magyar királyok oltalmát; lemond önkénytesen keresztény buzgalomból a török véduraságról, azzal nem fog érintkezni, nem küld neki adót, ajándékot, s az uralkodóház más elleneivel sem érintkezik, s a ki tenné, marasztassék el felségsértésben. Elfogadván ő követsége oltalmát, a még meg nem szállott Kövár, Huszt, Görgény, Brassó váraiba megengedik német őrség szállítását. Különben kéri ő felségét jogaik, kiváltságaik s a vallásszabadság megerősítésére, a lothringeni herczeggel kötött szerződés épségben maradván.“ A megdöbbsent követség egypár napig tanácskozott együtt, — de a halogatás miatt boszus Karaffa ágyuira mutatott. „De ki is mert volna

ekkor Karaffának ellenállni?“ kérdi Bethlen, s a követség máj. 9-én aláírta az okmányt. Másnap, máj. 10-én országgyűlés nyílt meg Fogarason. Karaffa fenyegetéseit, hogy az okmány el-nem-fogadása esetére Apafit családjával Bécsbe kísérteti, kétségtelenül meghallá ez, s a gyűlés ellenmondás nélkül elfogadta, megerősíté az okmányt.

S most következett végrehajtása az okmánynak. Fejedelem, rendek letették az esküt. Az őrség, melylyel bejöttekor Karaffa az ország Maroson tul fekvő, még meg nem szállott részeit is elfoglaltatta, most birtokba vette a kikötött várakat, — csak Brassó állott ellen, mignem máj. 26-án Veterani által bevétetett, s ugynevezett „lázitói“ keresett kínzással kivégeztettek. Karaffa a hitlevéllel Herbstheimot Bécsbe küldé. A mily váratlan, oly kellemes volt a császárra nézve a nem remélt eredmény: „Soha nem fogom roppant érdemeidet elfeledni“, írta neki. Teleki 12,000 frtot érő ezüstnemüt kapott.

Karaffa bevégezvén feladatát, távozott ; helyét Veterani, aztán Heissler foglalá el.

Ez időben a fejedelmet nagy csapás érte: erélyes lelkű neje, Bornemisza Anna 1688. aug. 8-án elhunyt. E veszteség annyira lesújtá Apafit, hogy búskomorságba esett, s már őt is féltetni lehetett. A baj nagynak látszott, követ követ után küldetett tehát Bécsbe, hogy az ország alkotmányát biztosító diploma kiállítását sürgezzék. De a diploma csak nem jött.

A fejedelem baja szemlátomást növekedett.

1690. tavasz elején Fogarasba ment s pár napig jobban érzé magát. A szórakozás orvosi rendeletből volt ajánlva, s Teleki husvétkor Heisslerrel lakomára hívta el. „Ez a vendégség — vadászat, lójáratás, muzsika, táncz és minden apparatusival bizony fejedelmi volt és hat nap tartott. Ez lőn Apafi, Teleki, Heissler és Erdély tora.“ A mulatság után Fogarasba ment a fejedelem, hol gyűlést tartott. E jobbanlét volt életerejének utolsó vonaglása: újra ágyba esett s ápr. 15-én elhunyt, — nem minden gyanuja nélkül a méregtőli halálnak.

II. Apafi Mihály és Tököli Imre.

(1690—1691.)

Midőn I. Apafi Mihály meghalt, hasonnevű fia csak 14 éves volt. Őt a rendek már 1681-ben megválaszták, a Porta is elismerte (1684.), — most tehát kormánytanácsot neveztek ki melléje, s Bécsbe követet küldtek, hogy Leopold is ösmerje el.

A Porta azonban Erdélyhez való jogát nem akarván feladni, az öreg Apafi halála után Tököli Imrét nevezte ki fejedelemmé és sereggel Erdélybe küldé.

Közeledtének hírére Heissler Telekivel, mint az erdélyi hadak főgeneralisával a bodzai szoroshoz ment s a törösvárit aránylag csekély erővel látták el. Tököli éppen ez uton jött. Aug. 15-én hajnalban háromszáz hajduja, takarva sűrű köd által, megke-

rülte a töröcsvári sánczot, megtámadta s elfoglalta. Táborát Heissler még eznapi este oda vitte, de az elfoglalt váracst hiában próbálta visszavenni. Most a tábornok arra ügyelt, hogy az átjövotelt a szorosokon meggátolja, s várta Tökölnek ez oldalról történendő támadását. De Tököli az oláhokat s némi törököket a szoros előtt hagyván, aug. 20. és 21-ike közt átszállítá táborát „oly helyeken, hol lovas soha sem járt előtte, hol csak egy lovas mehetett; térden mászván s a lovak farkára fákat kötven, úgy ereszkedtenek.“ Ezalatt a töröcsvári szorosnál folyton folytak az előörsi csaták, s aug. 21-én Teleki és Heissler éppen ilyennek nézésébe voltak elmerülve, midőn a zernyestei előörsök meghozák a rémhirt, hogy Tököli egész hadával, mintegy tizezer emberrel az országban van. Az ütközetet nem lehetett kikerülni s Heissler és Teleki balsorsuk előérzetében lelkesíték hadaikat: „ime, mondá az utóbbi, fehér szakállamat kegyelmetek közé hoztam s kész vagyok meg is halni“. Hadaik valóban elszántan harczoltak, — de rossz eredménnyel. Összes hadsergők teljesen semmivé lett: egy része a csatatéren maradt, a többi megfutott. Ezek öldöklése késő estig tartott. Sok törzstiszt s az erdélyi nemességnek több tagja a csatatéren maradt. Teleki paripája megbotlott s urával együtt a földre esett, — másnap tiz sebbel fején s testén találták meg a halottak közt. Heissler és Doria ezredes fogságba estek.

A zernyestei diadal megnyitá Tökölnek Erdélyt; a székelyek azonnal melléje álltak, s a Szeben

közelében tartott országgyűlés szept. 15-én fejedelemmé választotta.

Tököli beütésének az a haszna lett Erdélyre nézve, hogy csakugyan nyert diplomát. Bethlen szept. 8-án érkezett Bécsbe, s most valóban elhitték neki, hogy Tököli ellensúlyozására legjobb lesz megadni Erdélynek kiváltságai biztosítását, — a fejedelemség kérdésének eldöntését azonban akkorra halasztották, ha majd a fiatal Apafi 20 éves lesz. — A diplomát Leopold császár okt. 16-án irta alá, s átadta Bethlennek, hogy a rendekkel is fogadtassa el.

Ez időtájban Lajos bádeni herczeg, a császári seregek fővezére, kit Tököli beütéséről értesítettek, mintegy tiz ezred lovassággal Erdélyben termett. Tököli a tulnyomó erő elől Brassó alá vonult, ott akarván csatát kísérleni, — de az oláhhoniak s a tatárok haza készültek, s a törökség sem mutatott harczkedvet. Igy hát Tököli, Heissler tábornokot magával vive, okt. 25-én nehéz szívvvel ide hagyá Erdélyt örökre. — A kibujdosott szabadsághős később Heissler tábornokkal kicserélte nejét, Zrinyi Ilonát, — a török mellett tovább is harczolt, s midőn 1699-ben a Porta Erdélyről lemondott, Bythiniába belebbeztetett. Ott halt meg 1705. szept. 13-án.

Bethlen a hozott diplomával nov. közepén érkezett Szebenbe, a hová II. Apafi Mihály és tanácsa magát vonta vala; onnan az ifju fejedelmet Fogarasba kísérték, hogy a diploma felett tanácskozzanak, — mig Veterani általános amnestiát hirdetett, mire a Tökölivel kibujdosottak egy része is visszatért.

A fogarasi gyűlés 1691. jan. 10-én nyílt meg, melyre kir. biztosnak gr. Falkenstein Frigyes, a cs. seregek fő-hadibiztosa jelent meg. A gyűlés aztán elfogadta a diplomát, mely „Leopoldi diploma“ név alatt ismeretes, — azon reménynyel, hogy az ünnepestyves alakban is ki fog adatni, és letette a hűség esküjét, azt írásban is átadván a biztosnak.

Az okmány bevezetése elhalasztandónak látja Apafi fejedelemségének kérdését ennek nagykorúsáig, de addig is szükségesnek láttatott a rendeket s azoknak utódait királyi szóval biztosítani bizonyos pontok által alkotmányuk s jogaik megtartásáról: 1) A bevett vallások, templomok, iskolák, plébániák ügyében nem fog ujtítás történni; az egyházi rend nem fog ellenmondási joggal birni; a katholikusok saját költségükön, más hitvallás sérelme nélkül, Kolozsvártt építhetnek templomot, felépíthetik a gyulafehérvári elpusztult kisebb templomot; a hol kevesen vannak magánosan, a hol sokan nyilvánosan tarthatnak isteni tiszteletet. 2) Az eddigi adományok, kiváltságok, nemeslevelek, czimek, hivatalok, méltóságok a magyar Részekben, Székelyföldön, Debreczenben, megerősítetnek. 3) Az Approbata, Compilata, Verböczi (az eltörölt ellenállási pont kivételével), az országgyűlési végzések, a szászok municipalis joga megerősítetnek. 4) A közigazgatás, országgyűlés, törvénykezés a régi állapotban marad, s a fiscus senkit sem fog háborgatni. 5) Hivatalokat belföldiek nyernek. 6) A fiscusra szállandó jószágok érdemes hazafiaknak fognak adományoztatni, az ellenségtől

visszaveendő magán-jószágok visszatadnak előbbi birtokosaiknak. 7) Az ország főkormányzóját (hajdan vajdának hívták), helyettesét, a katonai parancsnokot, főkancellárt, a tanácsurakat, főispánokat, a székelyszékek főkapitányait, az ítélőmestereket s a többi méltóságokat a jelesebb erdélyi urak, nemesek sorából választja az uralkodó, de 8) akkép, hogy a kormányzót, korlátnokot, tanácsurakat, ítélőmestereket az országgyűlés jelöli ki s terjeszti fel megerősítésre. 9) A tanácsurak s a királyi tábla tagja közül legalább három-három katolikus legyen, a szász ispán legyen tagja a főtanácsnak, egy ítélőmester legyen katolikus; azonban a mostaniak hivatalukban maradnak. 10) Országgyűlés tartassék évenként. 11) A kormányzó lakjék az országban s esküdjék meg a hazai törvényekre. Mind ő, mind a tanácsurak a királyi kincstárból kapnak fizetést. 12) Béke idején 50,000 tallér adót, háboru alkalmával négyszázezer rajnai forintot adózik az ország. 13) Új adó nem hozatik be, és sem a régi, sem a harminczad nem fog szaporíttatni. 14) A székely saját pénzén katonáskodik s ezért mentes a köztehertől, de a székely jobbágy nem értetik ide. 15) A szabad kereskedés régi állapotjában marad. 16) A tized haszonbérleése a földesuré, a haszonbér a fiscusé marad. 17) Nagy őrséggel nem fog sanyargattatni az ország; a szükségesnek feje német generális lesz, ki nem avatkozik közigazgatási dolgokba, s hadi ügyekben a kormányzóval, az államtanácsossal s az erdélyi hadak főkapitányával érintkezik. 18) A szász nemzet s az

adófizető nép válláról levétetik az utasok s lovaik élelmezésének visszaélés által szokásba jött terhe, postákról az államtanács, fogadókról pedig a főurak gondoskodván.

Leopold e diplomát 1691. decz. 31-én irta alá, mely szerint Erdély nem mint hódítmány ment át s nem olvasztatott be az örökös és hódított tartományok módjára, hanem mint Magyarország egykori része a magyar koronához ment vissza s alkotmánya biztosított.

V.

A „Leopoldi diplomától“ korunkig.

I. Leopold. — II. Rákóczy Ferencz. — I. József.

(1692—1711.)

A „Leopoldi diploma“ zárkövét képezi a nemzeti fejedelmek korszakának; ama diploma szentesítése idejében és után volt ugyan még Erdélynek választott fejedelme, a fiatal II. Apafi Mihály, de ez az uralkodást nem vehette át, a mint látni fogjuk.

A most bekövetkezett gubernatori korról a kormány élén az osztrák-házból született magyar királyok jelennek meg, és pedig nem választás, hanem örökösödés útján; ezek helytartóit, a gubernatorokat, az országgyűlés jelölte ki, s a kijelöltek közül a bécsi udvar nevezte ki. Az első gubernator Bánfi György volt.

Leopold Erdélyben való uralmának első éveit a szervezés vette igénybe, s ezt a kormány azon új takti-

kával kívánta végrehajtani, hogy a hon fiaival vi-
tesse keresztül azt, a mit egykor idegenek keresztül-
vinni nem birtak. E célra az erdélyi népelemek
mindenikét igénybe kellett venni, s egyik túlnyomó-
ságát a másik által ellensúlyoztatni.

Az 1695. évben a császári fő-hadi parancsnok,
az emberséges Veterani, Karánsebesnél a török által
meglepetvén, elesett. Halála után azon ürügy alatt,
mintha az erdélyiek a törökkel czimboráskodnának,
a szász választófejedelem, Caprara és Heissler tá-
bornokok 15 ezred lovassal és 3 ezred gyalogsággal
Erdélybe nyomultak, — mely uj megszállás nem kis
aggodalmat keltett az országban; de azzal vigasz-
talták magukat, hogy közeledik II. Apafi Mihály
nagykorúságának ideje.

A főnebb említett diploma ugyanis kilátást nyuj-
tott arra, hogy II. Apafi Mihály, ha 20 éves lesz,
— a hazai törvény értelmében átveszi a fejedelmi
kormányt, hanem e szép remény meghiusult; mert
1696. nyarán (ez év okt. 13-án lett volna 20 éves)
a kormány katonai fedezet alatt Bécsbe vitetvé, hová
szept. 13-án érkezett meg s többé nem is látta Er-
délyt. — 1713-ban halt meg. —

Erdély fő-hadi parancsnoka ez időben gr. Rabu-
tin volt, ki magát a gubernatort s a tanácsosokat is
lefejezéssel fenyegette, s ki az országban csakhamar
nem Rabutin, hanem „Rabbá tön“ nevet kapott. Így
aztán a szervezés és centralisatio szépen haladt előre,
s midőn a szultán (a zentai vereség után) a karlo-
viczi békekötésben — 1699. jan. 26. — Erdélyről

lemondott, — annak többé mi sem állt útjában, s a hazafiak keblét néma békétlenség kezdé megszállni. Ehhez járult az adók rendkívüli fölemlése és az általános drágulás. A nemzeti fejedelmek alatt egy kapura rendszeren 1 frt volt a legmagasabb adó, — ez időben 40 — 50 frt jutott. Jó paripa a fejedelmek alatt 25 frt, 1698-ban 100 frt; pár jó ökör azelőtt 12 frt, — most 90 frt; — egy bornyas tehén azelőtt 3 frt, — most 25 frt; 40 vedres hordó bor azelőtt 10 frt, — most 60 frt; egy köből buza azelőtt $1\frac{1}{2}$ frt, most 6 frt, stb.

Ilyenek voltak a viszonyok s a kedélyállapotok, midőn a Rákóczy-féle mozgalom Magyarországon kitört, hol az egymásra halmozódó sérelmek miatt elkeseredett kedélyek szintén csak alkalomra vártak, hogy az elégyületlenség fölkelésben törjön ki.

II. Rákóczy Ferencz, ki gyermek-éveit és első ifjúságát mint fogoly Csehországban tölté, a jezsuiták által neveltetve, — nőül vevén a hesseni fejedelem leányát, Amáliát, részint Bécsben, részint sárosi jószágán lakott. Hazájában megismerkedett ugyan az ország sérelmeivel és a köz-elégületlenséggel, de sokáig nem akart résztvenni a tervezett mozgalomban, míg végre gr. Bercsényi Miklósnak és az 1700-ban a francia királytól hozzá érkezett követnek sikerült őt rábirni, hogy az elégyületlenek élére álljon. Azonban levele, melyet a francia királynak akart küldeni, árulás folytán Leopold kezébe jutott, s ez parancsot adott ki Rákóczy és több ur elfogatására. Rákóczy Ferenczet most kötözve Bécs-

ujhelybe vitték, ugyanabba a börtönbe, melyből Zrinyi Péter 30 év előtt vérpadra lépett. Bercsényinek sikerült Lengyelországba menekülni. Rákóczy már félévig volt elzárva, midőn Lehmann kapitány segélyével megszökött és szintén Lengyelországba menekült.

Az 1703. évben Rákóczy Ferencz, engedve honfitársai felszólításának, az országba jött, s rövid idő alatt a császári hadakat egész Pozsonyig visszanyomta s majdnem egész Felső-Magyarországot elfoglalta. Leopold most megrettenve a mozgalom sikere miatt, a sérelmeket orvosolni ígérte és a béke helyreállításával a köztiszteletben álló Széchenyi Pál kalocsai érseket bizta meg; a béke-alkudozásnak azonban nem lett eredménye s a háboruszkodás változó szerencsével tovább folyt, és az erdélyiek 1704-ben Rákóczyt fejedelmökké választottak. Az érsek 1705-ben újra Rákóczyhoz küldetett s vele Gyöngyösön találkozott; ide érkezett az angol és hollandi követek levele is, melyben az udvar megbiztából egyenkint minden sérelmek orvoslata ígérteték, különösen: hogy a kormányzás, a törvényszerűség biztosítása végett, József ifjabb király kezébe adatik, a katonai kihágások szigorú vizsgálat alá vettetnek, a prot. vallás minden eddig nyert jogaiba visszahelyeztetik, a jószágok tulajdonosaiknak minden váltságdíj nélkül visszaadatnak sat., s mind ezen, mind egyéb sérelmek orvoslata végett országgyűlés fog tartatni. Rákóczy ellenben azt kívánta, hogy ezen ígéretek a szárazföldi hatalmak, nevezetesen Len-

gyel- és Svédország is biztosítsák, Erdély pedig Magyarországtól különválasztassék.

Széchenyi örsek a császárhoz írt levelében támogatá a külföldi hatalmak biztosítása iránti kíváнатot, de midőn e levele Bécsbe érkezett, Leopold már halálos ágyán feküdt s máj. 5-én meg is halt.

I. József trónraléptekor a nádor által ígéré az ország lakosainak, hogy mindazt, mire megkoronáztatásakor esküdött, hiven megtartja, de viszont várja, hogy az ország is engedelmes lesz iránta.

Rákóczy, látván a király jóindulatát, Szécsénybe gyűlést hirdetett, melyre József király követei is megjelentek, hogy a béke helyreállítása végett alkudozások kezdessenek. Miután Rákóczy szándéka az volt, hogy az erdélyi fejedelemségbe magát beiktattassa, Józseffel mindenekelőtt fegyverszünetet kívánt volna kötni, mely alatt aztán a béke is tüzetesen tárgyalatnék; de a bécsi udvar erre nem vala hajlandó, fegyverben kívánta megkezdetni az alkudozást. Rákóczy tehát, nehogy azon vádat vonja magára, mintha a békekötést önérdéke miatt gátolná, az értekezletek folytatására biztosokat nevezvén, a gyűlést feloszlatta s Erdélybe indult hadaival, hol azonban most kevésbbé szolgált neki a szerenese, mert a császári hadak ott egy időre ismét hatalomra vergődtek.

A békealkudozás 1706-ban Nagyszombatban folytatott; József Rákóczynak egy német fejedelemséget ígért, ha Erdélyről lemond és békét köt, — de a fejedelem kijelenté, hogy „nem saját, hanem

egyedül a hon érdeke miatt kezdett háborút; a békét őszintén ohajtja, ha a haza szabadsága helyreállittatik s kellőleg biztosittatik. Ő Erdélyt sem követeli, csak azt kívánja, tartassék meg a szerződés, melyet a boldogult császár Apafi fejedelemmel kötött; ha személye miatt van fenakadás, kész választási oklevelét is visszaadni a rendeknek, hogy maguknak más fejedelmet válaszsszanak; mert Erdély különválását mind ő, mind a rendek mulhatlanul szükségesnek látják Magyarország szabadságának biztosítására.“ Azonban József semmikép sem akart Erdélyről lemondani, s így az alkudozásnak semmi eredménye sem lett, és a háboru újra megkezdett, Magyarországhban ugyan változó szerencsével, de Erdély ismét Rákóczyhoz állott.

A fejedelem most azon dolgozott, hogy a császárral szintén harcban álló francia királylyal oly szövetséget kössön, miként ez, ha netalán békét kötne, a békébe Rákóczyt mint erdélyi fejedelmet, s Magyarország alkotmányos szabadságának biztosítását is foglalja be. Rákóczy előterjesztésére a francia király azt válaszolá, hogy vele, mihelyt az erdélyi fejedelemségbe magát bevezetteti, kész megkötni a szövetséget; de a magyar szövetséges rendekkel, míg ők más alattvalói, ezt tennie nem lehet, hanemha az osztrákház uralkodását Magyarország felett megszüntetik s Józsefet a királyságtól megfosztottnak nyilatkoztatják.

Rákóczy e válasz után Erdélybe ment s magát 1707. ápr. havában a fejedelemségbe ünnepélyesen

beiktattatta Marosvásárhelyen, mely alkalommal őt a rendek a „haza atyja“ szép czimével tisztelték meg, azután a már előbb kihirdetett ónodi gyűlésre sietett, mely ugyanezen év máj. közepén nyittatott meg.

A rendek pár nap mulva közfelkiáltással kimondták az osztrák-háztól való teljes elszakadást, a királyi széket megürültnek nyilvánították s királylyá Miksa bajor fejedelmet határozták meghívni, — e végzésekről tudósítván a francia királyt, ki azonban folyvást csak hitegette a szövetséges rendeket, s ki most is csak azt felelé, hogy „a nagy távolság miatt és szenvedett veszteségei után egyéb segédmére nem lehet a magyaroknak, mint hogy ha majd a közönséges béke megkötetik, abba őket is befoglaltatja“. — De bizony a francia király a békealkudozások alatt egészen megfélemedezett Rákóczyról s a magyarokról.

Az ónodi gyűlés után a császár ismét erélyesen folytatta hadvezérei által a háborút Rákóczy ellen, s egyszersmind eltökélte magát, hogy a felkelőkkel többé nem bocsátkozik alkudozásba, hanem egyrésztől kegyelméről biztosítja a megtérőket, másrésztől a nemzet kívánságainak teljesítése által von el mind többeket a szövetséges rendektől; és e politikája — mondhatni — nagyobb sikert aratott, mint vezéreinek fegyvere, s miután Rákóczy 1708-ban Trencsén táján vereséget szenvedett, a fejedelem hivei közül mindinkább többen siettek a császár kegyelmét elfogadni, úgy hogy a szövetséges rendek ügye napról-napra nagyobb hanyatlásnak indult.

Történt e közben, hogy az új angol követ oly megbizatással érkezett a bécsi udvarhoz, miként ott a magyarok megbékéltetésének ügyében erélyesebben lépjen fel; a császár azonban megelőzendő a kül beavatkozást, 1710-ben Pálffy János főhadvezért felhatalmazá, hogy Rákóczyt s a többi fölkelteket kegyelemről biztosítsa s velök némi alkudozásba is ereszkedhessék. Pálffynak első dolga volt Rákóczy fővezérét, Károlyi Sándort megnyerni s őt a békeföltételekkel a fejedelmhez küldé. Rákóczy, ki a tanácsos urak javaslata szerint 1711. febr. 18-kán Lengyelországba ment, a béke tárgyalása végett Husztra gyűlést hirdetett, az alkudozások folytatásával Károlyit bizván meg; Károlyi a gyűlést önhatalmilag Szatmárba tette át, hol Pálffyval buzgón működött a békeponatok elfogadtatása ügyében. E gyűlés aztán követeket küldött Rákóczyhoz az egyeség aláírása végett, a fejedelem azonban a gyűléshez intézett levelében erélyesen kikelt Károlyinak főnebb említett önkényes lépése ellen, annál inkább, mert Károlyin kívül egy senator, sem oly megyei követ nem volt jelen, ki a szerződés aláírására fel lett volna hatalmazva.

Ekkor hire jött, hogy I. József ápr. 17-dikén (33. éves korában) meghalt; Pálffy és Károlyi e hirt titokban tartották s most méginkább sürgették a béke megkötését, és csakugyan a föltételek elfogadása után a békekötés máj. 1-jén kihirdettetett, melynek főbb pontjai ezek voltak: Rákóczy-nak, ha három hét alatt a békét elfogadja, várait

kivéve minden java, s eddig Bécsben letartóztatott két fia is visszaadatik; pártfelei bűnbocsánatot nyernek; ő felsége a vallások szabadságáról szóló törvényeket híven megtartja s a netaláni kérelmeket kegyelmesen meghallgatja; hasonlókép fentartja az ország jogait is; a sérelmek a jövő országgyűlésen orvosoltatni fognak; a háboru alatt özvegységre s árvaságra jutottak visszakapják jószágaikat, a mennyiben még el nem idegenítették, stb. — E békekötést Eleonóra özvegységre császárné erősítette meg.

Rákóczy a beleegyezése nélkül kötött béke kihirdetése után Párisba ment, honnan pár év múlva Konstantinápolyba, innen pedig néhány hű embere kíséretében, kik a hontalanság szomorú napjait vele megoszták, Rodosztóba a Márványtenger mellé költözött, hol szigorú, majdnem kolostori életet élt, míg végre 60 éves korában, 1735. ápr. 8-kán megszűnt verni a nemes sziv, mely mindig csak a hazáért dobogott.

III. Károly.

(1711—1740.)

III. Károly trónralépte után a rendek Kassára gyűltek, s a magyarhoni részeket, mely elnevezés alatt akkor Máramaros, Arad, Bihar, Középszolnok, Kraszna, Zaránd megyék és Kövár vidéke értetődött, Erdélytől elszakaszták, — hol a forradalom után a szervezés műve szintén megkezdett: a magyar megyék főispánokat kaptak, hanem csak ideig-

lenesen, — még pedig többé nem kettőt, hanem csak egyet egy-egy megye; azonképen betöltettek a gubernatori szék, a tanácsosi, ítélőmesteri és a bécsi al-kancellári állomások.

Még csak egy katonai erőd kivántatott, melyből az országot féken lehessen tartani, — s e célra a kedvező fekvésű Fehérvár lőn kiszemelve, s az akkori főhadparancsnok, gr. Steinville, az erődítési munkálatok akadályaul szolgáló külvárost erőhatalommal megsemmisíté s lakosait a tulsó oldalra kényszeríté áttelepülni, — mi meglévén, az új várost Gyula-Fehérvár helyett Károly-Fehérvárnak nevezte el. Ugyancsak Fehérvárott az erdélyi r. kath. püspökség is helyreállítatott, mely 1556. óta nem volt betöltve.

1716-ban III. Károly és a Porta közt háboru ütött ki, mely ez utóbbira szerencsétlenül végződött, — Eugen herczeg diadalmas fegyvere előtt hátrálni vala kénytelen az ozmán. Mindamellett e háboru Erdélyben nem maradhatott befolyás nélkül azokra, kik Rákóczyt haza várták, sőt a kibujdosottak egy csapata török segélylyel be is tört a határon, de szétveretett. Midőn pedig a másik évben a passaroviczi béke létrejött, az egész mozgalom elnyugodott.

E béke vívmányai arra ösztönzék az udvart, hogy a *pragmatica sancti*ót — mely szerint a koronát a leányág örökölje — az egész birodalomban keresztülvigye. Az osztrák és sléz rendek 1720-ban már elismerték, Horvátország annak szintén meg volt

nyerve, — s most, mielőtt Magyarország elé vinnék, jónak látták azt előbb Erdélyben keresztülvinni. E végből 1722. febr. 19-re Szebenbe országgyűlés lőn egybehiva, mely aztán a *pragmatica sanctio*t márczius 30-kán elfogadta és aláírta. Magyarországon 1722. junius hóban fogadtatott el.

A török kormány nem tudta felejtteni, hogy Erdély másfél századig az ő fensősége alatt állott. Midőn tehát 1736-ban ismét háboruba keveredett a bécsi udvarral, ezt Erdélyben is nyugtalanítani akará, mi végre még egyszer felhasználta a Rákóczy-nevet. — II. Rákóczy Ferencznek két fia maradt: György és József, kik 1701-ben letartóztatván, Bécsben neveltettek. A török kormány Rákóczy Józsefre veté figyelmét, ki 1734-ben Bécsből eltűnt; két év múlva török földre érkezvén, 1737. jun. 27. a Portától athnamét kapott, melyben Erdély fejedelmévé neveztetett, s meg lőn hagyva, hogy őt Erdélybe visszahozzák.

A beütés azonban nem sikerült, — azonkívül a bécsi kormány több tekintélyes erdélyi urat elzárattott, Rákóczy fejére pedig jutalomdíjat tűzött ki; ki aztán még azon évben, (1738. nov. 10-én) Csernavodán 38 éves korában meghalt. — Rákóczy József testvére, György 1726-ban Bécsből Franciaországba szökött; 1732-ben a Bethune-családba házasodott; meghalt 1738-ban. Ez volt szerencsétlen vége a fényes Rákóczy-családnak.

A török háborúnak ezután a belgrádi béke vetett véget 1739-ben, mely szerint Belgrád,

Bosnia, Szerbia, Oláhország ismét visszaesett a törökhöz.

III. Károlylyal 1740. okt. 20-án sirba szállt a Habsburg-ház férfi-ága.

Mária Terézia.

(1740—1780.)

A *pragmatica sanctio* alapján a trón III. Károly holtá után ennek nagyobbik leányát, Mária Teréziát illette, ki férjét, Ferencz lothringeni herceget uralkodó-társul nyilvánította.

E trónralépés azonban hosszan tartó háborút idézett fel: a bajor választófejedelem trónkövetelésével állott elő, s szövetségeseket is szerzett, — Nagy Frigyes porosz király Sziléziába nyomult, s a franczia udvar is fegyvert huzott.

Három oldalról fenyegették tehát Mária Teréziát, ki most a veszélynek kitéve, a magyar nemzet hűségébe és oltalmába ajánlta magát és hat-hónapos fiát. A pozsonyi országgyűlés (1741.) lelkesedetten kiáltott fel: „Életünket és vérünket!” — s a magyar nemzet kardot rántva királynője mellett, megmenté ingadozó trónját. Magyarországon 40,000, Erdélyben 5000 nemes kelt fel, — ezenkívül sorozredek is állítottak föl, s Erdély ide 2000 gyalog és 1000 lovas katonát szavazott meg; ez volt eredete az erdélyi ezredeknek.

Különösen meg kell itt említeni az 1744-diki szebeni hongyulást, mely arról nevezetes, hogy Er-

dély fejedelemsválasztási jogát eltörlé s a *pragmatica sancti*ót törvényczikkbe iktatá.

Mária Terézia alatt Erdélyben a kormányzat szervezése tovább folyt, az adók főlebb és főlebb emeltettek, másrésről azonban a czimek adományozása s az udvari kegy különféle jelei szintén nem maradtak el, hogy a befolyásosabb egyének megnyeressenek.

1761-ben Erdély új főhadi kormányzót kapott, b. Buccow tábornok személyében, kinek feladata volt határszéli katonaságot állítani fel. E terv azonban Erdélyben nagy visszatetszést, s a székelyek fölfegyverzése véres jeleneteket idézett elő, úgy hogy a nép magát Buccow tábornokot is majd agyonverte. A tábornok aztán tömegesen fogatta az embereket s nem kímélte tőlük az akasztófát és a kerékbetörést.

Az országban erre roppant izgalom támadt, a főbbek az udvarnál panaszt is emeltek, — de Buccow Bécsbe ment és magát tisztára mosta, az említett szervezés pedig még nagyobb erélylyel megkezdett.

Az e végből alakított bizottság, élén Siskovics tábornokkal, először Gyergyóban, azután Csikban kezdé meg működését. De a nép elfutván házaiból, az erdőkre vette magát, abban állapodván meg, hogy helységenként választandó követek által adják elő sérelmüket; azonban a bizottság hozzájuk üzent, hogy csakis két küldöttjök jelenjék meg.

A két küldött a kérvényt 1764. jan. 5-én benyújtotta, s a nép a hideg elől az erdőkről Mádé-

falvára szállt be, s a válaszra várt. Hanem a tábornok katonaságot, ágyukat huzott össze, s kora hajnalban Mádéfalvát körülfogató és megrohantató. Két-órai küzdés után a nép szét lett verve. Az elesetteket ott temették el a falu mellett egy közös sírban; a nép ma is ösmeri és mutatja ezt.

E véres nap utat tört a bizottság munkájának, — s a székelyek fölfegyverzése végrehajtatott; ezt követte a szélbeli oláhok fölfegyverzése, míg a szokok kivitték, hogy a játékból egészen kihagyattak. — Az erőszakoskodó Buccow főhadi kormányzót úgy büntette a Nemesis, hogy hintaja egyszer felfordult s ennek üvege összevagdaltván arczát, meghalt. (1764.)

A Buccow fellépése által keltett izgalmat azonban halála sem csillapította le, így aztán Erdély sulyos katonai kormányzat alá került; mely csak tiz év múlva lőn beszüntetve.

Mária Terézia idejéből maradt ránk a papírpénz és a lutri; — ugyancsak ő eltörlé a vallatások körül alkalmaztatni szokott kinzást, ugyszintén — hogy a nép a sok ünnep miatt a munkától el ne vonassék — mintegy 30 ünnepet vasárnapra tett át. — Végül megemléltendő, hogy a magyar királyság díszének emelése végett az „apostoli király“ czimet ujolag fölvette, Erdélyt pedig (1764.) nagyfejedelemséggé emelte. — 1780. nov. 29-én hunyt el, 64-dik évében.

II. J ó z s e f.

(1780—1790.)

II. Józseffel, e lángeszű és tetterős fejedelemmel egy új ág, a habsburg-lothringeni uralkodóház lépett a trónra. Ő már atyja halálával 1765-ben uralkodó-társsá lön, de a hadi ügyeken kívül a kormányzásba nem folyt be, — a helyett tanulmányozás végett beutazta Európát, az örökös tartományokat, Magyarországot és Erdélyt is.

Midőn anyja halála után a kormányt átvevé, tettvágó lélekkel kezdé meg nagy és messzeható czéljának keresztülvitelét, e czél pedig nem volt más, mint annyiféle elemekből álló tartományait egy szorosán összefüggő, gazdag, hatalmas álladalommá tenni, melyben egyenlő igazgatás, egyenlő törvény legyen; mely a szellemi felvilágosodás, műipar s kereskedelem virágzata által az erő, jóllét és függetlenség lehető legmagasabb fokára emelkedjék; és ezen roppant birodalomnak igazgatása a központosítás felállítandó rendszere által oly könnyűvé váljon, hogy ő a középpontból az egészet minden részeiben elláthassa, pusztá intések s rendeletek által kormányozhassa. Ezért — nehogy a koronázási eskü kezét megkösse — nem is koronáztatta meg magát, sőt később a koronát Pozsonyból Bécsbe vitette.

Első reform-intézkedései az egyházi ügyeket illették, s bár a püspökök felszólaltak rendeletei

ellen, sőt a pápa, VI. Pius is Bécsbe utazott, — József szilárd maradt, s az előterjesztésekre azzal felelt, hogy több szerzetes- és apácza-rendet eltörölt; így töröltettek el Erdélyben a paulinusok és a trinitáriusok.

Ezalatt a közigazgatás átalakításán is erélyesen dolgozott; az erdélyi udv. kanczelláriát egyesíté a magyarorszáigival, — a guberniumot egészen újra szervezte, — az országgyűlés-tartás elmaradt, — a megyegyűlések korlátoztattak, — Erdélyt tizenegy megyére osztá, sat. Ez után a házak megszámozása s a nép összeírása következett.

Az efféle rendelkezések, valamint Magyarországon, úgy Erdélyben is elégületlenséget gerjesztettek, s a szebeni főparancsnokság és a nemzet közt az ür naponkint növekedék; a hazafiak a semleges ellentállás terére vonultak, s mert egyebet nem tehettek, az ujonczok kellő számban való kiszolgáltatását megtagadták.

Azonban az udvarnak szüksége lévén ujonczokra, toborzást nyitott, s midőn ez sem sikerült, az oláhokat akará határőri fegyverbe állítani, — mi aztán véres zendülésre adott alkalmat.

A birtokosság ugyanis kikelt jobbágyainak fegyverbe-állítása ellen, s a főkormányshé a nép beiratkozását érvénytelennek s törvénytelennek nyilvánítá. Ezt az oláh nép nem kevesebbnek nézte, mint annak, hogy az urak ellene vannak azon szabadságnak, melyet a császár nyujtani akar, — mert a császár őket „az urak hatalma alól“ felszabadí-

totta, de az „urak“ e rendeletet nem engedik kihirdettetni stb. Vélekedésökben megerősíté őket bizonyos Száლისz nevű „elvetemedett, minden gonoszságra kész“ kicsapott katonatiszt, úgy hogy bujtogatásai folytán az oláhok Hóra vezérlete alatt fellázadtak s az urakat gyilkolni, házaikat és jószágaikat pusztítani és rabolni kezdték. Az először kiküldött katonaság lanyha magatartása még vakmerőbbekké tette a dühöngőket, kiknek száma már a harminczezret is meghaladta, midőn végre József császár erélyesebb intézkedéseket tétetett, egyszersmind az engedelmességre térő lázadóknak bűnbocsánatot, Hóra fejére pedig 300 aranyat hirdettetett ki. Most felnyílt az elámított nép szeme, annál inkább, mert a katonaság mindenfelől megtámadta őket, s most Hóra tanácsára letették a fegyvert. Hóra két alvezérével, Kloskával és Krizsánnal meg akart szökni, de elfogatott, s 1785. febr. havában kerékbe töretett Kloskával együtt; Krizsán a börtönben madzaggal megfojtotta magát. — Ez lett vége a zendülésnek, melynek 62 feldult helység, 132 nemesi udvar és több mint 4000 ember-élet esett áldozatul.

II. József 1786-ban Erdélyt három kir. biztosságra osztá, egyszersmind új adó behozatalát rendelé el, melynek alapjaul a földet kívánta vétetni, s meghagyá, hogy a nemesség is fizessen adót, — végre az országos hivataloknál a német nyelv hozatott be.

E rendeletekre az általános izgatottság nőttön nőtt, s ily viszonyok közepett következett be

még egy baj, a török háború, mely Erdély földén is véres nyomokat hagyott hátra. József pénzt, katonát, élelmet sürgetett, — de a megyék és kerületek kereken kimondták, hogy igen is adni fognak, de csak országgyűlésen akarják hallani, hogy kinek és miért kell hadi segély.

S e passiv ellentálláson még egy Józsefcsászár erélye is megtörött! — s belátva, hogy nincs ereje, mit a török elé állítson, más részről pedig, nehogy bekövetkezhető halála esetére (ekkor más betegeskedett) országát nyílt fölkelésben hagyja maga után: 1790. jan. 28-án tollat ragadott s eddigi munkáját egy tollvonással megsemmisítette; okmányt irt alá, melyben Magyarországnak és Erdélynek országgyűlést ígért s kimondá, hogy a közigazgatás azon állapotba helyeztessék vissza, melyben azt uralkodásának első éve találta, — ugyszintén valamennyi patenseit visszavonta, kivévén a vallási türelem, a lelkeszségek szabályozása és a jobbágyok állapota iránti rendeleteit, melyeket épségben megtartatni kívánt. Nehány nap múlva a koronát is visszaküldte Budára.

II. József tehát legyőzte önmagát; de ezt nem élhette tul: 1790. febr. 20-án elhunyt. Végnapjaiban így szólt: „Ohajtanám, ez irassék siromra: itt nyugszik egy fejedelem, ki jó és tiszta szándékai mellett is elég szereucsétlen volt látni, hogy minden tervei hajótörést szenvednek.“

II. L e o p o l d .

(1790—1792.)

Az elhunyt uralkodónak gyermeke nem lévén, fivére, Leopold öröklé a trónt, ki az ügyek rendezése végett Magyarországon Pozsonyba, Erdélyben pedig Kolozsvárra országgyűlést hirdetett, ez utóbbi decz. 12-én nyitattott meg, s a „Leopoldi diploma“ alapján — de abból sokat feledve — a megyéket, a törvényhozást és kormányzást újra rendezte. Ez országgyűlés 1791. aug. 9-én ért véget, s végzései képezték Erdély alkotmányát 1848-ig.

Ugyanekkor szőnyegre került Erdélynek Magyarországgal való uniója; a közvélemény mellette nyilatkozott, s a magyar országgyűlésen is sürgették követek és kérelmezés által, — de, fájdalom, a rendek fölterjesztésére oly válasz érkezett, hogy az udvar azt, miszerint az erdélyi rendek a magyarországiakkal közvetlen érintkezzenek, nem helyesli. Így jött létre aztán az 1791. II. és VI. törvényczikk, mely törvénybe iktatá ugyan a koronával való uniót, de a külön törvényhozást, külön kormányzatot fentartotta

II. Leopold a József által kezdett háborukat részint fegyverrel, részint alkudozás útján rövid idő alatt bevégezé, s most az európai hatalmakkal a kitört franczia forradalom elnyomására tett készüléket, azonban 1792. márcz. 1-jén bekövetkezett hirteleni halála véget vetett életének.

I. F e r e n c z.

(1792—1835.)

Az ifju Ferencz atyja halálával a trónra lépén, az európai hatalmakkal mindent elkövetett a francia forradalom elnyomására, de a harcok csak azt eredményezték, hogy a francia köztársaság 1795-ben a hatalmak által elismertett. Később a háboru újra kitört, s hosszabb-rövidebb időközöket leszámítva mindaddig folyt, míg a francia köztársaságból császárságot teremtett I. Napoleon 1814-ben fogva nem vitetett Sz.-Ilona szigetére.

A francia háboru azonban, melyre hazánk is tetemes fegyvererőt és pénzt áldozott, Európa-szerte megrázó hatást gyakorolt. Egy részről a köztársaságiak által hirdetett szabadság eszméje mindenfelé erős szellemi mozgalmat idézett elő, — így ennek kifolyása volt Magyarországon a Martinovics-féle mozgalom, mely aztán, az alkotmányos formák mellőzésével, oly gyászos véget ért; — más részről a roppant erőfeszítésekbe került hosszas háboru teljesen kimeríté a kincstárt s állami tönköt vont maga után, mikor is a papirpénz értéke egyszerre négyötöddel szállt alá, úgy hogy öt forint csak egy forintot ért, — ez volt a siralmas „fekete bankó“ bukása. (1811.)

Hanem az egyszer megindult szellemi fölpezsdülést semmiféle erőszakos rendszabályok által nem lehetett elfojtani, sem az Ausztria, Orosz- és Poroszország közt 1815-ben létrejött „szent szövetség“ nem írthatá ki az alkotmányos népszabadság esz-

méit. A megyék sürgetőleg kértek a sérelmek orvoslása végett országgyűlést, s még a rájuk küldött kir. biztosok daczára is elég merészek voltak az ország jogainak fentartását követelni. És az így volt Erdélyben is, -- mignem a hazafiak erélyes kitarlása győzött, s Magyarország részére 1825. szept. 11-re az országgyűlés összehívatott Pozsonyba. Ez országgyűlésen kezdődött gr. Széchenyi István szereplése.

Ugyanekkor lépett föl Erdélyben a merész jellemű, mennydörgő szónoklatu és hatalmas tollú b. Wesselényi Miklós, ki megyegyűlésről megyegyűlésre járt, mindenütt hirdetve az uniónak, a Magyarországgal való egyesülésnek szükségességét; ő volt az erdélyi ellenzék vezére, s mint a felsőház tagja, az 1830. és 1832-diki pozsonyi országgyűlésen is vezérszerepet vitt, buzgón munkálva az unio ügyének szőnyegre hozatalán, — szabad idejét pedig Erdélyben tölté, s folytatta az ellenzék szervezését, hová 1833-ban b. Wlasich altábornagy küldetett teljes polgári és katonai hatalommal, hogy az alkotmányt felfüggeszsze s a megyei gyűléseket korlátolja. Az altábornagy azonban megértvén, hogy az ellenzék minden kívánata és cselekedete a hazai törvényeken alapszik, az udvarnál maga is az országgyűlés összehívása mellett nyilatkozott, -- mire rendelet jött, hogy Wlasich báró menjen Bécsbe. Többé nem is tért vissza.

1834-ben főherczeg Esztei Ferdinánd galicziai katonai és polgári kormányzó neveztetett ki Erdély

teljhatalmu kir. biztosává, egyszersmind ugyanazon év máj. 28-ra az országgyűlés is kihirdettetett.

Az erdélyiek azonban nem sokáig örvendhettek a megvirradt szebb napoknak, mert a kormány az erőlyes hangon nyilatkozó gyűlést néhány hónap mulva feloszlatta, az alkotmányt ismét felfüggesztette, a pozsonyi országgyűlésre siető Wesselényi ellen pedig egy beszéde miatt „hűtlenség vádja alatt“ keresetet indított.

Igy álltak a viszonyok, midőn I. Ferencz 1835. márcz. 2-án meghalt, — kiről meg kell még emlétenünk, hogy 1817-ben nejével, Karolina bajor hercegnővel hosszabb utazást tett Erdélyben.

V. Ferdinánd.

(1835—1848.)

V. Ferdinánd még 1830-ban megkoronáztatván, a magyar országgyűlés félbeszakítás nélkül folytatta üléseit, de ezentul nagyobb akadályokkal kellett küzdenie, minthogy a király betegeskedése miatt a kormány ügyeit nem vezethette, s mindenható minisztere, Metternich, nagyobb erélyt szándékozik kifejteni a kényuralmi rendszer megszilárdításában.

Az ostromállapotban lévő Erdély kormányzását Esztei Ferdinánd főherczeg vaskeze intézé, mi a felzaklatott hangulatot még izgatottabbá tette.

A kormány Magyarországon is egészen a reactio terére látszott lépni; első lépése a pozsonyi or-

szágygyülés befejezése után az volt, hogy kanczel-lárrá a hazafiatlan érzelmű s még magyarul is alig értő Pálffy Fidél grófot nevezte ki, azután pedig az országgyűlési ifjúságból, mely egy, a gyökeres reformok előmozdítását czélzó társulatot alkotott, többeket elfogatott s közülök Lovassy Lászlót tíz-évi várfogságra ítélte. Ugyanezen időben fogatott el Kossuth Lajos s ítéltetett négy-évi várfogságra csupán azért, mert írott hirlapját „Törvényhatósági Tudósítások“ czim alatt az országgyűlés befejezése után Pesten is folytatta. Ugyanekkor ítéltetett el Wesselényi Miklós is három-évi várfogságra, kinek perbe-fogatását már említettük.

Ezen elítéltetések nagy izgatottságot ébresztettek; a megyei gyűléseken élesen kikeltek a kormány ellen, mely a szólásszabadságot egészen elnyomni akarja, mire aztán megint újabb perbe-fogatások következtek. Azonban a szabadság és jog érzetét nem lehetett elfojtani, a kormány erőszakos rendszabályai csak az ellenzék sorait szaporíták, csak az ingerültséget fokozták, míg végre az a következő országgyűlés alatt oly fokra emelkedett, hogy a kormány kénytelen volt az elítélteket szabadon bocsátani s a még függő pereket megsemmisíteni. A kedélyek lecsillapítására és megnyugtatóására nemkevéssbbé hatott azon királyi leirat, mely ugyan-csak az 1839-diki országgyűlésen a jobbágyok örök-váltsága iránt hozott törvényt megerősíté.

Ezalatt végre Erdélyben is derengni kezdett a jobb jövő reménye; az 1837-diki szebeni hongyülés

az országot az 1811-ben megszakadt alkotmányosság terére visszavezérelte, — midőn pedig 1841-ben gubernatorrá gr. Teleki József neveztetett ki, ama remény teljesedésbe látszék indulni.

Igy következett be az emlékezetes 1847—48-ki pozsonyi országgyűlés; István főherczeg közakarrattal nádorrá választatott, — s most megkezdődött az alkotmányos átalakulást czélzó harc, mely végre is leginkább Kossuth Lajos lángelméjének és gyűjtő ékesszólásának hathatós támogatásával a nemzeti ügy részére teljes diadalt aratott, és 1848. márcz. végén kineveztetett az első független felelős magyar miniszterium. Ez országgyűlésen törvényileg kimondatott Erdélynek Magyarországgal egyesítése is.

De az új élet eme hajnala csakhamar elsötétült; a bécsi miniszterium és az udvari kamarilla mindent elkövetett, hogy a magyar miniszteriumot megbuktassa, az országot függetlenségétől megfoszssa. E végből felbujtotta a szerb, horvát és román nemzetiségeket, — s bár Jellasics horvát bánt, ki az országba tört, a magyar honvédség kiűzte, a magyar miniszterium mégis belátván állásának tartathatlanságát, leköszönt, ugyszintén leköszönt István főherczeg is, s most a kormányt egy honvédelmi bizottmány vette át, Kossuth Lajossal élén.

A helyzet mindinkább komolyabbá vált, — a bécsi kormány beolvasztási törekvése szemmelátható lett, s e czél sikeresebb elérhetése végett a beteges V. Ferdinánd királylyal lemondattak, és

1848. decz. 2-án Olmüczben megjelent az oklevél, mely szerint Ferdinánd koronáit Ferencz József főherczegnek engedé át.

V. Ferdinánd ezután Prágába vonult, hol 1875. jun. 29-én hunyt el.

F e r e n c z J ó z s e f .

(1848-tól maig.)

Fényes küzdelmek, daliás idők és szomoru napok szakához értünk, melynek részletes ecsetelése nem e lapok szűk keretébe, hanem egy egész külön történetbe való.

A bécsi kormány kimondá, hogy Magyarország — s így Erdély is — „lázaása“ miatt minden törtenelmi s alkotmányos jogait eljátszotta, egyszersmind elhatározott, hogy az ország fegyverrel hódittassék meg. Windischgrätz herczeg, a teljhatalmu császári helytartó, még 1848. végén hadsereggel tört be, — és most megkezdődött a szabadságharcz, melyben Erdélynek is nagy szerep jutott.

1849. márcz. 4-én megjelent a császári manifestum, mely kimondá az „egységes Ausztriát“, vagyis hogy a birodalom minden országai és tartományai mind jogi, mind igazgatási tekintetben egy állammá egyesítetnek, e szerint az alkotmány eltöröltetett, Erdély, Horvát- és Tótország Magyarországtól elszakittatott, stb. E manifestumra a debreczeni országgyűlés ápr. 14-kén a függetlenségi nyilatkozattal felelt, a honvéd-seregek pedig több

csatában diadalmasan harczoltak az osztrák hadakkal. A bécsi kormány most az orosz hirta segítségére, s így aztán a szabadságharcz napja véresen áldozott le.

A szintén nehéz küzdelmeken keresztülment Erdély most, miután a kényuralom megkezdődött, külön koronatartománynak nyilvánított, s mindenütt osztrák törvények és német nyelv hozattak be.

A nemzet e szomoru időszak alatt türt és várt, és bizott a jövőben, s bizalma nem csalta meg.

A szerencsétlen kimenetelű olasz (1859.) és porosz háboru (1866.) meggyőzte a fejedelmet, hogy birodalma hatalmának érdekében minél előbb ki kell elégiteni a nemzetet, — s 1867. febr. 20-án kineveztetett a felelős magyar miniszterium, majd jun. 8-án Budapesten páratlan fénynyel végbement a koronázás. Az alkotmány helyreállítatott, s a mit Erdély oly rég és oly hön ohajtott — az unio törvénybe lett iktatva.

Legyen ez egyesülés örök és a két-egy haza boldog!

TARTALOM.

Lap

I. Az ős-időktől a magyarok honfoglalásaig.

Ismeretlen idők	2
Dácia (330 Kr. e. — 105 Kr. u.)	4
A római Dácia (105—274)	7
A góthok (274—376.)	9
A hunok (376—454)	10
Az avarok (568 - 796.)	12

II. A magyarok honfoglalásától az Árpádház kihaltáig.

A magyarok kijövetele s a honfoglalás (680—895.)	13
A vezérek kora (895—1000)	17
Sz. István király (1000—1038.)	19
Péter és Aba Samu (1038—1046.)	23
I. Endre. — I. Béla (1046—1063)	24
Salamon. — I. Géza. — Sz. László (1063—1095.)	27
Kálmán. — II. István. — II. Béla (1095—1141.) .	32
II. Géza. — III. István. — II. László. — IV. Ist- ván (1141—1173.)	33
III. Béla (1173—1196.)	35
Imre. — III. László (1196—1205.)	36
II. Endre (1205—1235.)	37
IV. Béla (1235—1270)	42
V. István. — IV. László (1270—1290.)	47
III. Endre (1290—1301.)	50

III. Az Árpádház kihaltától a mohácsi vészig.

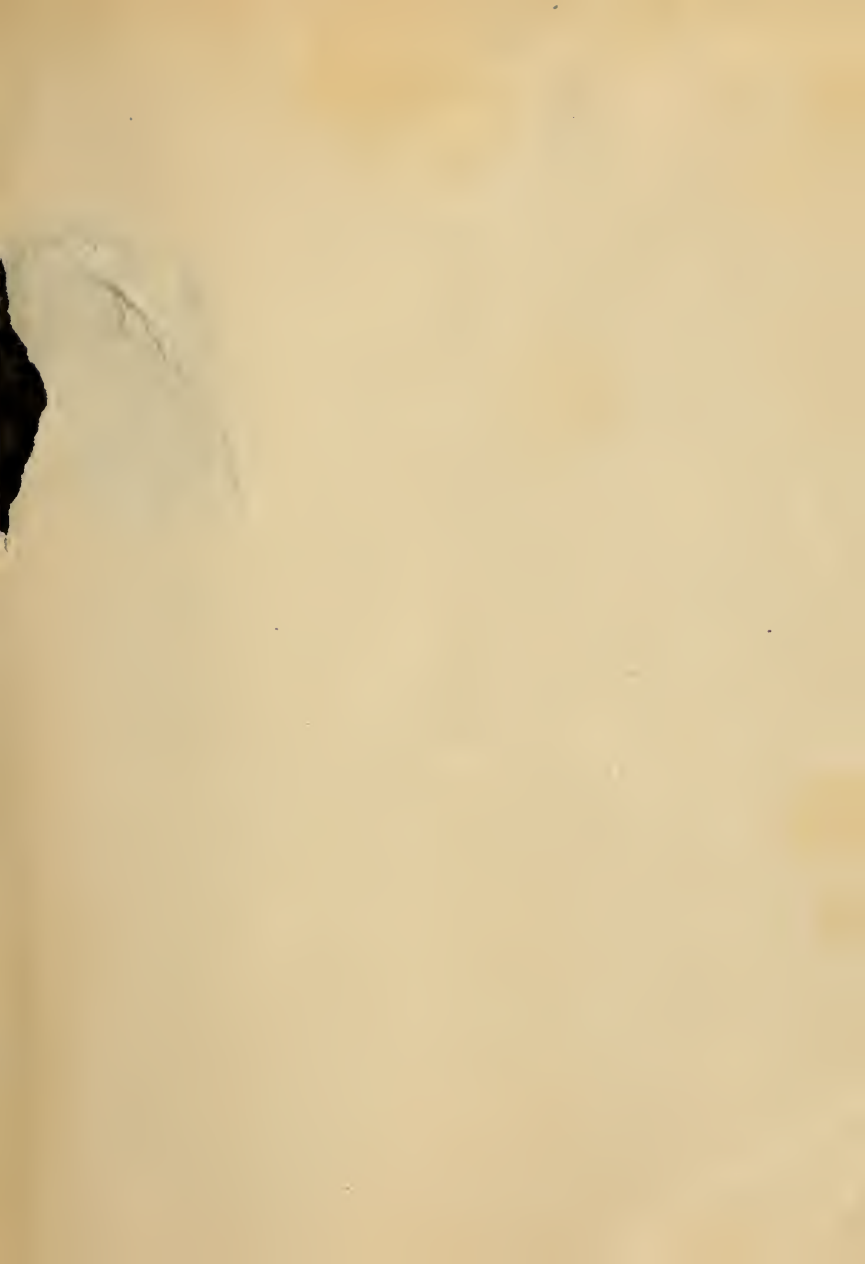
Venczel. — Ottó. — Róbert Károly (1301—1342.)	52
I., vagy Nagy Lajos (1342—1382)	56
Mária. — II. vagy Kis Károly (1382—1386.)	58
Zsigmond (1387—1437.)	59
Albert. — I. Ulászló. — Hunyadi János kormányzó (1437—1453.)	66
V. László (1453—1457.)	70
I. Mátyás (1458—1490.)	70
II. Ulászló. — II. Lajos (1490—1526.)	79

IV. A mohácsi véstől a „Leopoldi diplomáig.”
(1691.)

Zápolya János és Ferdinánd. — Izabella és Fer- dinánd (1526—1564.)	84
János Zsigmond (1559—1571.)	99
Báthori István (1571—1576.)	108
Báthori Kristóf (1576—1581.)	115
Báthori Zsigmond (1581—1599.)	116
Báthori Endre. — Ismét Báthori Zsigmond (1599— 1602.)	127
Básta. — Székely Mózes. — Básta és a cs. biztosok (1602—1605.)	131
Bocskay István (1605—1606.)	142
Rákóczy Zsigmond (1606—1608.)	147
Báthori Gábor (1608—1613)	148
Bethlen Gábor (1613—1629.)	153
Brandenburgi Katalin. — Bethlen István (1629— 1630.)	163
I. Rákóczy György (1630—1648.)	164
II. Rákóczy György. — Rhédei Ferencz. — Bar- csay Ákos (1648—1661.)	168
Kemény János (1661. jan. 1—1661. nov. 20.)	181
Apafi Mihály (1661—1690.)	184
II. Apafi Mihály és Tököli Imre (1690—1691.)	198

V. A „Leopoldi diplomától“ korunkig.

I. Leopold — II. Rákóczy Ferencz. — I. József (1692—1711.)	204
III. Károly (1711—1740)	212
Mária Terézia (1740—1780.)	215
II. József (1780—1790.)	218
II. Leopold (1790—1792)	222
I. Ferencz (1792—1835.)	223
V. Ferdinánd (1835—1848.)	225
Ferencz József (1848-tól maig)	228

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

BERNSTEIN A. német műve t

1. *Chrysomela* *aurantia* *Linnaeus* 1758

[illegible]